

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi

KASTAMONU UNIVERSITY Journal of Faculty of Economics and Administrative Sciences

Cilt: 19 - Sayı: 4, Aralık 2017/ Volume 19 - Issue 4, December 2017

E-ISSN: 2147-6012

Sahibi / Owner
Prof.Dr. Seyit AYDIN
Rektör / *Rector*

Editör/ Editor

Doç. Dr. Yahya YEŞİLYURT (Assoc.Prof. Dr.)

Yardımcı Editör/ Assistant Editor

Yrd. Doç. Dr. Fatih ÇAKMAK (Assist.Prof. Dr.)

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof.Dr. Yavuz DEMİREL (Prof.Dr.)
Doç.Dr. Yahya YEŞİLYURT (Assoc.Prof. Dr.)
Yrd.Doç.Dr. Mehmet Yunus ÇELİK (Assist.Prof. Dr.)

Sekreteryaya / Secretariat

Arş. Gör. Aydoğan KUTLU
Arş. Gör. Enes Uğur TOHUM

Kapak Tasarım/ Cover Design

Damla CENGİ

Bilim ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. Ercan EREN	Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Fatih SAVAŞAN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Mümin ERTÜRK	İstanbul Esenyurt Üniversitesi
Prof. Dr. Suat OKTAR	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Sudi APAK	İstanbul Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Bayram Zafer ERDOĞAN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Şevki ÖZGENER	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan BÜLBÜL	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Koray BAŞOL	İstanbul Arel Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut ZORTUK	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Muhsin HALİS	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Murat ERDOĞAN	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖZER	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Orhan KÜÇÜK	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Rafet AKTAŞ	Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Ercan TAŞKIN	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Recep TARI	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Seyfettin ÜNAL	Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Sezgin AÇIKALIN	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Utku UTKULU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Yavuz DEMİREL	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf SÜRME	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU	İstanbul Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Kerem KARABULUT	Atatürk University
Prof. Dr. Andrey V. KOROTAYEV	State Üniversitesi
Prof. Dr. Najat Sayem KHALIL	San'a Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet TIRYAKI	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Aysun KANBUR	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Erol TURAN	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih YARDIMCIOĞLU	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Ferudun KAYA	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. İlhan AKSOY	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. İlkin BARAY	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Nuray TERZİ	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Şakir GÖRMÜŞ	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Sefa ÇETİN	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Selim İNANÇLI	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Serkan DİLEK	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Tolga ULUSOY	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Zeliha SEÇKİN	Aksaray Üniversitesi
Assoc. Prof. Dr. Jose Ramos Pires MANSO	Universidade De Beira / Portuguesa
Assoc. Prof. Dr. Georgi MARINOV	University of Economics Varna / Bulgaria
Assoc. Prof. Dr. Maciej MILCZANOWSKI	Information Technology University in Rszew
Assoc. Prof. Dr. Venera ISTAYEVA	University of IR and World Languages/Kazakhstan
Yrd. Doç. Dr. Ali KONAK	Karabük Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Deniz KUNDAKÇI	Kastamonu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Hayrettin KESGİNGÖZ	Karabük Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. İbrahim YALÇIN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Levent KORAP	Kastamonu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. M. Faruk ÖZÇINAR	Aksaray Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yunus ÇELİK	Kastamonu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Murat FİDAN	Kastamonu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Niyazi GÜMÜŞ	Kastamonu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Orhan KANDEMİR	Kastamonu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Tahir BENLİ	Kastamonu Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Yavuz GÜLOĞLU	Kastamonu Üniversitesi

Science and Advisory Board

Prof. Dr. Ercan EREN	Yildiz Technical University
Prof. Dr. Fatih SAVAŞAN	Sakarya University
Prof. Dr. Mümin ERTÜRK	Istanbul Esenyurt University
Prof. Dr. Suat OKTAR	Marmara University
Prof. Dr. Sudi APAK	Istanbul Beykent University
Prof. Dr. Bayram Zafer ERDOĞAN	Anadolu University
Prof. Dr. Şevki ÖZGENER	Nevşehir Hacı Bektaş Veli University
Prof. Dr. Hasan BÜLBÜL	Niğde Ömer Halisdemir University
Prof. Dr. Hüsamettin İNAÇ	Dumlupınar University
Prof. Dr. Koray BAŞOL	Istanbul Arel University
Prof. Dr. Mahmut ZORTUK	Dumlupınar University
Prof. Dr. Muhsin HALİS	Kocaeli University
Prof. Dr. Murat ERDOĞAN	Kastamonu University
Prof. Dr. Mustafa ÖZER	Anadolu University
Prof. Dr. Orhan KÜÇÜK	Kastamonu University
Prof. Dr. Rafet AKTAŞ	Yıldırım Beyazıt University
Prof. Dr. Recep KÖK	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Ercan TAŞKIN	Dumlupınar University
Prof. Dr. Recep TARI	Kocaeli University
Prof. Dr. Seyfettin ÜNAL	Dumlupınar University
Prof. Dr. Sezgin AÇIKALIN	Anadolu University
Prof. Dr. Utku UTKULU	Dokuz Eylül University
Prof. Dr. Yavuz DEMİREL	Kastamonu University
Prof. Dr. Yusuf SÜRMEK	Karadeniz Technical University
Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU	Istanbul Technical University
Prof. Dr. Kerem KARABULUT	Atatürk University
Prof. Dr. Andrey V. KOROTAYEV	State University
Prof. Dr. Najat Sayem KHALIL	San`a University
Assoc. Prof. Dr. Ahmet TIRYAKI	Anadolu University
Assoc. Prof. Dr. Aysun KANBUR	Kastamonu University
Assoc. Prof. Dr. Erol TURAN	Kastamonu University
Assoc. Prof. Dr. Fatih YARDIMCIOĞLU	Sakarya University
Assoc. Prof. Dr. Ferudun KAYA	Bolu Abant İzzet Baysal University
Assoc. Prof. Dr. İlhan AKSOY	Ondokuz Mayıs University
Assoc. Prof. Dr. İlkin BARAY	Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Dr. Nuray TERZİ	Marmara University
Assoc. Prof. Dr. Şakir GÖRMÜŞ	Sakarya University
Assoc. Prof. Dr. Sefa ÇETİN	Kastamonu University
Assoc. Prof. Dr. Selim İNANÇLI	Sakarya University
Assoc. Prof. Dr. Serkan DİLEK	Kastamonu University
Assoc. Prof. Dr. Tolga ULUSOY	Kastamonu University
Assoc. Prof. Dr. Zeliha SEÇKİN	Aksaray University
Assoc. Prof. Dr. Jose Ramos Pires MANSO	Universidade De Beira / Portuguesa
Assoc. Prof. Dr. Georgi MARINOV	University of Economics Varna / Bulgaria
Assoc. Prof. Dr. Maciej MILCZANOWSKI	Information Technology University in Rzeszow
Assoc. Prof. Dr. Venera İSTAYEVA	University of IR and World Languages/Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Ali KONAK	Karabük University
Assist. Prof. Dr. Deniz KUNDAKÇI	Kastamonu University
Assist. Prof. Dr. Hayrettin KESGİNGÖZ	Karabük University
Assist. Prof. Dr. İbrahim YALÇIN	Niğde Ömer Halisdemir University
Assist. Prof. Dr. Levent KORAP	Kastamonu University
Assist. Prof. Dr. M. Faruk ÖZÇINAR	Aksaray University
Assist. Prof. Dr. Mehmet Yunus ÇELİK	Kastamonu University
Assist. Prof. Dr. Murat FİDAN	Kastamonu University
Assist. Prof. Dr. Niyazi GÜMÜŞ	Kastamonu University
Assist. Prof. Dr. Orhan KANDEMİR	Kastamonu University
Assist. Prof. Dr. Tahir BENLİ	Kastamonu University
Assist. Prof. Dr. Yavuz GÜLOĞLU	Kastamonu University

İletişim / Contact

Kastamonu Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı
37100 Kastamonu/ Türkiye

Tel: +90 366 280 21 38

Faks: +90 366 280 21 99

iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Kastamonu University

Dean's Office of Faculty of Economics and Administrative
Sciences

37100 Kastamonu/ Turkey

Phone: +90 366 280 21 38

Fax: +90 366 280 21 99

iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Bu dergi yılda dört defa yayınlanır

This journal is published four times in a year.

Cilt 19 – Sayı 4 Hakemleri

Prof. Dr. Tahir AKGEMCİ

Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Adnan ÇELİK

Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Vasfi HAFTACI

Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Rifat İRAZ

Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet Okan TAŞAR

Selçuk Üniversitesi

Prof. Dr. Sevda YAPRAKLİ

Atatürk Üniversitesi

Doç. Dr. Selim İNANÇLI

Sakarya Üniversitesi

Doç. Dr. Cevdet Yiğit ÖZBEK

Gazi Üniversitesi

Doç. Dr. Erol TURAN

Kastamonu Üniversitesi

Doç. Dr. Tolga ULUSOY

Kastamonu Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Handan ERTAŞ

Selçuk Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Dilşad GÜZEL

Atatürk Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ahmet KAMACI

Bartın Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ayhan KARAKAŞ

Bartın Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Ali KONAK

Karabük Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. M. Ünsal ŞAŞMAZ

Uşak Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Sefa USTA

Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Arman Zafer YALÇIN

Balıkesir Üniversitesi

Referees of Volume 19 - Issue 4

Prof. Dr. Tahir AKGEMCİ	Selçuk University
Prof. Dr. Adnan ÇELİK	Selçuk University
Prof. Dr. Vasfi HAFTACI	Kocaeli University
Prof. Dr. Rifat İRAZ	Selçuk University
Prof. Dr. Mehmet Okan TAŞAR	Selçuk University
Prof. Dr. Sevda YAPRAKLİ	Atatürk University
Assoc. Prof. Dr. Selim İNANÇLI	Sakarya University
Assoc. Prof. Dr. Cevdet Yiğit ÖZBEK	Gazi University
Assoc. Prof. Dr. Erol TURAN	Kastamonu University
Assoc. Prof. Dr. Tolga ULUSOY	Kastamonu University
Assist. Prof. Dr. Handan ERTAŞ	Selçuk University
Assist. Prof. Dr. Dilşad GÜZEL	Atatürk University
Assist. Prof. Dr. Ahmet KAMACI	Bartın University
Assist. Prof. Dr. Ayhan KARAKAŞ	Bartın University
Assist. Prof. Dr. Ali KONAK	Karabük University
Assist. Prof. Dr. M. Ünsal ŞAŞMAZ	Uşak University
Assist. Prof. Dr. Sefa USTA	Karamanoğlu Mehmetbey University
Assist. Prof. Dr. Arman Zafer YALÇIN	Balıkesir University

İçindekiler (Contents)

Makale (Article)	Sayfa (Page)
Organik Üretim Ve Pazarlama Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme A Review of Organic Production and Marketing Issues Dilara AYL A, Derya ALTINTAŞ	7-17
The Effect of Ethical Leadership on Employees' Job Satisfaction: A Study on Municipalities in Konya Etik Liderliğin Çalışanların İş Tatmini Üzerindeki Etkisi: Konya Belediyeleri Üzerine Bir Çalışma Melis ATTAR, Vural ÇAĞLIYAN, Zejnepe AJDAROVSKA	18-35
Lider Yöneticilerin Çalışanların Motivasyonuna Ve Performansına Etkisi: Kamu Kuruluşunda Bir Çalışma The Effects of The Leader Executives on The Employees' Motivation and Performance: A Study in Public Organizations Sefa ÇETİN, Ceren GİDERLER, Mürsel GÜLER	36-49
Uluslararası Rezervler ve İthalat İlişkisi: Türkiye Örneği International Reserves and Import Relation: The Case of Turkey Gökhan KONAT, Fatma ZEREN, Suzan ERGÜN	50-59
Türkiye ve Seçilmiş İslam Ülkelerinin Makroekonomik Göstergelerinin Karşılaştırılması Comparison of Macroeconomic Indicators of Turkey and Selected Islamic Countries Faruk AKIN	60-73
Türkiye'deki Belediyelerin İç Kontrol Sistemlerinin Etkinliğinin Dış Denetim Bulgularına Göre Analizi The Analysis of Efficiency of Municipalities' Internal Control Systems in Turkey in Terms of Outcomes of External Audit Süleyman AĞMAZ	74-92
Sanayi Sektöründe Petrol Tüketimi Ve Petrol Fiyatlarının Co ₂ Emisyonu Üzerindeki Etkisi The Effect of Oil Consumption and Oil Prices on Co ₂ Emissions in The Industrial Sector Savaş ÇEVİK, Mustafa KARTAL, Efe Can KILINÇ	93-110
Avantaj ve Dezavantajlarıyla Parlamenter Hükümet Sistemi Parliamentary Government System with Its Advantages and Disadvantages Nazmiye ÇAĞLAR	111-117
Genel Üretim Giderlerinin Mamullere Dağıtımında Üç Farklı Yöntem: Karşılaştırmalı Vaka Analizi Three Different Methods for Distribution of Manufacturing Overhead Costs: Comparative Case Study A. Cemkut BADEM, Yavuz KILINÇ	118-133
Kamu Harcamaları ve Dış Ticaret Açıkları İlişkisi: Türkiye Örneği Relationship Between Public Expenditure and Foreign Trade Deficits: The Case of Turkey Aylin İDİKUT ÖZPENÇE, Eren ERGEN	134-145

Geliş Tarihi: 13.09.2017
Kabul Tarihi: 19.10.2017
DOI : 10.21180/kuiibf.2017434551

ORGANİK ÜRETİM VE PAZARLAMA SORUNLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Dilara AYLAK*
Derya ALTINTAŞ**

ÖZ: Yaşanan hızlı nüfus artışı ve artan gıda gereksinimi ile birlikte yaygınlaşan kimyasal girdi kullanımı sonucu ortaya çıkan ekolojik tahribatların hissedilmeye başlanması organik ürün talebinin artmasına neden olmuştur. Bunun temel sebebi, organik üretimin konvansiyonel tarımda olduğu gibi sadece miktar artışını değil aynı zamanda kaliteli ve sağlıklı ürün üretimini hedefleyen alternatif bir üretim şekli olmasıdır. Organik ürün arzının kısılması bir amaç olamayacağından temel güdü talebi arttırmaya yönelik politikaların izlenmesi olmalıdır. Bu noktada yapılması gereken organik ürün üreticilerinin doğru pazarlama çabaları ile pazardaki talebi etkileyebilmeleridir. Bu çalışmanın amacı, organik üretimi kavramsal olarak açıklamak ve ilgili pazardaki sorunları ele alarak çözüm önerilerinde bulunmaktır.

Anahtar kelimeler: Organik Ürün, Üretim, Pazarlama
JEL Kodu: L11, M30, M31, Q1

A REVIEW OF ORGANIC PRODUCTION AND MARKETING ISSUES

Abstract: The ecological destruction arising from the increased use of chemical inputs due to the rapid population growth and increasing food demand has caused increasing demand for organic products. The main reason for this is that organic production is an alternative form of production targeting not only quantity increase but also production of quality and healthy products unlike conventional agriculture. Since it cannot be aimed to decrease the supply of organic products, the main motivation should be the monitoring of policies to increase the demand. In this regard, organic product producers should be able to influence market demands with suitable marketing efforts. The aim of this study is to explain organic production conceptually and to propose solutions by addressing the problems in the related market.

Keywords: Organic Product, Production, Marketing.
JEL Codes: L11, M30, M31, Q1

* Öğr.Gör. Dr., RTEÜ, Fındıklı Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, S. yazar, dilara.ayla@erdogan.edu.tr

** Öğr. Gör. Dr., KTÜ, Vakıfkebir Meslek Yüksekokulu,

1. GİRİŞ

Artan dünya nüfusu, hızla artan gıda gereksinimi, tarımsal ürün arzında yaşanan zaman ve miktar kısıtları tarımsal ürün üreticilerini daha hızlı ve daha fazla çıktı elde etmek için kimyasal girdi kullanımının yoğun olduğu konvansiyonel tarım uygulamalarına yöneltmiştir. Ancak çıktı miktarını ve üretici kârını arttıran konvansiyonel tarım yönteminin ekolojik sistem ve insan sağlığı üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin fark edilmeye başlanması çevreye duyarlı nüfusun konu üzerine odaklanmasına neden olmuştur. Bunun üzerine ekolojik sisteme zarar vermeyen ve üretimin sürdürülebilirliğini destekleyen çevre dostu üretim metotlarının geliştirilmesi gündeme gelmiştir. Geliştirilen yöntemler arasında öne çıkan organik üretim sistemi ile birlikte tarımsal üretim sürecinde yeni bir yapısal değişim dönemi başlamıştır. Yaşanan bu yapısal değişim, gelişmiş ülkelerde yüksek düzeyde olan sağlıklı yaşam bilinci ile birlikte oluşan talebe bağlı olarak hız kazanmıştır. Gelişmekte olan ülkeler ise bu sürece daha çok söz konusu ürünlere yönelik olarak artan dış talebe cevap verme isteği neticesinde dahil olmuşlardır. Bu anlamda gelişmekte olan ülkeler grubunda yer alan Türkiye temelde dış talebe cevap vermek ve ihracatını arttırmak için yöneldiği organik ürün pazarına günümüzde artan iç talep nedeniyle artık daha da önem vermeye başlamıştır. Yaşanan bu süreç ekolojik dengenin korunması ve tüketicilerin sağlıklı ürün talebiyle ilişkili olduğundan organik ürün tüketiminin sürekliliğinin sağlanması, gerek arz gerekse talep açısından oldukça önem arz etmektedir. Çünkü organik ürün tüketim bilinci, tüketicilerin ürün seçimi ve tüketicilerin satın alma davranışlarını etkilemektedir. Söz konusu organik ürünlere olan talebin süreklilik kazanması ise çevreye duyarlı olan tüketici pazarının büyümesine bağlıdır.

Sektördeki üretici ve tüketicilerin organik ürün ve üretim bilincinin yükseltilmesine hizmet eden uygulamaların organik ürünlerin pazarlanmasına yönelik süreç açısından incelenmesi sonucu elde edilecek bilgiler, gerek akademik çalışmalara gerekse işletmelerin yönetsel faaliyetlerine son derece önemli katkılarda bulunabilecektir. Bu çalışmanın amacı, organik üretimi kavramsal olarak açıklamak ve ilgili pazardaki sorunları ele alarak çözüm önerilerinde bulunmaktır. Dört bölüm olarak tasarlanan çalışmanın giriş bölümünde organik üretim ve pazarlama arasındaki ilişkiden bahsedildikten sonra ikinci bölümde organik üretim sisteminin tanımı, amacı ve kapsamı ele alınarak sahip olduğu avantaj ve dezavantajlarla sistem hakkında genel bir çerçeve ortaya konulmuştur. Ardından üçüncü bölümde pazar ve pazarlama kavramları tanımlanarak organik üretimdeki pazarlama sorunlarına değinilmiştir. Sonuç kısmında ise organik üretimin karşı karşıya olduğu pazar engelleri açıklanarak, söz konusu pazarın geliştirilebilmesi amacıyla uygulanabilecek alternatif çözüm önerileri ile bir yol haritası çizilmeye çalışılmıştır.

2. ORGANİK ÜRETİM VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sanayi devriminden sonra yaşanan teknolojik gelişmeler ve hızlı nüfus artışı, tarımsal üretim miktarını arttırma gerekliliğini ortaya çıkardığından yoğun kimyasal madde kullanımı yaygınlaşmıştır. Ancak kontrolsüz ve yüksek dozda gerçekleştirilen uygulamalar doğada ve dolayısıyla insan sağlığı üzerinde giderilmesi zor hasarlar bırakmıştır. Ancak bu tür bir üretim sürecinde birim alandan maksimum çıktı elde edilirken ürün kalitesi, tarım sistemlerinin devamlılığı, ekolojik denge ve beraberinde yaşanacak olan bir çok sorunun göz ardı edildiği görülmektedir (Özaslan, 2006).

Artan nüfusun gıda gereksinimini karşılamak için başvuru ve “Yeşil Devrim” olarak adlandırılan konvansiyonel tarımın, göz ardı ettiği sorunlara rağmen tarımsal üretimi arttırmış olduğu söylenebilir ancak dünyadaki açlık sorununa etkili bir çözüm getirememiştir. Uygulanan yoğun kimyasal tarım sistemlerinin yarattığı tahribat geçtiğimiz yüzyılın son çeyreğinde daha net bir şekilde gözlemlenmeye başlanmıştır. Çevre kirliliği, salgın hastalıklar ve toprağın yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalması, tarımda sürdürülebilirliği ve kaybolan ekolojik

dengenin yeniden sağlanabilmesi amacıyla alternatif tarımsal üretim sistemleri arayışını başlatmıştır (Turhan, 2005: 14).

Alternatif tarım sistemi arayışları, ekolojik dengeye duyarlı bir üretimi benimseyen organik tarım uygulamalarına doğru bir yönelim doğurmuştur. Organik tarım sisteminin gelecek vadeden bir çıkış yolu olduğu fark edilince tüm dünya ülkelerinde bu sisteme ilişkin ortak bir bilinç oluşturma çabası başlamıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda organik ürün talebi artmış ve özellikle gelişmekte olan ülkeler için yeni pazar olanakları ortaya çıkmıştır. Ancak söz konusu ürünlerin üretim maliyetlerinin fazla olması ve üretim sürecinin uzun sürmesi dolayısı ile konvansiyonel tarım ürünlerinden daha pahalı fiyatlarla satılması, organik ürün ticaretinin yaygınlaşmasındaki en önemli engel haline gelmiştir.

Doğa dostu olma özelliği herkes tarafından kabul edilen organik üretim, temelde ekolojik denge ve ekonomik olarak kendi kendine yeterliliği bir araya getirmeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, ekolojik dengenin kurulduğu, toprak verimliliğinin sürdürülebildiği, hastalık ve buna sebep olabilecek zararlıların denetim altına alınarak canlı devamlılığının sağlandığı, optimum kaynak kullanımı ve verimliliği öngören bir tarımsal üretim sistemini ifade etmektedir (Kavas, 2001; Türk 2001; Ak, 2002 Aktaran: Ak, 2004: 490). Başka bir ifadeyle organik üretim, çevreye yansıtacak zararın olabildiğince azaltıldığı yöntemlerin kullanılması ile gerçekleştirilen, üretim tüketim zincirinin her aşamasında yetkili kuruluşların denetimine tabi tutulan bir sistem olarak tanımlanabilecektir.

Organik üretimin ülkemizde gerek üretici gerekse tüketici açısından pek çok avantaj ve dezavantajları mevcuttur. Avantajları arasında;

- Konvansiyonel tarımda kullanılan kimyasal gübre gibi fiyatları günden güne artan girdilerin izin verilen ölçüde kullanılması nedeniyle girdi maliyetlerini düşürmesi
- Uygulanan sözleşmeli üretim sistemi ile üretilen ürünlerin tamamına alım garantisi verilmesi
- Ekolojik ürün ihracat fiyatlarının yurtiçi piyasa fiyatlarından yaklaşık %10-20 oranında yüksek olması
- Gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu arazilerin çoğunun organik tarıma uygun olması dolayısıyla organik tarıma geçişin kolay olması
- Yeni istihdam alanları yaratarak işsizlik sorununun çözümünde önemli katkılar sağlaması sayılabilecektir (www.izmir.tarim.gov.tr).

Diğer taraftan ülkemiz tarımsal ürünlerinin arz miktarında yaşanan dalgalanmalar dikkat çekmektedir. Artan ve gençleşen nüfus, tüketim miktarı ve talep edilen ürünlerin çeşitliliğindeki artış, komşu ülkelerin çoğunun tarımsal ürün talep etmesi gibi sebeplerden dolayı tarımsal ürün arz miktarının önemi artmaktadır. Bu sebepten dolayıdır ki tarımsal ürün veriminde bir azalmaya neden olabileceği korkusuyla organik tarımın geçmiş dönemlerde arzu edilen düzeyde gerçekleşmediğini söylemek mümkündür. Sistemin karşı karşıya olduğu diğer dezavantajlar ise şunlardır;

- Üretilen organik ürünlerin yurtiçi piyasada pazarlanmasında tüketicilerdeki organik tarım bilincinin yaygınlaşmaması dolayısı ile güçlüklerle karşılaşılması.
- Tanıtım ve ortak bilinç oluşturma noktasında gerek gönüllü gerekse uzman elemanların olmaması
- Küçük parçalı tarım arazilerinin çokluğu dolayısıyla yakın arazilerde yapılan konvansiyonel tarım uygulamalarının yol açtığı zararların organik tarım yapılabilecek yerleri olumsuz etkilemesi (www.izmir.tarim.gov.tr).

Organik üretim noktasında karşılaşılan temel problemler ise (Er, 2009: 304-306);

- Organik üretimde kullanılacak olan girdilerin kıt olması nedeniyle fiyatlarının pahalı olması
- Organik üretim yapılan sektördeki altyapı eksiklikleri
- Organik ürün ve üretimin farkında olunmaması sebebiyle organik ürün iç pazar talebinin az olması
- İç pazar talebinin yetersiz olması nedeniyle ihracat yapamayan üreticilerin zor durumda kalması ve ürünlerini konvansiyonel ürünlerle aynı fiyatlardan satmak zorunda kalmaları
- Organik üretimin yaklaşık %95'inin ihracata yönelik olması dolayısıyla yurt içinde sağlıklı ürün kullanımının yaygınlaştırılmaması
- Üretici bilinçlendirme çalışmalarının ve bu konuda yetiştirilmiş teknik elemanların yetersizliği
- Organik üretim sertifikasyon ve denetim hizmetlerinin yüksek maliyetli olması
- Organik üretim bilincinin oluşturulamaması nedeniyle zaman zaman yüksek kâr amacıyla üretimde ilaç kullanımında istismarların yaşanması olarak ifade edilebilir.

3. ORGANİK ÜRETİM VE PAZARLAMA

Pazar, birbirleriyle etkileşimde ve anlamlar değiş tokuşunda bulunan kişi ve gruplardan oluşan bir sistemdir. Pazarlamayı sadece satış etkinliği olarak değerlendirmek pazar sistemi açısından büyük bir eksikliktir. Oysaki pazarlama kavramı pazar sistemi içerisinde yer alan, üretim öncesinden başlayıp, satış sonrası da devam eden ve bu arada mal, hizmet ve fikirlerin üretilmesi, fiyatlandırılması, tutundurulması ve dağıtımını içeren, müşteri odaklı, çok çeşitli ve kapsamlı bir faaliyetler bütünü olarak ifade edilebilir. Tüm bu pazarlama karmaşası içerisinde gerçekleştirilen faaliyetlerin amacı sistemde yer alan tarafların istek ve ihtiyaçlarının karşılanabilmesidir. Başka bir ifadeyle, ürünlerin pazarlanmasını sağlayan işletme içi örgütsel birimlerin ve işletme dışı pazarlama örgütlerinin oluşturduğu bir yapıdır Dağıtım kanalı, mal veya hizmetlerin üreticiden tüketiciye ulaştırılana kadar izlediği yoldur. Pazarlama karmaşasında dağıtımın rolü ürünü hedef kitleye ulaştırmaktır (Cemalcılar, 1999:127-128). Genel çizgileriyle tanımlandığı üzere dağıtım kanalında üretici, tüketici ve aracı kuruluşlar yer almaktadır. Aracılar fiziksel ürünlerin ve hizmetlerin satışını ya da üreticiden tüketiciye akışını sağlayan işletmelerdir (Korkmaz vd., 2009: 436).

Tüm mal ve hizmetlerde olduğu gibi organik tarım ürünlerinin de üretim, satış ve pazarlama faaliyetleri birbirinden ayrı düşünülemez. Dolayısıyla gelişen ekonomi ve ilerleyen teknoloji ile birlikte dünyada hızlı bir değişim meydana gelmiş, bunun sonucu olarak toplumların yaşam tarzları, üretim, tüketim ve pazarlama anlayışları büyük ölçüde etkilenmiştir. Ancak üretim ve satış faaliyetlerini pazarlama yönlendirmelidir. Yani pazardan elde edilen bilgiler doğrultusunda üretim ve satış çabaları planlanmalıdır. Organik üretimin temelini oluşturan ekolojik dengeye uygun hareket etme anlayışı, sadece üretim aşamasında değil, ürünün pazarlanmasının her aşamasında (toplama, depolama, ambalajlama, taşıma vb.) geçerli ve gereklidir (Ersun ve Arslan, 2010: 20-21).

Organik üretim, olabildiğince az girdi kullanarak ekolojik çeşitliliğin korunmasını ve iyileştirilmesini esas alan insan ve çevre odaklı bir üretim anlayışıdır. Tüketici ve çevre odaklı yaklaşımlar tüketicileri daha fazla organik ürün tüketmeye, üreticileri ise daha fazla organik ürün üretmeye sevk etmektedir (İnci vd., 2017:137).

Organik ürün satın alma süreci, bu ürünler hakkında bilgi sahibi olma çabası, bu ürünlerin diğer ürünlere göre farklılıklarının algılanması ve bilinçlenmeyle başlamaktadır. İnsan sağlığına zarar vermediği düşüncesi, gıda güvenliği, hayvan refahının sağlanması, çevrenin

korunması ve sertifikalı olması gibi özellikleri nedeniyle organik ürünler, tüketicinin satın alma kararlarını vermede diğer ürünlere göre üstünlük yaratan özelliklerin başında gelmektedir. Başka bir ifadeyle Dünya’da ve Türkiye’de organik ürünlere olan talep giderek artmaktadır. Son yıllarda tüketici taleplerinde güvenilir gıdaların tercih edilmesi yönünde önemli değişiklikler görülmektedir. Tüketici artık, alacağı ürünün insan sağlığına uygun ve güvenli üretildiğinden emin olmak istemekte ve bu şekilde üretilen ürünleri tercih etmektedir (Eryılmaz vd., 2015: 200; Ilgar, 2017: 161).

Organik tarımsal üretim pazarında iklim koşulları ve üretim yapılan bölgelerdeki mevsimsel hava şartları, üretim sürecinin uzunluğu, fiyat oluşumuna ilişkin belirsizlikler, dünyadaki küresel olaylar, ekonomik krizler, döviz kurlarındaki değişimler, talepteki artış ya da azalışlar vb. faktörler bu pazarın büyümesi açısından önem arz eden tüketici taleplerinin zamanında ve istenilen şekilde karşılanmasında zorluklar yaşanmasına neden olmaktadır. Bu noktada tüketicilerin tüketim eğilimlerinin tespit edilmesi yeterli olmamaktadır. Çünkü tüketiciden beklenen tepkiye ulaşılması uzun bir zaman almaktadır. Bu bağlamda bu alandaki üreticiler oluşan talepleri karşılama noktasında bir zaman maliyetine katlanmakta ve üretim sürecinde kimyasal ve katkı maddesi kullanmadıkları için birtakım zorluklarla karşılaşmaktadırlar. Yaşanan bu problemlere rağmen tüketicilerin değişen istek ve ihtiyaçları doğrultusunda bu pazarda yaşanan değişimleri anlamamıza ve dünyada organik tarımın mevcut durumunu ortaya koymamıza yardımcı olan Uluslararası Organik Tarım Hareketleri Federasyonu (IFOAM) ve FIBL Araştırma Enstitüsü tarafından yayımlanan Şubat 2017 raporuna göre dünyada 2,4 milyon üretici 51 milyon hektar alanda organik tarım yapmaktadır. Vahşi toplama alanları ve tarım dışı alanlarının ise 40 milyon hektarı bulduğu raporlanmıştır. 2015 yılının sonu baz alınarak açıklanan son verilere göre, dünyada organik gıda ve içeceklerin perakende pazar payı 81,6 milyar dolarlık büyüklüğe ulaşmıştır. Bu da 2014 yılında 75 milyar dolar olan pazarın yaklaşık yüzde 9 büyüdüğü anlamına gelmektedir. 2000 yılında küresel organik gıda ve içecek pazarının 18 milyar dolar olduğu hatırlandığında, son 16 yılda organik ürün pazarının 4 kattan fazla büyüdüğü görülmektedir. Bu rakamlar da göstermektedir ki tüketici beklentilerindeki değişim ile birlikte organik tarım ürünleri satışı hızla artmaktadır (<http://www.bloomberght.com>).

Ülkemizdeki organik üretim pazarında yaşanan gelişmeler bu bilgiler doğrultusunda incelendiğinde Tablo 1'deki gibi sonuçlara ulaşılmaktadır.

Tablo 1: Türkiye'deki Organik Ürün ve Üretici Sayısı, Üretim Alanı ve Miktarı

Yıllar	Ürün Sayısı	Üretici Sayısı	Üretim Alanı (Hektar)	Üretim Miktarı (Ton)
2003	179	14.798	113.621	323.981
2004	174	12.806	209.573	378.803
2005	207	14.401	203.811	421.934
2006	203	14.256	192.789	458.095
2007	201	16.276	174.283	568.128
2008	247	14.926	166.883	530.225
2009	212	35.565	501.641	983.715
2010	216	42.097	510.033	1.343.737
2011	225	42.460	614.618	2.905.755
2012	204	54.635	702.909	1.750.127
2013	213	60.797	769.014	1.620.466
2014	208	71.472	875.835	1.642.236
2015	197	69.967	515.268	1.829.291
2016	225	67.878	523.778	2.473.600

Kaynak: www.tarim.gov.tr

Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nın verileriyle düzenlenen Tablo 1'e göre ülkemizde örneğin 2003 yılında 14 bin 798 üreticinin, toplam 113 bin 621 hektar alanda, 179 çeşit ürün ve 323 bin 981 ton organik üretim yapmış olduğu görülmektedir. 2016 yılı itibarıyla ise Türkiye'de 67 bin 878 üreticinin, toplam 523 bin 778 hektar alanda, 225 çeşit ürün ve 2 milyon 473 bin 600 ton üretim miktarı ile organik tarım yaptığı görülmektedir. Dolayısıyla ülkemizdeki üretim miktarlarına bakılarak tüketici talepleri doğrultusunda önem kazanan pazarın büyümekte olduğunu söylemek mümkündür.

Tüketici taleplerinin artmasıyla zaman içinde çeşitliliği de artan organik ürünler için tuncdurma, dağıtım ve fiyatlandırma çabalarının artırılması da gerekmektedir. Başka bir ifadeyle, tüketici istediği ürünü, istediği yerde, istediği fiyattan, istediği zamanda ve ürün hakkında en doğru bilgi ile elde edebilme imkanına sahip olmak isteyecektir. Öyleyse tüketicileri yönlendirmek isteyenler için organik ürün konusunda akla gelen soru “niçin organik ürün tüketmeliyiz?” olmalıdır.

Günümüzde yoğun kimyasal girdilerin kullanıldığı tarıma alternatif olarak ve tarımda sürdürülebilirliği sağlamak amacıyla organik tarım sistemi oluşturulmaktadır. Zamanla orga-

nik ürün talebi artmakta ve organik ürün çeşitliliği de genişlemektedir (Demirel ve Demirel, 2015: 441). Tüketici açısından bakıldığında tüketicilerin sadece daha kaliteli ve sağlıklı ürünler tüketmeyi istemekle kalmayıp bu ürünlerin üretilmesi sürecinde ekolojik çevreye zarar verilmemesini de önemsediklerini söylemek mümkündür.

Tüketicilerin organik ürünlere yönelim sebepleri genel olarak (Atlı, 2005; Aktaran: Gök, 2008: 11).

- Organik tarımsal üretim metotlarının toprağın doğal yapısını bozmaması
- Toprak kayıplarını en aza indirgeyerek erozyonu önlemesi
- Hayat kaynağı olan suyun kirletilmeden üretim yapılması
- Biyoçeşitliliği koruması ve geliştirmesi
- Kimyasal içermeyen ürün yaratmak için genetiği değiştirilmiş organizmaları (GDO) bulundurmaya tohumların kullanılması
- Sözleşmeli üretim sistemi ile üretim sonrasında ürün alım garantisinin verilmesi
- Sertifikasyon uygulamaları ile güvenilir gıda garantisinin sağlanması
- Kimyasal ilaç kullanımının ortadan kaldırılması nedeniyle bu ilaçları uygulayan kişilerin karşı karşıya olduğu ölümcül hastalık riskini en aza indirmesi
- Bitkisel ve hayvansal üretimde kullanılan pestisit ve antibiyotiklerden kaynaklanan sağlık sorunlarını ortadan kaldırması
- Kapalı sistem üretim metodu sayesinde dışarıya bağımlılığı en aza indirmesi
- Organik tarımsal üretimin yapıldığı çiftliklerde eko-turizm uygulamaları sayesinde doğa ile baş başa kalma imkânının sağlanması olarak sıralanabilir.

Yeni gelişmekte olan organik ürün pazarına yönelik olarak bu piyasadaki ürünlerin üretimi ve tüketimi hakkında oluşturulacak bilinç önemlidir. Başka bir ifadeyle bu ürünlere yönelik ortak bir bilinç oluşturularak talep yaratılması ve eşzamanlı olarak bu talebin karşılanması açısından dağıtım kanallarının artırılması için gerekli çabalar gösterilmelidir. Her ne kadar organik ürünlere yönelik talep yetersizliği noktasında yüksek fiyatların pazarlamayı sınırladığı düşünülse de esas faktörün dağıtım kanallarının yetersizliği olduğu söylenebilir. Organik ürün pazarında dağıtım kanalları yetersizliği konusunda yaşanan problem hem gelişmiş hem gelişmekte olan ülkeler açısından söz konusudur.

Organik ürün pazarında zamanla talepte ve üretici sayısında yaşanan artışlar sayesinde organik ürünler kendi pazarını oluşturarak bir sektör haline gelmiştir. Yaşanan gelişmelerin bir sonucu olarak pek çok perakendeci de organik tarım sektöründeki ürünlerini raflarına dizmiş bulunmaktadır. Migros ve Carrefour organik ürüne yoğun destek veren başlıca süpermarketler zincirlerinden sadece iki tanesidir. Bu marketlerde organik ürün çeşitlerini bulmak mümkün hale gelmiştir.

Dış pazar odaklı olarak başlayan organik tarımsal üretim 2000'li yıllardan itibaren yerel talebin oluşmasıyla beraber iç pazara yönelik olarak da gündeme gelmiştir. Bu amaçla yerel talebi arttırmaya yönelik girişimlerde bulunulmuş aynı zamanda söz konusu ürünlerin tüketicilere sunulabilmesi için özellikle süper market merkezli girişimler yapılmıştır. Ancak söz konusu girişimler özellikle organik ürünlerin fiyatlarının konvansiyonel tarım ürünlerine oranla yüksek olması sebebiyle başarıya ulaşamamıştır. Ancak iç talebin karşılanabilmesi amacıyla sonrasında büyük kent merkezlerinde ve yabancı nüfusun yüksek olduğu bazı bölgelerde yalnızca organik ürünlerin pazarlamasını ve satışını yapan mağazalar kurulmuştur (Aksoy, 2001: 14-16).

Pazarlamanın etkin bir şekilde yapılabilmesi açısından ürün tanıtımının doğru bilgiye dayalı olması, talebin doğru tespit edilmesi ve piyasada bulunan ikame ürünlerin takip edilmesi dikkate alınması gereken temel noktalar. Ayrıca ekolojik ürün pazarlamalarında tüke-

ticiye doğrudan ulaşılması mümkündür. Bu nedenle, son tüketiciye hammadde yerine yarı mamûl ürün satışı da yapılabilir. Bu doğrultuda yeterli sermayeye sahip olan üreticiler doğrudan kendi tüketicilerine ulaşabilirken yeterli sermayeye sahip olmayan üreticiler ise birçok birlik ve kooperatif aracılığıyla tüketicilere ulaşabilirler. Ülkemizde iç pazar olanaklarının, dış pazar olanaklarına göre daha fazla olmasına karşın mevcut iç pazar üreticisi sayısı sınırlıdır. Diğer taraftan ise Türk tüketiciler de henüz organik ürünler için yüksek farklar ödemeye hazır değildirler. Önem verilen bir diğer konu ise gıda güvenliği ve ürünlerin kalitelerinin bozulmadan pazarlara sunulmasının sağlanmasıdır. Dolayısıyla piyasanın yeni oluşuyor olması ve gerekli olan pazar analizinin tam olarak yapılamamış olması iç pazarda yer almayı riskli hale getirmiştir (Aytoğu, 2006: 125).

Piyasanın doğru bir şekilde analiz edilebilmesi için “piyasa” ve “pazarlama” araştırmasının yapılması gerekmektedir. Piyasa araştırmasında satışın hâlihazırda nerede yapıldığı, talep ve talebi etkileyen faktörler, tüketicinin ürüne ulaştığı yerler tespit edilmeli ve buna bağlı olarak ürünün nerede, ne zaman satılacağına ilişkin veriler toplanmalıdır. Bu veriler ışığında pazarlama araştırmalarında dağıtım kanalları ve etkinlikleri geliştirilerek sağlıklı karar verilmesi için çaba gösterilmelidir. Örneğin; organik çilek üretiminde bulunan bir çiftçi, çileği taze olarak bir toptancı ya da işleyici firmaya satabilir. Bu durumda, pazarlama kanalında “üretici” konumundadır. Mahalli pazarda tüketiciye taze organik çilek satması durumunda ise “üretici-perakendeci” konumunda olur (www.arastirma-yalova.gov.tr). Hangi seçeneğin daha rasyonel olduğunun tespiti; ancak gerçeğe dayanan verilerle hazırlanmış bir pazar analizine bağlıdır.

Üreticilerin ürünlerini “organik” veya “ekolojik” olarak nitelikli bir şekilde pazara sunabilmesindeki en önemli engel söz konusu pazara ulaşımı sağlayan pazarlama firmalarının ülkemizde sözleşmeli şekilde yer almayı tercih etmiş olmalarıdır. Yani pazarlama firmaları, sınırlı sayıda üreticinin ürünü ile ilgilenmektedir. İç piyasa henüz tam olarak olgunlaşmadığı için üreticiler pazarlama firmalarına sunamadıkları ürünleri iç piyasada değerlendirme fırsatı bulamamaktadırlar. Organik üretimin vazgeçilmezi ve temeli olan sertifikasyon işlemlerini yüksek maliyetine rağmen kendi başına yerine getirip üretilen ürünü direkt yurt içine ve yurt dışına sunamayan üretici, ancak üretici topluluğu veya birlik şeklinde örgütlenmesi durumunda bu sorunu aşabilmektedir. Bunların yanı sıra yurt dışı siparişini sözleşmeli sisteme göre çalıştığı üreticiye ürettirmiş olan ihracatçının fazla ürün arzını almak istemesi veya yerli piyasanın kendi yapısal problemleri gibi sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu yapısal sorunların aşılması için ise özel satış yeri, özelleşmiş kalabalık nüfusa hitap eden satış dükkânları ve doğrudan pazarlama tekniklerinin gündeme getirilmesi gerekmektedir (Aytoğu, 2006: 125-126).

Ülkemizde dış talep doğrultusunda sözleşmeli üretim metodu ile başlayan organik üretimin zaman içerisinde büyük bir gelişim göstermekle birlikte hâlâ dış pazara bağımlı olduğu ortadadır. Bunun en büyük sebebi ise gelir düzeyindeki düşüklük, yüksek ürün fiyatları, pazarlama uygulamalarının eksikliği ve tüketici bilinçsizliği gibi nedenler ile iç piyasanın bir türlü gelişmemiş olmasıdır. Örneğin Ekolojik Tarım Organizasyonu Derneği (ETO), Türkiye’de kişi başına yıllık organik ürün tüketiminin 1 Euro’nun altında kaldığını açıklamıştır. Yıllık kişi başına düşen organik ürün harcaması Almanya ve İsviçre’de 150, İtalya’da ise 120 Euro’dur. Kanseri riskini en aza indiren, hiçbir kimyasal madde kullanılmadan yetiştirilen organik gıdaların ülkemizde yeterince tüketilmemesinin en önemli nedenleri arasında ürünlerin satış fiyatı ve kullanımının yeterince desteklenmemesi gelmektedir. Türkiye’deki 500 milyon dolarlık doğal ve organik ürünler sektöründe ürünlerin yüzde 80-85’i ihraç edilirken yüzde 15-20’si iç pazarda tüketilmektedir. Dünya ürettiğimiz doğal ve organik gıdalarla beslenirken Türkiye’de bilinçli tüketicilerin oranı ise oldukça düşüktür (<http://www.ciftlikdergisi.com.tr/kisi-basina-organik-urun-tuketimi.html>_erişim:06.07.2017). Bu noktada günümüze kadar söz konusu pazarın oluşturulamamasında iç pazar talebinin eksikliği önemli bir yer tutmaktadır. Üretilen organik ürünlerin iç piyasaya sunulmasında en

etkin rolü süper/hiper marketlerin üstleneceği değerlendirilmekle beraber organik ürünlerin satışa sunulabilmesi için söz konusu marketler içerisinde ayrı bir bölüm tahsis edilmesinin maddi olarak problemler ortaya çıkardığı bilinmektedir.

Genel olarak organik ürün tüketimine yönelik yapılan araştırmaların bizi iki önemli sonuca ulaştırdığı görülmektedir. Bu sonuçlardan ilki, organik ürünler için oluşabilecek potansiyel talebin belirlenmesinin gerekliliği; diğeri ise tüketicilerin organik ürünlere yönelik tüketim davranışları hakkında bilgi sahibi olunmasıdır. Nitekim talep kanununa göre fiyat ve talep edilen miktar arasında negatif bir ilişki söz konusudur. Bu durumu kontrol altına almanın yolu arz-talep dengesini arzu edilen düzeyde kurabilmektir (Zengin, 2002). Bunun başarılabilmesi için ise organik ürün piyasasındaki tarafları bilinçlendirme ve onlara yönelik tanıtım çalışmalarının gerçekleştirilmesi zorunludur.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Ülkemiz açısından organik tarım sisteminin gelişmesi ve organik ürün tüketiminin yaygınlaşması amacıyla eğitim ve tanıtım faaliyetlerinin yanı sıra yazılı ve görsel basın organlarına sağlanacak desteğin artırılması tüketici bilinçlendirme çalışmalarına önemli bir katkı sağlayacaktır. Ayrıca organik ürünlerin önemi anlatılarak organik tarım ortak bilincinin oluşturulmasına katkı sağlanması ve ilgili kurum ve kuruluşlar arasında etkin bir koordinasyon sisteminin oluşturulması gerekmektedir. Bu konuda uzmanlaşmış gelişmiş ülkelerde olduğu gibi gelişmekte olan ülkelere de perakende satış birimleri daha çok süper ve hipermarketlerden oluşmalıdır. Zira söz konusu gelişmiş ülkelerin organik pazar satışlarının büyük bir kısmı bu marketlerin içinde kurulmuş olan organik stantlar aracılığı ile gerçekleştirilmektedir. Benzer bir pazarlama sisteminin ülkemizde tam anlamıyla kurulması iç pazarın arzu edilen canlılığa ulaşmasına da yardımcı olacaktır. Ancak bu sistemin tam olarak yaygınlaşmasının önündeki yüksek fiyat ve dolayısıyla yüksek stant ücreti probleminin aşılması için gerekli önlemlerin alınması gerekmektedir. Dolayısıyla iç pazarın hareketlendirilmesi amacıyla organik tarım için devlet tarafından uygulamaya konulan talebe bağlı mekanizmaların geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda belediye semt pazarlarında satılması arzu edilen organik ürün miktarlarına ulaşılabilmesi için gerekli altyapı oluşturulmalı, belediyeler ile kurulabilecek işbirliği imkânları araştırılmalıdır.

Organik tarım sektörünün gelişebilmesi için devlet tarafından talep bazlı teşvik edici politikaların geliştirilmesi, gerek iç gerekse dış piyasadaki pazar fırsatlarının değerlendirilmesi bakımından önemli rol oynayabilecektir. İç ve dış pazarda söz sahibi konuma gelebilmek için organik tarım sisteminin geliştirilmesi amacıyla uygulanacak politikaların bir bütün olarak ele alınıp akılcı örgütlenmelerle birlikte tanıtım ve araştırma faaliyetlerine de ayrıca önem verilmesi gerekmektedir.

Dünya geneline bakıldığında Türkiye gerek iklimi gerek su kaynakları gerekse toprak verimliliği ve çeşitliliği ile organik tarıma oldukça müsait ve potansiyelinin çok yüksek olabileceği bir ülkedir. Ancak Türkiye’de toplam tarım alanının çok az bir kısmı organik üretim için kullanılmaktadır. Ülkemizde organik tarım uygulamalarının gelişmiş ülkelerdeki etkinliğini yakalayabilmesi için öncelikle konunun önemi ülkenin içinde bulunduğu sosyolojik, psikolojik ve ekonomik koşullar dikkate alınarak kavranmalı, sonuçların da ekonomik birimlere aktarılarak ortak bilinç sahibi bir talep yaratılması gerekmektedir. Talep yaratma çabalarının yanı sıra üretim aşamasında ve üretim sonrasında da üreticilerin teknik ve ekonomik anlamda desteklenmesi gerekliliğini öngören politikalar oluşturulmalıdır. Söz konusu desteğin etkili sonuç verebilmesi için de organik tarımın ana unsurlarına ilişkin konularda disiplinler arası çalışmalar son derece önem taşımaktadır. Bu sebeple organik üretim için yönetim tarafından

gerekli düzenlemeler ve destekler sağlandığında hem iç pazar istenilen büyüklüğe ulaşabilecek hem de dış pazarda büyük bir pay sahibi olunabilecektir.

Gittikçe gelişmekte olan organik ürün üretimine paralel olarak tüketicilerin organik üretim ve ürünler konusunda farkındalıklarının da giderek artmasının sektör açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Organik tüketime olan talebin daha da artması açısından üreticilerin organik ürün tüketicilerine daha kolay ulaşabilmelerini sağlayacak uygun pazarlama karması yönetimi ve halkın tüm kesimlerinin konuyla ilgili bilgilendirilmesi önemlidir. Organik üretim sektöründe varlıklarını devam ettirmek ve dünyadaki gelişime ayak uydurmak isteyen organik üreticilerin; tüm tüketicileri kapsayacak, tüketici odaklı bir pazarlama anlayışını benimsemeleri ve stratejilerine bu doğrultuda yön vermeleri gerekmektedir. Sonuç olarak, organik üretimle ilgili araştırmaların temel amacı, akademik tatmin yerine üreticiye doğrudan destek sağlayacak çalışmalar olmalıdır. Bu noktada dolaysız olarak organik üretime yönelik olan araştırmaların desteklenmesi ve bu alanda gelecek vaat eden akademisyenlerin yetişmesine fırsat verilmesi son derece önemlidir. Söz konusu çalışmaların teşvik edilmesi ve desteklenmesi ile özel sektörün bu alana ilgi duyması sağlanabilecektir; böylece üretici için de verim artırıcı çalışmalar gerçekleştirilebilecektir. Nihayetinde üretici ve tüketiciye yönelik olarak hazırlanacak olan eğitim programları ile söz konusu alternatif üretim sisteminin ülkemizde de hızla gelişmesine katkıda bulunulabilecektir.

KAYNAKÇA

- Ak, İbrahim (2004), “Ekolojik Tarım ve Hayvancılık”, 4. Ulusal Zooteknik Bilim Kongresi Sözlü Bildiriler, Isparta.
- Aksoy, Uygun (2001), “Ekolojik Tarım: Genel Bir Bakış”, Türkiye 2. Ekolojik Tarım Sempozyumu, Antalya.
- Araştırmayalova (2006), http://arastirmayalova.gov.tr/ORGANIK_TARIM.htm, (Erişim Tarihi: 06.09.2009).
- Atlı, Sevil (2005), “Orgüder ve Dünyada, AB Ülkelerinde Organik Ürün Pazarları ve İhracatındaki Gelişmeler”, Gap IV. Tarım Kongresi, Şanlıurfa.
- Ayla, Dilara (2011), Türkiye’de Organik Tarım, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Aytoğu, Rasim Kaan (2006), Organik Tarım Analizi ve AB Pazarı Fırsatı, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- Cemalcılar, İlhan (1996), Pazarlama Kavramlar- Kararlar, Beta Yayınları, İstanbul.
- Çiftlikdergisi(2017), Kişi Başına Organik Tarım Ürün Tüketimi, <http://www.ciftlikdergisi.com.tr/kisi-basina-organik-urun-tuketimi.html>, (Erişim:06.07.2017).
- Demirel, Fatih ve Serap, Demirel (2015), “Organik Tarımda Tahıl Ürünleri Ve Türkiye’deki Durumu”, Doğu Karadeniz II. Organik Tarım Kongresi, Rize.
- Donat, İrfan (2017), Organik Gıda 82 Milyar Dolarlık Hacme Ulaştı, <http://www.bloomberght.com/yorum/irfan-donat/1986063>, (Erişim Tarihi: 14.04.2017).
- Er, Celal (2009), Organik Tarım Bakımından Türkiye’nin Potansiyeli, Bugünkü Durumu ve Geleceği, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- Ersun, Nur ve Arslan, Kahraman (2011), Türkiye’de Organik Tarım ve İyi Tarım Uygulamaları: Üretim ve Pazarlama Esasları, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul.
- Eryılmaz, Gamze A.; Demiryürek Kürşat ve Emir, Murat(2015), “Avrupa Birliği ve Türkiye’de Organik Tarım ve Gıda Ürünlerine Karşı Tüketici Davranışları”, Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi, 30, 199-206.

- Gök, Seçil Adalet (2008), Genişleyen Avrupa Birliği Pazarında Türkiye'nin Organik Tarım Ürünleri Ticareti Açısından Değerlendirilmesi, AB Uzmanlık Tezi, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Ankara.
- İlgar, Rüştü (2017), "Çanakkale İlinde Tarımda Sürdürülebilirlik ve Organik Tarım", Doğu Coğrafya Dergisi, 22(37), 159-178.
- İnci, Hakan; Karakaya, Ersin ve Şengül, A. Yusuf (2017), "Organik Ürün Tüketimini Etkileyen Faktörler (Diyarbakır İli Örneği)", KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi, 20(2), 137-147.
- İzmir Tarım Müdürlüğü (2010), Organik Tarımın İlkeleri, <http://www.izmir.tarim.gov.tr>, (Erişim Tarihi 20.04.2011).
- Kaya, Hüseyin (2003), Dünya 'da ve Türkiye'de Organik Tarımsal Ürün Ticareti ve Tüketici Reaksiyonları, http://www.bahce.biz/organik/organik_ticareti.html, (Erişim Tarihi: 11.04.2011).
- Korkmaz, Sezer; Öztürk, Ayşe Sevgi; Eser, Zeliha ve Işın, F. Bahar (2009), Pazarlama: Kavramlar-İlkeler-Kararlar, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Özaslan, Mehmet (2006), Organik Tarımın Sosyal Hayata ve Biyolojik Çeşitliliğe Katkısı, Eraslan, İ. H. ve Şelli, F.(Ed.), Sürdürülebilir Rekabet Avantajı Elde Etmede Organik Tarım Sektörü: Sektörel Stratejiler ve Uygulamalar içinde (53-66), Uluslararası Rekabet Araştırmaları Kurumu Derneği (URAK) Yayınları, İstanbul.
- T.C. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (2017), <http://www.izmir.tarim.gov.tr>, (Erişim Tarihi 12.07.2017).
- Turhan, Şule (2005), "Tarımda Sürdürülebilirlik ve Organik Tarım", Tarım Ekonomisi Dergisi, 11, 13-24.
- Zengin, Murat (2002), Organik Tarım, Tarım Ekonomisi Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Ziraatciyiz (2010), Dünya'da ve Türkiye'de Organik Ürün Ticareti, <http://www.ziraatciyiz.biz/dunyada-ve-turkiyede-organik-urun-ticareti-t3907.html>, (Erişim Tarihi: 17.09.2010).
- Zmo (2005), Organik Tarım Uygulamaları, <http://www.zmo.org.tr/etkinlikler/6tk05/016uygunaksoy.pdf>, (Erişim Tarihi: 11.05.2011).

THE EFFECT OF ETHICAL LEADERSHIP ON EMPLOYEES' JOB SATISFACTION: A STUDY ON MUNICIPALITIES IN KONYA

Melis ATTAR*
Vural ÇAĞLIYAN**
Zejnepe AJDAROVSKA***

Abstract: During the last few years, ethics and integrity concepts get bigger attention in the leadership scope and studies on the ethical leader behavior is growing at all levels in the organizations due to repetitive ethical scandals. Besides, how much employees are satisfied with their jobs become an important issue for leaders since employees' job satisfaction may well result in good performance and in turn may effect the overall organization positively. Researchers advocate that ethical leadership behaviors will increase the satisfaction levels. In this study, the relationship between ethical leadership and employees' job satisfaction levels is analyzed based on the existing literature and by using the structural equation modeling (SEM) in hypothesis testing. This study is distinguished from others in using SEM analysis. The data were collected from 224 administrative personnel of Konya Greater Municipality and Central Province Municipalities (Selçuklu Municipality, Meram Municipality and Karatay Municipality). The study uses the ethical leadership questionnaire of Brown, M. E., Treviño, L. K. and Harrison, D. A. (2005) and job satisfaction questionnaire – Minnesota Satisfaction Questionnaire (MSQ) developed by Weiss, D. J., Davis, R. V., England, G. W. and Lofquist, L. H. (1967). Results from SEM analysis indicates that ethical leadership behavior positively affect the job satisfaction level of employees. Thus, the disclosures from this research reinforce the theoretical concept that increasing perception of ethical leadership behavior increases the level of job satisfaction.

Keywords: Ethic, Leadership, Ethical Leadership, Job Satisfaction

JEL Codes: M10, M12

ETİK LİDERLİĞİN ÇALIŞANLARIN İŞ TATMİNİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: KONYA BELEDİYELERİ ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Öz: Son yıllarda, tekrarlayan etik skandallar, etik ve ahlaki değerlere liderlik kapsamında daha büyük bir önem atfedilmesini sağlamıştır. Organizasyonlarda etik liderlik davranışı üzere yapılan çalışmalar da artış göstermektedir. Bunun yanında, çalışanların işi ile ne kadar tatmin oldukları da liderler için önem arz etmektedir çünkü çalışanların iş tatmininin, kişisel performanslarını ve sonucunda da örgütü olumlu etkileyeceği öngörülmektedir. Çalışmalar, etik liderlik davranışlarının iş tatminini arttırdığı yönündedir. Bu çalışmada, etik liderlik ile çalışanların iş tatmini düzeyleri arasındaki ilişki, mevcut literatüre dayalı olarak ve hipotez

* Yrd. Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İ.İ.B.F., S.yazar, melisattar@yahoo.com

**Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, İ.İ.B.F

*** Selçuk Üniversitesi, SBE

testinde yapısal eşitlik modellemesi (YEM) kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışma diğerlerinden YEM kullanılması sebebi ile ayrılmaktadır. Veriler, Konya Büyükşehir Belediyesi ve Merkez İl Belediyelerinde (Selçuklu Belediyesi, Meram Belediyesi, ve Karatay Belediyesi) çalışan 224 idari personelden toplanmıştır. Bu çalışmada, Brown, M. E., Treviño, L. K. ve Harrison, D. A. (2005) tarafından geliştirilen etik liderlik anketi ve Weiss, D. J., Davis, R. V., England, G. W. ve Lofquist, L. H. (1967) tarafından geliştirilen iş tatmini anketi - Minnesota Satisfaction Questionnaire (MSQ) kullanılmaktadır. Yapısal eşitlik modeli ile yapılan analizlerinden elde edilen sonuçlar, etik liderliğin çalışanların iş tatmini düzeyini olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Araştırma sonuçları, etik liderlik davranış algısının iş tatmini seviyesini yükselttiğini öngören teorik kavramı güçlendirmektedir.

Anahtar sözcükler: Etik, Liderlik, Etik Liderlik, İş tatmini

JEL Kodu: M10, M12

1. INTRODUCTION

Due to repetitive ethical scandals, such as trick and corruption (Kim and Brymer, 2011: 680) including corporate and public sector (Yukl et al., 2013: 38), people are said to be not satisfied with the performance of their leaders (Brown and Treviño, 2006: 595). Actually, what is important is the role of leadership in reforming ethical behavior (Brown et al., 2005: 117) which indicates the significance of the ethical dimension for the leadership construct (Brown and Treviño, 2006: 596). Being aware of these scandals, it has been noted that during the last few years ethics and integrity concepts get bigger attention in the leadership scope and studies on the ethical leader behavior is growing at all levels in the organization (Kalshoven et al., 2011: 51,52).

On the other hand, job satisfaction is a subject of wide enthusiasm not only to individuals who investigate and study the concept but also who work in association with others and individuals likewise the humanitarian viewpoint indicates individuals should be treated reasonably and with deference (Paul E. Spector, 1997: 2). Additionally, job satisfaction alludes to the degree that the workplace addresses the issues and estimations of workers and the individual's reaction to that environment (Babalola, 2016: 935). Moreover, a group of research proposes that managers' leadership behavior is linked with the levels of followers' job satisfaction (Mustafa and Lines, 2014: 23). So, it ought to be emphasized here that leadership is an attribution which highly depends on the view of the employees. Thus, leaders get to be leaders not only because of they are allocated by the organization to specific departments to lead, but also they are acknowledged and seen by their employees as a leader (Yozgat and Meşekıran, 2016: 125). In this way, good leadership progressively is conceptualized as connected to ethical practices in the workplace, on the grounds that across the ethical dimensions, leadership has a potential to improve the leader–employee relationship, bringing about an assortment of positive job results for the workers (Ruiz-Palomino et al., 2013: 33).

Within this scope, taking into consideration the importance of these two concepts, this article consists different parts and is organized as follows. First, the concept of ethical leadership, job satisfaction and their linkage with each other is discussed based on the literature review. Then, the relationship between these two variables is explored. In order to highlight the main objectives for the current research, the hypotheses are proposed. Furthermore, by using the structural equation modeling (SEM) analysis, the direct relationship between ethical leadership and job satisfaction is questioned. The last part indicates the results and discussion.

2. CONCEPTUAL FRAMEWORK

2.1. Ethical Leadership

Ideas about the notion of ethical leadership started to develop in the late 1980s and 1990s in the areas of school administration and general management (Langlois, 2011: 99). Moreover, (Stouten et al., 2013: 680) reported that scientific literature about the ethical leadership construct is comparatively new. Recently, the concept of ethical leadership has been the target of certain academic researches (Piccolo et al., 2010: 261) and it is investigated increasingly in a substantial way through which antecedents, results and processes of ethical leadership are analyzed (Yukl et al., 2013: 38). Furthermore, (Zheng et al., 2015: 732) claims that, the failure of the ethical leadership in the global business world is considered to be the result of the last credit crisis that consists of financial, banking and economic crisis in Europe and USA as the most serious global recession since year 1930, and the different scandals in previous leading corporate business organizations such as Enron, Arthur Andersen, WorldCom and Tyco. In compliance with the global trend, a large amount of researches have been proposed towards the relationship among organizational ethics and results (Shin, 2012: 299).

Nevertheless, understanding the occurrence of ethical leadership requires investigating its relation with antecedents and outcomes. So, let's first know what "it" is (Brown and Treviño, 2006: 596). Briefly speaking, ethical leadership has been typically conceptualized from the normative perspective (Brown, 2007: 141) where philosophers have allocated their efforts (Brown et al., 2005: 117) in accordance with the general expectations about how leaders "ought to" behave in a workplace (Piccolo et al., 2010: 261). Furthermore, literature indicates several definitions of ethical leadership (Langlois, 2011: 43). (Zhu et al., 2015: 704) acknowledges that ethical leadership is "*demonstration of normatively appropriate conduct through personal actions and interpersonal relationships, and the promotion of such conduct to followers through two-way communication, reinforcement, and decision-making*". Also, demonstration and promotion that form the components of the ethical leadership, may involve suppression adopted by channel managers and employees which is considered as a motivated behavior that utilizes ethical means to achieve ethical ends (Neider and Schriesheim, 2014: 8).

Linda K. Treviño (1986) approach the ethical leadership concept from the perspective of ethical characteristics and ethical cultural meaning, and concluded that ethical leadership is essential to create an ethical culture at the work environment (Langlois, 2011: 43). In this way, (Brown, 2007: 141) indicates that the ethical leader can be prescribed as *moral person* and *moral manager*. A *moral person* can be defined in the sense of an individual who has specific traits such as being honest, trustworthy (Brown et al., 2005: 119), credible (Trevino et al., 2000: 128), and fair (Brown, 2007: 141). Moreover, a moral person tends to do the right thing, worry about others, choose to be open and held personal moral (Neider and Schriesheim, 2014: 161). A *moral manager* while openly and clearly speaks about ethics (Ofori, 2009: 535), also discusses with employees about values not in a preaching manner, but with affirmation on how values can guide important decisions and actions (Trevino et al., 2000: 135). In addition to that, a moral manager may adopt the rewards and discipline policy to make the followers understand the difference between desirable and undesirable behaviors (Neider and Schriesheim, 2014: 162).

Furthermore, ethical leadership concentrates on leaders as caretakers and communicators of ethical standards and has two roles; one serves as a model for the workers while the other is about encouraging workers by reward or punishment systems to conduct in an ethical way (Stouten et al., 2013: 680). Additionally, ethical leaders choose to do what is ethical directly through an inward commitment. Thus, they are relied upon to have a high inner commitment and high good principles (De Hoogh and Den Hartog, 2008: 299). In this way, it is noted that

by working under an ethical leader, representatives may turn out to be additionally ready to permit collaborators to express their conclusions, maintain a strategic distance from individual assaults on colleagues, and exhibit regard and thought for associates' needs (Mayer et al., 2012: 153). Furthermore, ethical leaders stand up openly against inadequate organizational actions and behaviors (Chen and Hou, 2016: 2). Briefly speaking, ethical leadership implies doing what you say, saying what you do, and saying to others what you say to yourself (Bellingham, 2003: 119). In a nutshell, ethical leadership is identified as a leadership theory in which ethical values and principles are highly related (Mete, 2013: 477).

2.2. Job Satisfaction

Job satisfaction remains a variable that has been moderately minimal examined in economic matters and industrial relations, notwithstanding an abundance of papers in other sociology disciplines, for example, psychology, sociology and administration science (Clark, 1996: 189). So, regardless of which aspect is examined, in the literature, job satisfaction is normally alluded to as a passionate reaction to a work or particular parts of a vocation (Paul E Spector, 1985: 695). Furthermore, the expression of "*job satisfaction*" was showed up in the literature in the 1940s, however particularly analysts have conjectured and created models to clarify job satisfaction since 1950s (Okan and Akyüz, 2015: 157).

Nonetheless, the idea of job satisfaction has been characterized from multiple points of view (Judge and Klinger, 2008: 394). So, the notion was conveyed to spotlight by Hoppock (1935) who determined job satisfaction as any blend of *psychological, physiological* and *environmental* conditions that cause a man to state, "*I am content with my work*" (Ramayah et al., 2001). As indicated by this approach, despite the way that job satisfaction is impacted by various outer variables, it abides something inward that relates with the way how the worker feels. Thus, it may well be said that job satisfaction consists of a group of variables that cause a notion of satisfaction. (Aziri, 2011: 77).

Additionally, the most purposive meaning of job satisfaction in organizational study is that of Locke (Judge and Klinger, 2008: 394), who defined job satisfaction as '*pleasurable affective state coming about because of the evaluation of one's employment as accomplishing or encouraging one's occupation esteem*' (H. M. Weiss, 2002: 174). Verifiable in Locke's definition is the centrality of both effect, or feeling, and cognition, or thinking. When one thinks, one have also emotions about what s/he thinks. On the other hand, when one have emotions, one also consider what s/he feels (Saari and Judge, 2004: 396). Moreover, it is noted that Lockefollows enthusiasm for employees' subjective well-being (prosperity) (Clark, 1996: 190). In this way, Locke (1976) recognized three noteworthy ways to deal with the reasons for employment dispositions. They can get from inconsistencies between what the work offers and what the individual expects, from how much employments satisfy singular needs, or from how much individual qualities (wishes or needs) are satisfied (Paul E Spector, 1985: 695).

Furthermore, another approach for job satisfaction is developed by Herzberg (1968), who developed two-factor theory and defined job satisfaction as multidimensional construct and it contains both instinct and extrinsic work components that impact a worker's job satisfaction in a working environment (Okan and Akyüz, 2015: 157). An array of components brought on cheerful emotions or a decent demeanor inside the employee, and these components, all in all, were task-related. While, the other group was basically present when sentiments of misery or awful demeanor were apparent, and these variables were not specifically identified with the employment itself, but rather to the conditions that encompassed doing that employment (Tietjen and Myers, 1998: 226). Additionally, the job-related components have been assigned "*intrinsic*" variables, while environment-related elements have been named "*extrinsic*" element

(Wernimont, 1966: 42). *Intrinsic motivating* variables comprise of a feeling of achievement, a feeling of reward and acclaim, work itself, obligation, development, and advancement improvement. On the other hand, *external maintenance* variables incorporate the salary, organized approach and administration, reviewing aptitudes, interpersonal connections, workplace, individual life, status and professional stability (Tai and Chuang, 2014). Significantly, the attendance of intrinsic motivators can produce positive job satisfaction, while the nonappearance of extrinsic-hygiene variables can make dissatisfaction or disappointment (Goetz et al., 2012: 1). As indicated by these approach, individuals ascribe their fulfillment to specific parts of the work, and they attribute disappointed sentiments to perspectives unique in relation to those associated with job satisfaction (Wernimont, 1966: 41).

Briefly speaking, job satisfaction is about to what extent individuals like their works. For instance, while some people may acknowledge their job as the center of their life, others may prefer not to work and do solely the things that are required (Paul E. Spector, 1997). Actually, the outcomes of another study uncovers that the components which add to the job satisfaction of any worker are: pay, job, collaborators, and environment (Khalid et al., 2012: 126). Discoveries from another review demonstrate that ladies notwithstanding their abnormal state of worry in their life reported higher employment fulfillment results than men (Clark, 1997: 342). In a nutshell, the concept job satisfaction alludes to the attitude where positive and good demeanors towards the employment demonstrate job satisfaction and negative and horrible mentalities towards the occupation show job dissatisfaction (Aziri, 2011: 78).

2.3. The Relationship between Ethical Leadership and Job Satisfaction

In the literature, ethical leadership usually identified with positive job results (Ruiz-Palomino et al., 2013: 33). *Literature contains narrative confirmation that ethics are connected with job satisfaction* (Koh and El'Fred, 2001: 310). In addition, ethical leadership is firmly identified to the staff's job satisfaction with their managers and it is contended that subordinates have a tendency to show higher degree of job satisfaction in the direction of an ethical leader who 'disciplines wrongdoers', handle their employees decently and thoughtfully, and displays transformational authority style (Kim and Brymer, 2011: 1022). Furthermore, on the off chance that the "ethical" associates of job satisfaction can be distinguished, then leader might have the ability to find the best way to deal with effects of the organization's ethical climate so as to redesign job satisfaction while holding on ethical surroundings (Vitell and Davis, 1990: 489). Another study by (Mustafa and Lines, 2014: 26) noted that leader attributes and practices assume an imperative part in employees improved job satisfaction and helping them build up a charming feeling about their work. So, workers tend to deliver positive work environment results when leaders indicate individualized thought in a non-controlling way.

Additionally, top level managers with high ethical conduct are seen to be reasonable for workers. *Ceteris paribus*, this will bring about a larger amount of worker job satisfaction (Koh and El'Fred, 2001: 313). Also, in traditional leadership hypothesis it is proposed that leaders influence the job performance and satisfaction of followers to an extensive level. For instance, leadership practices directly affect followers 'job satisfaction, organizational loyalty, work weight, inspiration, and group union, all of which, thus, influence job performance (Xu et al., 2013: 676). Moreover, in (Yates, 2011: 10) research, the goal was to analyze the contrast amongst low and high amounts of ethical leadership on workers job satisfaction. From obtained data, ethical leadership indicate a positive and moderate correlation with job satisfaction and workers in the group of highly ethical leaders showed a higher job satisfaction when compared to the members with less ethical leaders. In this way, another research emphasize that job satisfaction is about the emotional sentiments that individuals have about their employment and

demonstrates that workers with high job satisfaction behave differently in contrast to workers with low job satisfaction (Babalola, 2016: 935).

Furthermore, in the research of (Wang and Hsieh, 2012: 538) it is cited that from a theoretical point of view and on the premise of inductive thinking, it takes after that workers who see their associations as being ethical are likewise prone to see their associations as being reasonable for them and along these lines will probably respond with a positive job attitude, for example, a larger amount of job satisfaction and organizational commitment. Nevertheless, in (Fu et al., 2011: 541), Deshpande (1996) in his review on predecessors of job satisfaction reports that ethical climate in organizations can affect aspects of job satisfaction. For instance, he found out that while an instrumental climate (where individuals secure their own advantages above every other person) negatively affects collaborator and leader satisfaction, professionalism climate (where individuals are required to agree to law and expert gauges) positively affect satisfaction with associates, chiefs, and job. Another research (Okan and Akyüz, 2015: 167) has found out that ethical leadership demonstrates a noteworthy and positive relationship with the intrinsic and extrinsic satisfaction as sub-dimensions of job satisfaction. Besides, the study outcomes show that apparent ethical leadership and trust in leader positively affect job satisfaction such that trust in leader has an effective intermediary role among the relationship between apparent ethical leadership and job satisfaction (Yozgat and Meşekıran, 2016: 125).

Current literature on the relationship of ethical leadership and job satisfaction point out that when leaders execute ethical leadership approach in organizations and in the case of increased ethical leadership perceptions, one might say that job performance and job satisfaction levels will increment (Bıyık et al., 2017: 67). In such manner, gained outcomes from another current study show that managers who have ethical conduct and act morally make employees happier with their jobs by improving organizational commitment (Çelik et al., 2015: 59). The discoveries acquired from another study support and improve the already led examinations and state that when employees can feel the presence of ethical climate and ethical leadership behavior such as justice, impartiality and transparency, they will perform in high levels of job satisfaction (Erkal and Bektaş, 2016: 821). Additionally, findings indicate that ethical leaders by creating an ethical atmosphere in the workplace influence employees behavior and attitude positively (Başar and Basım, 2015: 117).

Briefly speaking, it is likewise conceivable that an "ethical surrounding" may improve job satisfaction (Vitell and Davis, 1990: 493) and ethical leadership is emphatically identified with positive worker's attitudes in the sense that it affects employee's overall satisfaction at the work place (Kim and Brymer, 2011: 1022).

3. RESEARCH METHODOLOGY

3.1. Methodology and Sampling of the Study

Basic aim of the study is to explore "The relationship between Ethical Leadership and Job Satisfaction perceptions of administrative personnel of Konya Greater Municipality and Central Province Municipalities (Selçuklu Municipality, Meram Municipality and Karatay Municipality)". In this study, survey method is used as a data collection tool. Sample of the study is composed of administrative personnel of the greater and central province municipalities in Konya and there are an overall of 2000 personnel within these four municipalities. As reaching to all of the main population requires long time and heavy cost, study was implemented over a sample, representing the main population. During determining the sample population, the table of possible sample population figures representing a certain main mass, prepared by

(Yazıcıoğlu and Erdoğan, 2004: 50) was taken as a reference. In this context, for a main population of 2500 people; the sample mass is 224 with $\pm 0,05$ sampling error; $p = 0,08$ (observation rate of X within the main population) and $q = 0,02$ (non-observation rate of X within the main population). In this study, during data collection stage (January-April 2016), 250 questionnaires that are appropriate for evaluation were obtained. So, it can well be said that the obtained sample has the power to represent the main population. During determining the participants to be included in the sampling of the study, random sampling method was preferred. Random sampling method is a valid tool and is preferred as it gives chance to reach to a huge amount of data rapidly (Nakip, 2013: 227).

Questionnaire form, used during the study, is composed of two sections. The first section is about the demographical features of the participants. In the second section, evaluations of the participants about Ethical Leadership and Job Satisfaction were inspected. Ethical Leadership scale is composed of an overall of 10 items, and Job Satisfaction scale is composed of a total of 18 items. Items within the scale are graded in Likert scale style; *1 means totally disagree* and *5 means fully agree* on the scale.

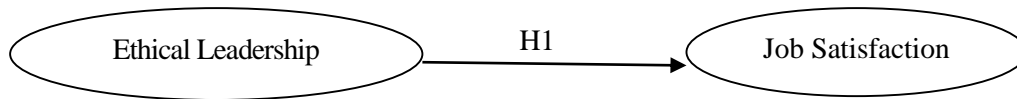
In the literature, there are three instruments to specifically evaluate the ethical leadership (Yukl et al., 2013: 39). First is the Perceived Leader Integrity Scale (Craig and Gustafson, 1998) where the instrument aims to evaluate particular leader conduct keeping in mind the end goal to encourage its utilization as a criticism instrument in leader advancement applications. Second, Ethical Leadership Survey (Brown et al., 2005) consolidates diverse leader behaviors, including acting decently and truly, permitting devotees' voice, and compensating ethical behavior in a solitary scale. The last is the Ethical Leadership Work Questionnaire that is a new multidimensional estimation instrument that can give additional understanding of the forerunners and also it can evaluate the results of ethical leadership (Kalshoven et al., 2011: 51). In this study, the Ethical Leadership Survey (Brown et al., 2005) is used because it is a reliable and a valid scale according to literature and is the most used and cited scale in multiple research ((Ofori, 2009), (Piccolo et al., 2010), (Stouten et al., 2013), (Chen and Hou, 2016)).

During measuring job satisfaction, Minnesota Job Satisfaction scale, developed by (D. J. Weiss et al., 1967) is employed. The scale includes an overall of 20 items. First dimension of the scale is referred as internal job satisfaction, and composed of 12 items. Second dimension is referred as external job satisfaction, and composed of 6 items in total. Other two items within the scale are for calculating the general job satisfaction. For this study purposes, these two items are excluded from the evaluation and the factor structure of the scale is taken into consideration. This scale is also employed by various studies ((Okan and Akyüz, 2015), (Güçel et al., 2012), (Yates, 2011), (Xu et al., 2013)) and it is a reliable and valid scale according to literature.

3.2. Hypothesis of the Study

A conceptual model, convenient for the aim of the study, is developed, and relations between variables were symbolized by means of figures on this model. The proposed model is shown on Figure 1.

Figure 1:Conceptual Model of the Study

Hypothesis of the study, schematized in the conceptual model, can be referred as follows;

Hypothesis: Ethical leadership have a positive effect on job satisfaction level of the employees.

4. FINDINGS OF THE STUDY

4.1. Sampling Features

In the following table, the data for demographic characteristics of the participants who have been voluntary involved in the current research is presented.

Table 1: Demographic characteristics of the participants

	<i>Variables</i>	<i>Frequency (n)</i>	<i>Percent (%)</i>
<i>Gender</i>	Male	160	64,0
	Female	90	36,0
	Total	250	100
<i>Marital Status</i>	Married	139	55,6
	Single	111	44,4
	Total	250	100
<i>Age</i>	Less than 18 year	4	1,6
	Between 18-24	44	17,6
	Between 25-35	124	49,6
	Between 36-49	66	26,4
	Between 50-65	12	4,8
	Total	250	100
<i>Education</i>	Primary school	2	0,8
	Secondary school	6	2,4
	High school	45	18,0
	Vocational high School	17	6,8
	Associate Degree	51	20,4
	Bachelor	98	39,2
	Master	28	11,2
	Doctorate	3	1,2
Total	250	100	
<i>Years That Working In The Municipality</i>	Less than 1 year	4	19,6
	Between 4-6	114	45,6
	Between 7-9	33	13,2
	Between 10-15	31	12,4
	Between 16-20	11	4,4
	More than 20 year	12	4,8
	Total	250	100
<i>Total number of employees in municipality</i>	Between 100-249	2	,,8
	Between 250-499	4	1,6
	Between 500-999	43	17,2
	More than 1000	201	80,4
	Total	250	100

In accordance with the **Table (1)** it can be concluded that out of 250 participants, 64% of them are male and 36% of them are women. The 55,6% of the participants are married and 44,4% were single and most of them were aged among 25-35 with 49,6%. Among 250 participants, 0,8% are graduated from primary school, 2,4% from secondary school and 18% from high school. Besides this, 20,4% of the participants have finished associate degree, 39,2% have bachelor degree, 11,2 % and 1, 2% have master's degree and PhD, respectively. By looking at **Table (1)**, it can be seen that 19,6% of the participants are working less that 1 year in municipality and 12,4% between 10 to 15 years. Majority of the workers with 45.6% are working since 4 to 6 years in municipality.

4.2. Analysis of the Data

In order to test the conceptual model of the study, Structural Equation Modeling/SEM is employed. SEM is an effective model testing method that enables researchers to test theoretical models as a whole and also it explains the reason-result relationship between variables(Ayıldız et al., 2006). During SEM analysis stage, SPSS-AMOS 18.0 software is used.

First of all, Reliability Analysis and Exploratory Factor Analysis (EFA) are implemented during analysis of the proposed model. On the second stage of the analyses, for the purpose of verifying the dimensions, determined via EFA, Confirmatory Factor Analysis (CFA) is also implemented.

Before inspecting the study model by means of structural analysis, unidimensionalism of the variables within the model are studied via EFA, and internal consistency, namely reliability is studied. Table 2 shows both the Cronbach Alpha (α) values related with each dimension and the variance explained by each dimension (variance explained/VE). Also, factor loadings of each items, measuring each dimension, and other related values are given. Maximum likelihood estimation method and direct oblique rotation techniques are employed during calculating factor loadings for all scales on EFA. Moreover, factors with Eigen value more than 1 are considered for evaluation. The other precondition is that factor loadings shall be bigger than 0,50. Prior to start to EFA, for the purpose of increasing the reliability of the scales, overall correlations of the articles are assessed and KMO values, which tests the convenience of sample size to factor analysis, and Bartlett Sphericity Chi-Square Test values, which tests the convenience of data to factor analysis, are calculated. It is stipulated that KMO values are bigger than 0,60, and Chi-Square values are significant. In order to analyze the reliability, Cronbach alpha values are determined as to be equal to or bigger than 0,70. Table 2 indicates that all the prerequisites for evaluation are met.

Table 2: Exploratory Factor Analysis Results

Factors	Item	Factor Loadings	
Ethical Leadership N=250 ; KMO=0.932; Bartlett Sph. Test Chi-Square=1514.735, p=0.000 Total Variance Explained = %56.018; factor loadings \geq 0.50			
Ethical Leadership ($\alpha=0.926$; V.E=%56.018; Eigen Value=6.03)	EL 1 Conducts life in an ethical manner.	,693	
	EL 2 Defines success not just by results but also by the way they are obtained.	,713	
	EL 3 Listens to what employees have to say.	,750	
	EL 4 Disciplines employees who violate ethical standards.	,643	
	EL 5 Makes fair and balanced decisions.	,814	
	EL 6 Can be trusted.	,788	
	EL 7 Discusses business ethics or values with employees.	,796	
	EL 8 Sets example of how to do things right in terms of ethics.	,826	
	EL 9 Has the best interests of the employee in mind.	,716	
	EL 10 When making decisions asks "what is the right thing to do?"	,725	
Job Satisfaction N=250 ; KMO=0.922; Bartlett Sph. Test Chi-Square=2724.987, p=0.000 Total Variance Explained = %51.203; factor loadings \geq 0.50			
External Satisfaction ($\alpha=0.842$; V.E=%7.623; Eigen Value=1.611)	ES 5 The way my boss handles his/her workers.		,774
	ES 6 The competence of my supervisor in making decisions.		,792
	ES 12 The way company policies are put into practice.		,650
	ES 13 My pay and the amount of work I do.		,645
	ES 14 The chances for advancement on this job.		,568
	ES 19 The praise I get for doing a good job.		,610
Internal Satisfaction ($\alpha=0.919$; V.E=%43.940; Eigen Value=8.543)	IS 1 Being able to keep busy all the time.	,589	
	IS 2 The chance to work alone on the job.	,666	
	IS 3 The chance to do different things from time to time.	,679	
	IS 4 The chance to be "somebody" in the community.	,661	
	IS 7 Being able to do things that don't go against my conscience.	,647	
	IS 8 The way my job provides for steady employment.	,650	
	IS 9 The chance to do things for other people.	,617	
	IS 10 The chance to tell people what to do.	,666	
	IS 11 The chance to do something that makes use of my abilities.	,695	
	IS 15 The freedom to use my own judgment.	,652	
	IS 16 The chance to try my own methods of doing the job.	,947	
	IS 20 The feeling of accomplishment I get from the job.	,961	

4.2.1. Confirmatory Factor Analysis

CFA is an analysis that is employed for verification of factors and/or dimensions explained on EFA as well as for testing reliability and validity of scale. For this study purposes, CFA is calculated in order to evaluate whether the suggested model is statistically significant or not.

Table 3: Verifying Factor Analysis Results for Ethical Leadership Scale

Factors	Items	Standardized Regression Weights	T	p
Ethical Leadership ($\rho_{\eta}=0,97$; V.E=0,76)	EL 10	,725	-	-
	EL 9	,716	11,201	<0,001
	EL 8	,826	12,979	<0,001
	EL 7	,796	12,500	<0,001
	EL 6	,788	12,196	<0,001
	EL 5	,814	12,519	<0,001
	EL 4	,643	9,883	<0,001
	EL 3	,750	11,585	<0,001
	EL 2	,713	11,011	<0,001
	EL 1	,693	10,600	<0,001

Table 4: Verifying Factor Analysis Results for Job Satisfaction Scale

Factors	Items	Standardized Regression Weights	T	p
External Satisfaction ($\rho_{\eta}=0,89$; V.E=0,58)	ES 5	,661	-	-
	ES 6	,712	9,998	<0,001
	ES 12	,685	9,144	<0,001
	ES 13	,725	9,386	<0,001
	ES 14	,666	8,625	<0,001
	ES 19	,666	8,764	<0,001
Internal Satisfaction ($\rho_{\eta}=0,97$; V.E=0,62)	IS 1	,576	-	-
	IS 2	,654	8,494	<0,001
	IS 3	,672	8,665	<0,001
	IS 4	,667	8,576	<0,001
	IS 7	,640	8,336	<0,001
	IS 8	,656	8,466	<0,001
	IS 9	,622	8,167	<0,001
	IS 10	,676	8,668	<0,001
	IS 11	,706	8,937	<0,001
	IS 15	,665	8,584	<0,001
	IS 16	,932	10,570	<0,001
	IS 20	,971	10,726	<0,001

On Table 3 and 4, standardized regression weights of each article together with the t values and the significancy levels corresponding to t values are given. Also, structural reliability (ρ_{η})[†] and explained variance (VE)[‡] values of each dimension (structure) are given in the brackets. Structural reliability is expected to be bigger than 0,70 and explained variance is to be bigger than 0,50 based on the literature (Fornell and Larcker, 1981: 45-46);(Hair et al., 1998: 612). When tables are inspected, it can be seen that structural reliability values of each model are higher than 0,70 and explained variances are higher than 0,50. Also, t values, corresponding to standardized loadings of each article, are statistically significant. In this context, the status, determined during exploratory factor analysis, is also determined on verifying factor analysis for both scales.

[†] ρ_{η} : Structural Reliability = $(\sum \text{standardized reg. load})^2 / (\sum \text{standardized reg. load})^2 + \sum \text{measurement faults}$

[‡]VE: Explained Variance = $\sum(\text{standardized reg. load}^2) / \sum(\text{standardized reg. load}^2) + \sum \text{measurement faults}$ were calculated via formulae

4.2.2. Structural Equation Modeling Analysis Results

After determining and verifying the sub-dimensions of main variables within the study model, during testing stage of structural model, namely hypothesis, structural equation modeling (SEM) analysis is implemented. Prior to the evaluation of relations within conceptual model, it is required to determine whether this model is statistically significant and valid or not. Compatibility measures within verifying factor analysis are also valid for structural model, and given on the following Table 5.

Table 5: Compatibility Measures of Structural Model

Compatibility Measures	Good Compatibility	Acceptable Compatibility	Suggested Model
RMSEA	$0 < \text{RMSEA} < 0,05$	$0,05 \leq \text{RMSEA} \leq 0,10$	0,089
NFI	$0,95 \leq \text{NFI} \leq 1$	$0,90 \leq \text{NFI} \leq 0,95$	0,916
GFI	$0,95 \leq \text{GFI} \leq 1$	$0,90 \leq \text{GFI} \leq 0,95$	0,901
AGFI	$0,90 \leq \text{AGFI} \leq 1$	$0,85 \leq \text{AGFI} \leq 0,9$	0,854
RFI	$0,90 < \text{RFI} \leq 1$	$0,85 < \text{RFI} \leq 0,90$	0,895
χ^2/df	$0 < \chi^2/\text{df} < 3$		158,703/53=2,994

Note: RMSEA (Root Mean Square Error of Approximation), NFI (Normed Fit Index), GFI (Goodness of Fit Index), AGFI (Adjusted Goodness of Fit Index), RFI (Relative Fit Index).

The above table indicates that values of compatibility scale associated with the structural model (RMSEA, NFI, GFI, AGFI and RFI) are within the acceptable compatibility limits. These results show that the developed conceptual model complies with the data and the proposed model is statistically valid and significant. In this respect, the obligation of being a statistically valid model in order to evaluate the hypothesis is fulfilled.

Table 7: Hypothesis Test Results

Hypothesis	Std. Est.	Std. Fault	t	p	Result
Ethical leadership applications have positive effect on job satisfaction of employees.	0.711	0.067	10.558	<.001	Accept

When results on the Figure 3 and Tables 7, 8 are considered, coefficient of relation between Ethical Leadership variable and Job Satisfaction of employees is 0.711, and p significance level is <.001. According to these results, hypothesis is accepted. In other words, Ethical Leadership perceptions positively affect Job Satisfaction level of employees. The result of this study is also parallel with the literature ((Kim and Brymer, 2011), (Yates, 2011), (Okan and Akyüz, 2015), (Güçel et al., 2012)).

5. CONCLUSION AND DISCUSSION

The most recent decade has seen a noteworthy increment in business ethics investigation and literature. This is not astounding given the developing multifaceted nature of business ethics in associations and the developing significance of business ethics in the global field. Additionally, the idea of ethical leadership become a convenient and huge subject for study. There are many studies on ethical leadership which portrayed ethics as key to leadership, referring to the effect of leader impact, the association with employees, and the foundation of organizational qualities. On the other hand, job satisfaction is an intricate and multidimensional idea which clarifies representative's inspiration and motivation to go to work. Additionally, taking into consideration the specific organizational qualities and the internal essence of the work itself, to each individual, job satisfaction can mean diverse things that changes with age and business level. Comprehensively, leaders that have a great impact on workers, commonly exercise certain leadership practices on followers. In accordance with this practices, leaders aim to make the work itself satisfactory for the employees. The reason behind is that as long as an individual is satisfied, it is anticipated that s/he will perform better. Besides, the job satisfaction level will be further increased by certain leadership behaviors that fosters an ethical culture in an organization. Being honest, trustworthy and fair as a leader is regarded as an important distinguishing factor for followers. Moreover, managers who have ethical and moral values, do the right thing, worry about others and choose to be open are expected to create an ethical climate and this will in turn make the employees more satisfied by emphasizing the fairness at the work place.

In this study, the relationship between the ethical leadership perception and job satisfaction level of the administrative personnel in Konya Greater Municipality and Central Province Municipalities (Selçuklu Municipality, Meram Municipality and Karatay Municipality) is examined.

The procedure of analyzing the data begins with the demographic part where the demographic characteristics of participants in the study are examined. Later, Reliability Analysis and Exploratory Factor Analysis (EFA) are implemented during the analysis of the proposed model. On the second stage of the analysis, for the purpose of verifying the dimensions determined via EFA, Confirmatory Factor Analysis (CFA) is implemented. So, after determining and verifying the sub-dimensions of main variables within the conceptual model, the hypothesis of the study is tested by the Structural Equation Modeling (SEM) Analysis. The results of research suggested that developed conceptual model complies with data and model is statistically valid and significant. The findings also show that ethical

leadership positively affect job satisfaction levels of administrative personnel in Konya municipalities.

The limitations ought to be mulled over in summing up the consequences of this research. First of all, the study uses a survey data at one given time in a point. Individuals perception and evaluations may change through time. Additionally, in spite of the fact that the examining strategy utilized as a part of this research is sufficiently suited to its aim, the generalizability can be increased if the future research deliberately inspects more differing ventures, surroundings and different cities. Another limitation of this research it is that does not involve input from all staff of municipality but only by administrative personnel. The current study does not take into consideration the sub-dimension of job satisfaction such as intrinsic and extrinsic satisfaction as the fourth limitation. Thus, extra further review shall also incorporate research on the immediate effect of ethical leadership on intrinsic and extrinsic job satisfaction. This information would be of prompt advantage to leaders in municipalities. The discoveries from this research bolster the theoretical thought that ethical leadership has a positive relationship with job satisfaction. It is believed that the results have expanded the understanding of the effect of the ethical leadership in a certain way, but not yet finished.

BIBLIOGRAPHY

- Ayıldız, H., Cengiz, E., & Ustasüleyman, T. (2006). A Structural Model Proposal for Effect of Behavioral Variables Between Employees in Manufacturing and Marketing Departments on Business Performance. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Aziri, B. (2011). Job satisfaction: A literature review. *Management Research and Practice*, 3(4), 77-86.
- Babalola, S. S. (2016). The Effect Of Leadership Style, Job Satisfaction And Employee-Supervisor Relationship On Job Performance And Organizational Commitment. *Journal of Applied Business Research (JABR)*, 32(3), 935-946.
- Başar, U., & Basım, H. N. (2015). Etik liderliğin iş tatmini üzerindeki etkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracı rolü. *Research Gate*, 3, 117-122.
- Bellingham, R. (2003). *Ethical Leadership Rebuilding Trust in Corporations*. Canada: HRD Press, Inc.
- Bıyık, Y., Şimşek, T., & Erden, P. (2017). Etik Liderliğin Çalışanların İş Performansı ve İş Tatminine Etkisi. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(1).
- Brown, M. E. (2007). Misconceptions of Ethical Leadership:: How to Avoid Potential Pitfalls. *Organizational Dynamics*, 36(2), 140-155.
- Brown, M. E., & Treviño, L. K. (2006). Ethical leadership: A review and future directions. *The Leadership Quarterly*, 17(6), 595-616.
- Brown, M. E., Treviño, L. K., & Harrison, D. A. (2005). Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 97(2), 117-134.
- Çelik, S., Dedeoglu, B. B., & Inanir, A. (2015). Relationship Between Ethical Leadership, Organizational Commitment and Job Satisfaction at Hotel Organizations/Otel İşletmelerinde Etik Liderlik, Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmini Arasındaki İlişki. *Ege Akademik Bakış*, 15(1), 53.
- Chen, A. S.-Y., & Hou, Y.-H. (2016). The effects of ethical leadership, voice behavior and climates for innovation on creativity: A moderated mediation examination. *The Leadership Quarterly*, 27(1), 1-13.
- Clark, A. E. (1996). Job satisfaction in Britain. *British Journal of Industrial Relations*, 34(2), 189-217.

- Clark, A. E. (1997). Job satisfaction and gender: why are women so happy at work? *Labour Economics*, 4(4), 341-372.
- Craig, S. B., & Gustafson, S. B. (1998). Perceived leader integrity scale: An instrument for assessing employee perceptions of leader integrity. *The Leadership Quarterly*, 9(2), 127-145.
- De Hoogh, A. H., & Den Hartog, D. N. (2008). Ethical and despotic leadership, relationships with leader's social responsibility, top management team effectiveness and subordinates' optimism: A multi-method study. *The Leadership Quarterly*, 19(3), 297-311.
- Erkal, P., & Bektaş, M. (2016). Etik İklim, Etik Liderlik ve İş Tatmini İlişkisi: Bir Ampirik Çalışma. Retrieved from
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating Structural Equation Models with Unobservable Variables and Measurement Error. *Journal Of Marketing Research*.
- Fu, W., Deshpande, S. P., & Zhao, X. (2011). The impact of ethical behavior and facets of job satisfaction on organizational commitment of Chinese employees. *Journal of Business Ethics*, 104(4), 537-543.
- Goetz, K., Campbell, S., Broge, B., Dörfer, C., Brodowski, M., & Szecsenyi, J. (2012). The impact of intrinsic and extrinsic factors on the job satisfaction of dentists. *Community Dentistry and Oral Epidemiology*, 40(5), 474-480.
- Güçel, C., Tokmak, İ., & Turgut, H. (2012). The Relationship of the Ethical Leadership Among the Organizational Trust, Affective Commitment and Job Satisfaction: Case Study of a University. *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, 4(2), 101-110.
- Hair, J. F., Andreson, R. E., Tahtam, R. L., & Black, C. W. (1998). *Multivariate Data Analysis* (5 Ed.). New Jersey: Prentice-Hall International Inc.
- Judge, T. A., & Klinger, R. (2008). Job satisfaction: Subjective well-being at work. *The science of subjective well-being*, 393-413.
- Kalshoven, K., Den Hartog, D. N., & De Hoogh, A. H. (2011). Ethical leadership at work questionnaire (ELW): Development and validation of a multidimensional measure. *The Leadership Quarterly*, 22(1), 51-69.
- Khalid, S., Irshad, M. Z., & Mahmood, B. (2012). Job satisfaction among academic staff: A comparative analysis between public and private sector universities of Punjab, Pakistan. *International Journal of Business and Management*, 7(1), 126.
- Kim, W. G., & Brymer, R. A. (2011). The effects of ethical leadership on manager job satisfaction, commitment, behavioral outcomes, and firm performance. *International Journal of Hospitality Management*, 30(4), 1020-1026.
- Koh, H. C., & El'Fred, H. (2001). The link between organizational ethics and job satisfaction: A study of managers in Singapore. *Journal of Business Ethics*, 29(4), 309-324.
- Langlois, L. (2011). *The Anatomy of Ethical Leadership To Lead Our Organizations in a Conscientious and Authentic Manner*. Canada: AU Press.
- Mayer, D. M., Aquino, K., Greenbaum, R. L., & Kuenzi, M. (2012). Who displays ethical leadership, and why does it matter? An examination of antecedents and consequences of ethical leadership. *Academy of Management Journal*, 55(1), 151-171.
- Metek, Y. A. (2013). Relationship between organizational cynicism and ethical leadership behaviour: A Study at higher education. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 89, 476-483.
- Mustafa, G., & Lines, R. (2014). Influence of leadership on job satisfaction: The moderating effects of follower individual-level masculinity–femininity values. *Journal of Leadership Studies*, 7(4), 23-39.
- Nakip, M. (2013). *SPSS Destekli Pazarlama Araştırmalarına Giriş* (4 ed.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

- Neider, L. L., & Schriesheim, C. A. (2014). *Advances in Authentic and Ethical Leadership*. United States of America: Information Age Publishing, Inc.
- Ofori, G. (2009). Ethical leadership: Examining the relationships with full range leadership model, employee outcomes, and organizational culture. *Journal of Business Ethics*, 90(4), 533-547.
- Okan, T., & Akyüz, A. M. (2015). Exploring the Relationship between Ethical Leadership and Job Satisfaction with the Mediating Role of the Level of Loyalty to Supervisor. *Business and Economics Research Journal*, 6(4), 155.
- Piccolo, R. F., Greenbaum, R., Hartog, D. N. d., & Folger, R. (2010). The relationship between ethical leadership and core job characteristics. *Journal of Organizational Behavior*, 31(2-3), 259-278.
- Ramayah, T., Jantan, M., & Tadisina, S. K. (2001). *Job satisfaction: empirical evidence for alternatives to JDI*. Paper presented at the 32nd Annual Meeting of Decision Sciences Institute Conference.
- Ruiz-Palomino, P., Sáez-Martínez, F. J., & Martínez-Cañas, R. (2013). Understanding pay satisfaction: Effects of supervisor ethical leadership on job motivating potential influence. *Journal of Business Ethics*, 118(1), 31-43.
- Saari, L. M., & Judge, T. A. (2004). Employee attitudes and job satisfaction. *Human Resource Management*, 43(4), 395-407.
- Shin, Y. (2012). CEO ethical leadership, ethical climate, climate strength, and collective organizational citizenship behavior. *Journal of Business Ethics*, 108(3), 299-312.
- Spector, P. E. (1985). Measurement of human service staff satisfaction: Development of the Job Satisfaction Survey. *American Journal of Community Psychology*, 13(6), 693-713.
- Spector, P. E. (1997). *Job Satisfaction: Application, Assessment, Causes and, Consequences*. London: SAGE Publications.
- Stouten, J., van Dijke, M., Mayer, D. M., De Cremer, D., & Euwema, M. C. (2013). Can a leader be seen as too ethical? The curvilinear effects of ethical leadership. *The Leadership Quarterly*, 24(5), 680-695.
- Tai, F.-M., & Chuang, P.-Y. (2014). Job Satisfaction of University Staff. *The Journal of Human Resource and Adult Learning*, 10(1), 51.
- Tietjen, M. A., & Myers, R. M. (1998). Motivation and job satisfaction. *Management Decision*, 36(4), 226-231.
- Trevino, L. K., Hartman, L. P., & Brown, M. (2000). Moral person and moral manager: How executives develop a reputation for ethical leadership. *California management review*, 42(4), 128-142.
- Vitell, S. J., & Davis, D. L. (1990). The relationship between ethics and job satisfaction: An empirical investigation. *Journal of Business Ethics*, 9(6), 489-494.
- Wang, Y.-D., & Hsieh, H.-H. (2012). Toward a better understanding of the link between ethical climate and job satisfaction: A multilevel analysis. *Journal of Business Ethics*, 105(4), 535-545.
- Weiss, D. J., Davis, R. V., England, G. W., & Lofquist, L. H. (1967). Manual for the Minnesota Satisfaction Questionnaire. *Work Adjustment Project Industrial Relations Center University of Minnesota*.
- Weiss, H. M. (2002). Deconstructing job satisfaction: Separating evaluations, beliefs and affective experiences. *Human Resource Management Review*, 12(2), 173-194.
- Wernimont, P. F. (1966). Intrinsic and extrinsic factors in job satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, 50(1), 41.
- Xu, X.-D., Zhong, J. A., & Wang, X.-Y. (2013). The impact of substitutes for leadership on job satisfaction and performance. *Social Behavior and Personality: an international journal*, 41(4), 675-685.

- Yates, L. (2011). Exploring the relationship of ethical leadership with job satisfaction, organizational commitment, and organizational citizenship behavior.
- Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2004). *Spss Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara Detay Yayıncılık.
- Yozgat, U., & Meşekıran, G. (2016). The Impact of Perceived Ethical Leadership and Trust in Leader on Job Satisfaction. *Journal of Economics, Business and Management*, 4(2), 125-131. doi:10.7763/joebm.2016.v4.378
- Yukl, G., Mahsud, R., Hassan, S., & Prussia, G. E. (2013). An improved measure of ethical leadership. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 20(1), 38-48.
- Zheng, D., Witt, L., Waite, E., David, E. M., van Driel, M., McDonald, D. P., . . . Crepeau, L. J. (2015). Effects of ethical leadership on emotional exhaustion in high moral intensity situations. *The Leadership Quarterly*, 26(5), 732-748.
- Zhu, W., He, H., Treviño, L. K., Chao, M. M., & Wang, W. (2015). Ethical leadership and follower voice and performance: The role of follower identifications and entity morality beliefs. *The Leadership Quarterly*, 26(5), 702-718.

LİDER YÖNETİCİLERİN ÇALIŞANLARIN MOTİVASYONUNA ve PERFORMANSINA ETKİSİ: KAMU KURULUŞUNDA BİR ÇALIŞMA

Sefa ÇETİN*
Ceren GİDERLER**
Mürsel GÜLER***

Öz: Liderlik, amaçlara ve hedeflere ulaşmada düzenli, bilinçli bir şekilde insanları yönlendirme - etkileme yeteneği olarak da kabul edilmektedir. İyi bir liderin özelliklerinden biri; örgüt üyelerine profesyonel başarıya ulaşmalarında rehberlik etmenin yanında onlara güven telkin etmek, ikna kabiliyetini kullanmak ve çoğunlukla onları motive eden bir kimse olmasıdır. Bu açıdan çağdaş liderin; ileriye görebilmenin yanında etkili ve verimli olması, etik kurallarına uygun davranarak, her zaman güçlü bir uyum ile kendine olan güven duygusunu artırarak örgütte iletişim açık tutması gerekmektedir. Buradan hareketle çalışmanın amacı, örgütteki “liderlik”, “motivasyon” ve “performans” kavramlarını kuramsal açıdan incelemek ve bu üç kavram arasındaki ilişkiyi belli ölçüde irdelemektir. Çalışmada; önce liderliğin tanımı, türleri ve yaklaşımları olarak “Liderlik” başlığı ile; sonra motivasyonun tanımı, türleri ve teorileri olarak ise “Motivasyon” başlığı ile, “Performans” başlığı ile performans kavramı ve performans ölçülmesi konuları açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Motivasyon, Performans

Jel Kodu: M10, M12

THE EFFECTS OF THE LEADER EXECUTIVES ON THE EMPLOYEES’ MOTIVATION AND PERFORMANCE: A STUDY IN PUBLIC ORGANIZATIONS

Abstract: Leadership is also recognized as the ability to guide and influence people on a regular, conscious basis in achieving goals and objectives. One of the characteristics of a good leader; as well as guiding members of the organization to reach professional success, inspiring confidence in them, using persuasiveness, and often motivating them. In this respect, it is necessary for the contemporary leader to keep communication open to the organization by being effective and productive besides being able to see the future, by increasing his self-confidence by always complying with ethical rules. From this point of view, the aim of the study is to examine the concepts of "leadership", "motivation" and "performance" in the organization from a theoretical point of view and examine the relation between these three concepts to a certain extent. In this study firstly, the definition, types and approaches of the leadership with the title of "Leadership", then the definition of motivation with its types and theories are explained under "Motivation" title and also performance concept and performance measurement explained under "Performance" title

Keywords: Leadership, Motivation, Performance

Jel Codes: M10, M12

* Doç.Dr., *Kastamonu Üniversitesi İ.İ.B.F.*, S. yazar, sefacetin@kastamonu.edu.tr

** Doç. Dr., *Dumlupınar Üniversitesi İ.İ.B.F.*

*** Araş. Gör., *Dumlupınar Üniversitesi İ.İ.B.F.*

1.GİRİŞ

Örgütlerde ortak politikalarla çalışan – örgüt amaçlarının uyumlaştırılması çabaları liderliği ön plana çıkarmaktadır. Liderin örgütteki uyumlaştırma çabalarının yanında asli görevlerinden biri de örgüt ile çalışan arasındaki dengeyi sağlarken çalışanların isteklendirilerek performanslarının artmasını sağlamaktır. Liderin üyelerinin performansını arttırmasında en önemli unsurlardan biri olarak motivasyon karşımıza çıkmaktadır. Örgütün başarısı çalışan başarısı ile gerçekleşeceğinden çalışanların performansı ve motivasyonu göz ardı edilemez. Lider; örgütteki bireyleri motive ederek verimliliğin yüksek tutulmasını sağlamanın yanında izleyicileri örgüt amaçları için yönlendirmektedir. Çalışanların istekli olması, işlerini benimsemeleri, çaba göstermeleri ve performanslarının yüksek olması liderin onları motive etmesi ile mümkün olacaktır. Liderin temel görevleri, çalışanların isteklerini ve canlı tutmak; örgütteki iletişim kanallarını sürekli açık tutmak, bireylerin kendilerini gerçekleştirmesine imkân tanıyarak ve güven duygusu aşılacaktır. Bu açıdan liderin, örgütte bireylerin motive olması için bir görevi vardır. Bu noktadan hareketle çalışmanın amacı, liderlik, motivasyon ve performans konularını kuramsal açıdan incelemek; bu üç kavram arasındaki ilişkiyi belirli ölçüde irdelemektir. Liderlik, motivasyon ve performans kavramlarının açıklanmasından sonra çalışma, liderlik, motivasyon ve performans arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesi konusu ile tamamlanmıştır.

2.LİDERLİK

Literatürdeki liderlik teorileri çerçevesinde, liderlerin sahip oldukları özellikler, davranış özellikleri, karar verme süreçleri, liderin örgütsel süreç aşamalarındaki etkinlikleri gibi konularda pek çok araştırma yapıldığı görülmektedir. Grup üyelerini yönetebilen ve ulaşmak istedikleri noktaya gelmek için mücadele eden toplum içinde sosyalleşme gösterebilen kişilere lider denilmektedir. Lider bireylerin amaçlarının ve gereksinimlerinin gerçekleşebilmesi için çaba sarf ederken, bireyler de kendilerini yönlendirebilecek ve bir parçası hissedecekleri örgüte ihtiyaç duymaktadırlar (Eren, 2001: 427). Bireyleri bu ihtiyaçlarını karşılamaları ve belirledikleri hedeflere ulaşması için yönlendirecek olan kişi de liderdir.

2.1.Liderlik Davranış Tipleri

Liderin sergilediği davranışa göre sınıflandırılması yapılacaktır. Liderlik davranış tiplerine göre beş başlık altında incelenecektir.

2.1.1.Karizmatik Liderlik

Karizma kavramı, çekiciliği (attractiveness) ifade etmektedir. Karizma kişinin başkalarını etkilemesinde önemli bir güç kaynağıdır. Karizma, resmi otoritenin kaybolduğu ciddi krizlerde ve geleneksel değerlerin kaybedilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Karizmatik lider, kaynak olarak karizmasından aldığı güç ile başkalarını kendi istediği yöne yönlendiren, izleyicilerini üstün performansa sevk eden kişidir. Karizmatik liderlik, liderin izleyicilere örgütün yeni vizyonunu benimsetirken kullandığı yetenekler üzerine odaklanmaktadır. Karizmatik lider, örgüt vizyonunun önemini izleyicilere aktarılmasıyla örgütsel performansın yükseleceğine inanmaktadır (Özkaya, 2000:164).

2.1.2.Etkileşimci Liderlik

Liderlik için günümüze kadar lider – üye arasındaki takasın temel alındığı, izleyenlerin ve liderin kazanımlar edindiği, çıkara dayalı bir düşünce mevcuttu. Etkileşimci liderlik de ise, liderin izleyicileri ile bulunan ilişkisinde karşılıklı optimize yoktur. Etkileşimci liderliğin temeli şartlarla verilen ödüller ve istisnalara dayalıdır. Etkileşimci lider belli başlı işlerin ve görevlerin yerine getirilmesi için üyeleri etkilemeye çalışırken merkezi otoritesini ve yasal gücünü kullanarak üyeleri motive eder (Ruiz vd. 2010). Etkileşimci liderin önceliği iş standartlarının ve düzenlemelerin yapılmasıdır. Amaçların gerçekleştirilmesi için sorumluluk alırken, çalışan

memnuniyetinin ve sorumluluğun tam olmasına özen göstermektedir. (Serinkan ve İpekçi, 2005: 285).

2.1.3.Dönüşümcü Liderlik

Dönüşümcü liderlik, etkileşimci liderlikte açıkta kalan, izleyenlerin gerçek ihtiyaçlarının lider tarafından tatmin edilmesini içeren bir liderlik türüdür (Ruiz vd. 2010). Dönüşümcü liderler izleyenlerinin amaçlarını yücelterek, onların beklentilerinin ötesinde güven duygusu ile izleyenlerini etkilediklerinden değişim eğilimlidirler. Entelektüel uyarım, esinlendirici motivasyon, idealleştirilmiş etki ve kişiselleştirilmiş düşüncelilik dönüşümcü liderliğin unsurlarıdır (Liu vd. 2010). Dönüşümcü lider, örgütü dönüşüme hızlı adapte ederken izleyenleri ile arasında güven duygusu kurmuş liderdir. Dönüşümcü liderlik, çalışanları değişime ve yeniliğe teşvik eden, çalışanlara değişimi ve yeniliği sevdiren liderlik stildir (Genç, 2007: 50).

2.1.4.Durumsal Liderlik

Durumsallık yaklaşımı, uygun liderlik davranışının üzerinde mevcut durumların etkili olacağını savunmaktadır. Durumsallık yaklaşımının genel varsayımı değişik ortam ve koşullarda liderlik tarzının değiştiği üzerinedir. Lider, mevcut ortamın özellikleriyle ve ihtiyaçlarıyla şekillenerek ortaya çıkmaktadır. Durumsal liderlikte bireysel özellikler göz ardı edilerek mevcut ortamın özellikleri dikkate alınmaktadır. Durumsal liderlikte liderliğin etkinliği üzerinde etkili olan faktörler; ulaşılabilecek amacın niteliği, grup üyelerinin nitelikleri, yetenekleri ve beklentileri, liderin bulunduğu organizasyonun özellikleri, lider ve üyelerin tecrübeleri. Bu kurama göre lider, iş durumu ile beraber davranış biçimleri ile çalışanları güdülemeye çalışmanın yanında onları başarıya yönlendirmektedir. (Koçel 2007; 209).

3.MOTİVASYON

Türkçe’de güdü ve güdülenme anlamına gelen motivasyon, Latince de hareket anlamına gelen “movere” kelimesinden türemiştir. Başka bir tanıma göre motivasyon, kişiyi belirli bir amaca doğru harekete geçiren, bireyi çalışmaya yönlendiren güç anlamına gelmektedir (Robbins, 2001: 161). İnsanların ihtiyaçları kişiden kişiye değiştiği gibi onları da harekete geçiren güç kaynağı farklılık göstermektedir.

Motivasyon kavramı için 3 faktörden söz edilebilir. Bunlardan birincisi insanı tetikleme; insan davranışını harekete geçirme, insanı yönlendiren güç kaynakları ve kaynakları şekillendiren çevresel faktörlerle alakalıdır. İkinci faktör, belirlenen bir hedefe doğru harekete geçme ile ilgili olan davranış yönlendirme. Üçüncü faktör yönlendirilen bu davranışın sürdürülmesidir.

3.1.Motivasyon Teorileri

Motivasyon teorileri kapsam ve süreç teorileri olmak üzere 2’ye ayrılmaktadır. Süreç teorisi motivasyonu bir süreç olarak incelerken, kapsam teorileri motivasyonun nedenlerini ve gruplamasını yapmaktadır.

3.1.1.Kapsam Teorileri

Kapsam kuramları, insan güdüleri ve bu güdülerin kaynakları ile ilgilidir. Gereksinimlerin nelerden oluştuğunu ve insanların neyle güdülediğini araştırmaktadır. Bu kuramlar insanın içinde bulunduğu durum ve insanları harekete geçiren faktörler üzerinde durmaktadır (Topaloğlu ve Özer 2008;1).

3.1.1.1.Maslow İhtiyaçlar Hiyerarşisi

Kapsam teorilerinden biri olan İhtiyaçlar Hiyerarşi Abraham Maslow tarafından ortaya atılmıştır. İhtiyaçlar Hiyerarşisi'ne göre sınırsız olan insan ihtiyaçlarını 5 grup altında toplamaktadır. Bu gruplar fizyolojik ihtiyaçlar; yeme, içme gibi temel ihtiyaçlar, güvenlik ihtiyacı; sosyalleşme ihtiyacı; saygınlık ihtiyacı ve kendini gerçekleştirme ihtiyacıdır.

Maslow'a göre ilk iki kategoriye oluşturan ihtiyaçlar düşük seviyedeki, sonraki üç kategoride bulunan ihtiyaçlar ise yüksek seviyedeki ihtiyaçları oluşturmaktadır. Teori, bu hiyerarşinin alt basamağında bulunan ihtiyaçların yeteri kadar tatmin edilmediğinde, bir üst kademedeki ihtiyaç tatminine geçilemeyeceğini varsaymaktadır (Hersey, Blanchard 1982;29).

3.1.1.2. Herzberg Çift Faktör Kuramı

Herzberg de Maslow gibi güdülenmenin temelinde gereksinimler olduğundan bahsetmiştir (Abraham, 1978;161). Herzberg'e göre bu gereksinimler 2'ye ayrılmaktadır. Bunlar hijyen faktörler ve motive edici faktörlerdir. Hijyen faktörler ise insanı tek başına güdülemeye yetmeyen maddi unsurlarken, güdüleyici faktörler bir işi başarma arzusu, takdir edilme gibi maddi olmayan unsurlardır.

3.1.2. Süreç Teorileri

Kapsam teorileri güdüleyici faktörleri incelerken süreç teorileri güdülemeyi bir süreç olarak göreyerek, güdüleyici faktörlerin kendi aralarında nasıl etkileşimde bulunduğu ile ilgilenmektedir.

3.1.2.1. Vroom Beklenti Kuramı

Vroom'a göre; bireyi güdüleyebilmek için, belirli seviyede çaba gösterdiği zaman belirli bir başarıya ulaşacağını bilmesi (beklenti), bu başarıyı daha yüksek düzeyde başarıların gerçekleşmesi için gerekli görmesi (araçsallık) ve tüm seviyedeki ödülleri arzu etmesi (çekicilik) gerekmektedir. Ancak, çekicilik, araçsallık ve beklenti ile oluşan bileşim bireyden bireye göre değişebilmektedir. Vroom beklenti modeline göre, bireyi güdüleyenler üzerinde değil, güdülemeyi oluşturan kavramsal belirleyiciler üzerinde durulmaktadır (Yüksel, 1997;130)

3.1.2.2. Adams Eşitlik Teorisi

Adams Eşitlik Kuramına göre; insanlar çabaları sonucu elde ettiklerini, benzer durumda bulunan diğer bireylerin çabaları ve sonuçları ile karşılaştırarak değerlendirmektedir. Eğer kişi iş ilişkilerinde aynı kazanca sahip olduğunu düşünüyorsa motivasyonu olumlu yönde olmaktadır. Adams'ın ödül adaleti için geliştirdiği formüle göre; birey için bir eşitsizlik durumu varsa bu durum ile çeşitli huzursuzluklar meydana getirmektedir. Bu konuda yöneticinin önemli görevleri vardır. Yöneticinin özellikle değerlendirme konusunda objektif olması gerekmektedir. Her şeyden önce eşit çabalara eşit ödüllendirme yapılması gerekmektedir (Luthans; 1981;197).

4.PERFORMANS

Performans kavramı yapılan faaliyetlere göre farklı anlamlar alabilir. Performans birden fazla boyutu olan ve birden çok faktörden etkilenen bir unsurdur (Çalık, 2003: 7- 8). İş performansı, yapma kapasitesi yapma fırsatı ve yapma isteğinin bir fonksiyonudur. Yapma kapasitesi; işin gerekleri için uygun yetenekleri, tecrübeyi ve bilgiyi kapsar. Yapma imkanı ise, bir işin gerçekleşmesi ihtiyaç duyulan ekipmandır, ihtiyaçların temin edilememesi durumunda, yüksek performans görebilmek mümkün değildir. Üçüncü önemli faktör olan yapma isteği; çalışanın iş gereği olan çabayı göstermek isteğidir. Performansın için pek çok tanım olmasına karşın birey – örgüt hedeflerinin etkileşimi olarak tanımlanabilmektedir. Bu nedenle örgüt

türüne bakılmaksızın, örgüt yöneticisinin en önemli görevlerinde biri, örgütte bulunan iş görenlerin performansını yüksek tutmaktır. (Mercanlıoğlu 2012;42).

4.1.Performans Değerlendirme

Fındıkçı performans değerlendirmeyi (2003), “örgütteki görevi ne olursa olsun iş görenin çalışmalarını, etkinliklerini, eksikliklerini, yeterliklerini, fazlalıklarını, yetersizliklerini kısacası bir bütün olarak tüm yönleriyle gözden geçirmektir” şeklinde tanımlarken, Barutçugil (2002) performans değerlendirmeyi, “bireyin görevindeki başarısını, işteki tutum ve davranışlarını, ahlâk durumunu ve özelliklerini bütünleyen ve çalışanın örgütün başarısına olan katkılarını değerlendiren planlı bir araç” olarak tanımlamaktadır.

4.2.Performans Ölçümü

Performans ölçümü iki etap ile incelenebilir. Birincisi, yatırımın geri dönüşü ve kar gibi finansal ölçütler ağırlıklıyken; ikincisi, üretim alanındaki teknolojik gelişmeler ile müşteri ihtiyaçlarındaki değişimleri karşılama ağırlıklıdır.

İkinci etapta meydana gelen yenilik ve değişimler geleneksel performans ölçüm sınırlarını aşmıştır. Performans ölçütleri sürekli tekrar eden faaliyetlerle ilgili karar almalarda, süreçlerin planlanmasında ve kontrolünde, işletme faaliyetlerini belirleyenlerin stratejik planlar yapmasında yöneticilere yardımcı olurlar. Performans ölçütlerinin temelde 2 amacı vardır. Birincisi, varolan durum hakkında kişilere bilgi sağlar. İkincisi yapılan işler için karşılık verilmesini sağlar (Dhavale, 1996:59-70).

4.3.Performans Değerlendirmenin İnsan Kaynakları Yönetimi Açısından Önemi

Performans değerlendirmeleri; hedeflerin belirlenmesi, performans problemlerinin çözümlenmesi, disiplin yaptırımlarının uygulanması, ödül dağıtımının yapılması ve işten atılmalar gibi kritik fonksiyonları içinde bulundurduğundan organizasyonların önemli bir parçasıdır (Holbrook, 2002: 101-102). Akademisyenler ve yöneticiler açısından performans değerlendirme, insan kaynakları yönetimi stratejisinin etkili olabilmesi için en önemli bileşen (Waite ve Stites-Doe, 2000: 188) olmasıyla beraber organizasyonun hedeflerine ulaşabilmesini sağlayan en temel unsurlardan biridir (Deadrik ve Gardner, 1999: 225).

Performans değerlendirme, çalışanı işe özendirir, yönelten, motivasyonunu ve organizasyona güveninin artmasını sağlayan bir araç olarak değerlendirilmelidir. İşletmelerde görevini yerine getirerek başarı gösteren çalışanlar vermiş oldukları performansın karşılığını manevi ya da maddi olarak almak isterler. Bütün performansını işine adanmış bir kişinin, kendisiyle aynı seviyede çalışmayan birinin aynı seviyede değerlendirildiğini gördüğünde motivasyonu düşecek ve örgütte çalışma isteği düşecektir. Yine, değerlendirmeler neticesinde çalışanlar eksikliklerini görebilecek ve eksikliklerini gidererek yeteneklerini geliştirme şansına sahip olacaklardır. (Barutçugil, 2002: 427).

5.PERFORMANS, MOTİVASYON VE LİDERLİK

Motivasyon, örgütlerde liderlerinin sorumluluğunda olan bir kavramdır. İnsanların kendilerini geliştirebileceği ve performanslarını arttırabilecekleri ortamları oluşturabilecek konumda olan kişiler liderlerdir. Ücret ödemeleri, kadrolar gibi bazı konular, liderlerin kontrolü dışında olabilir. Pratik tecrübeler göstermektedir ki liderler tanıma, sorumluluk ve çalışmayı çalışanlarına sağlayabilirler. Bütün bu sayılanlar motivasyon için en önemli faktörleri oluşturmaktadırlar (Simpson 2001:8).

Motivasyon ve performans çok yakından ilişkili kavramlardır. Motive olmayan personelden yüksek performans beklenmesi hayal görmektir. Kişiler çok farklı davranışlar sergilemektedir. Bu davranışlar değişik nedenlerden kaynaklanabilir. Lider için esas olan, personelin organizasyon amaçları doğrultusunda hareket etmelerini sağlayarak yüksek iş tatmini sağlamaktır (Koçel 2015: 368).

Çalışanların davranışlarını örgüt amaçlarına uygun hale getirmek için belli başlı güdüleme araçlarını kullanmak her zaman geçerli değildir. Bu nedenle her işletmenin kendine has koşulları dikkate alarak çalışanların davranışlarında etkili olan faktörleri belirleyerek esnek bir motivasyon politikası uygulanması gerektiğinden bahsedilebilir (Sabuncuoğlu ve Tüz 1998: 96).

Performans bireyin, bir grubun ya da bir teşebbüsün amaçlanan hedefe yönelik olarak nereye varabildiği, diğer bir ifadeyle neyi başarabildiğinin nicel ve nitel yolla anlatımı şeklinde tanımlanabilmektedir. (Tınaz, 1999:389). Kişinin çalışma ortamında davranışlarını belirleyen değişkenlerin temel alındığı modellerden birine göre çalışan performansını belirleyen değişkenler şunlardır; işe ilgi, iş ile beraber gelen gelişme olanağı, yetenek, terfi olanakları, iyi tanımlanmış hedefler, faaliyetlere ilişkin geri bildirim alma, başarı için ödül, başarısızlık için ceza, iş için gerekli olan kaynaklara ulaşabilme yetkisidir (Baştürk, 2003:70).

Liderliğin, iletişimin performansı üzerindeki etkisini belirleyen en önemli kriter bireylerin motivasyon düzeyi olarak belirtilebilir. Diğer taraftan motivasyonun günümüzde kuruluşların başarısı açısından da büyük önemi vardır (Akdemir, 2004: 77).

Çalışanları örgüt yararı doğrultusunda hareket etmeleri için motive ederek, çalışan devir hızını düşük tutmak zor bir eylemdir. Çalışanların verimliliğini arttırmak, sorumluluk almalarını sağlamak, motivasyonlarını arttırmak liderliğin en önemli görevlerindedir. Örgütte sorunlara karşı yaratıcı çözümler bulan, yapılması gereken düzenlemelerle örgütün politikalarını belirleyen kişi liderdir. Bu nedenle örgütteki politikaları belirleyen liderlerin, çalışanların motivasyonuna ve performansına önem vermeleri gerekir (Yılmaz, 2011:88).

Çalışanların işi bitirme süreleri, tam belli olmayan görevleri baskı altında hissetmelerine neden olabilmektedir. Bu nedenle lider çalışanların üzerindeki baskıyı azaltarak yapıyı harekete geçirmeyi, tatmini ve performansı artırır (Johns ve Saks, 2005:278).

6. METODOLOJİ

6.1.Araştırmanın Önemi ve Amacı

Motivasyon ve performans çok yakından ilişkili kavramlardır. Motive olmayan personelden yüksek performans beklenmesi imkânsızdır. Kişiler çok farklı davranışlar sergileyebilmektedir. Bu davranışlar değişik nedenlerden kaynaklanabilmektedir. Lider için esas olan, personelin organizasyon amaçları doğrultusunda hareket etmelerini sağlayarak yüksek iş tatmini sağlamaktır. Bu nedenle örgütte çalışanlardan yüksek verim bekleyen liderlerin performans ve motivasyon konularına ağırlık vermelidirler. Örgütlerde liderlerin performans arttırmak için kullanması gereken araçların başında motivasyon gelmektedir. Bu açıdan liderlik, performans ve motivasyon örgütlerde incelenmesi gereken kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışma, yöneticinin liderlik özelliklerinin çalışanların motivasyonu ve performansı üzerindeki etkisini ampirik bir şekilde incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma ortamında çalışanların algıladıkları liderlik özelliklerinin çalışan motivasyonunu ve performansını ne düzeyde etkilediği araştırılacaktır. Çalışmanın amacı doğrultusunda, literatüre dayalı olarak aşağıdaki araştırma sorularına cevaplar aranmaya çalışılmıştır:

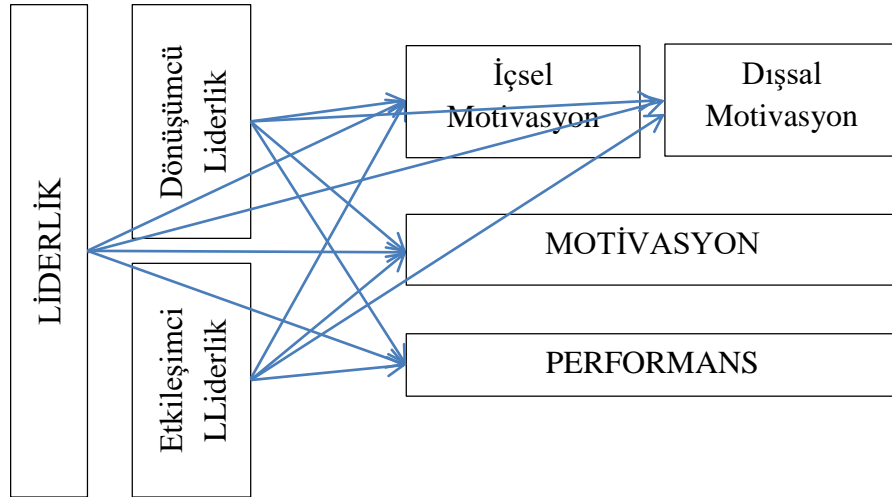
H₁: Sergilenen liderlik düzeyi motivasyon ve performans üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir.

H_{1a}: Liderlik boyutları olan etkileşimli ve dönüşümcü liderliğin içsel motivasyon ve performans üzerinde etkisi vardır.

H_{1b}: Liderlik boyutları olan etkileşimli ve dönüşümcü liderliğin dışsal motivasyon ve performans üzerinde etkisi vardır.

Araştırma hipotezleri tanımlayıcı istatistiksel analizlerden yüzde, frekans, ortalama ve regresyon analizi ile değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Şekil 1: Çalışmanın Modeli

6.2. Araştırmanın Kısıtları

Motivasyon üzerinde liderliğin etkisinin incelendiği bu araştırma bir kısıta sahiptir. Bu araştırmada Samsun ilinde Terme Belediyesi çalışanları üzerinde firmada yapılmıştır.

6.3. Örneklem ve Verilerin Toplanması

Araştırma verileri, Samsun ilinde Terme Belediyesi'nde çalışanlar üzerinde yapılmıştır. Firma çalışanları üzerinde kolayda örnekleme yöntemi ile veri toplama aracı olarak anket çalışması yapılmıştır. Elde edilen anketlerden 111 tanesi çalışmaya dâhil edilmiştir. Ölçeğin yapılandırılmasında 2002'de Akdoğan tarafından Türkçe uyarlaması yapılan Bass ve Avolio (1990) Çok Faktörlü Liderlik Ölçeğinde yararlanılmıştır. Motivasyon için Amabile vd. (1994) Dündar vd. geliştirdiği Motivasyon Ölçeği kullanılmıştır. Performans için Sigler ve Pearson (2000)'ın, Kirkman ve Rosen (1999)'dan aldığı 4 ifade ile ölçülmüştür. Çalışmada, liderlik için dönüşümcü ve etkileşimli; motivasyon için içsel ve dışsal motivasyon boyutları yer almaktadır.

6.4. Araştırma Bulguları

Liderliğin çalışan motivasyonu üzerindeki etkisini araştırmayı amaç edinen tanımlayıcı araştırma modelindeki bu çalışmada veriler iki şekilde incelenmektedir. Öncelikle katılımcıların özelliklerinin belirlenmesi amacıyla frekans analizleri gerçekleştirilmiştir. İkinci aşamada ise, boyutların açıklanması amacıyla faktör analizi yapılmıştır. Son olarak ise, elde edilen faktör çözümleri ile liderliğin motivasyon üzerindeki etkisini belirlemek için regresyon analizi yapılmıştır. Gerçekleştirilen analizlere ilişkin bulgular aşağıda gösterilmektedir.

6.4.1. Demografik Bulgular

Katılımcıların demografik özelliklerinin belirlenmesi amacıyla frekans ve yüzde analizleri kullanılmıştır. Elde edilen değerler Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Özellikleri

Özellikler		Frekans	Yüzde (%) Değer	Ki Kare Analizi	
				Anlamlılık	
Cinsiyet	Erkek	85	76,6	31,36	0
	Kadın	26	23,4		
Yaş	30 ve altı	35	31,5	17,04	0
	31 - 40 arası	38	34,2		
	41 - 50 arası	28	25,2		
	51 ve üzeri	10	9		
Eğitim	Lise	64	57,7	74,55	0
	Ön lisans	14	12,6		
	Lisans	29	26,1		
	Lisans üstü	4	3,6		
Medeni Durum	Bekar	26	23,4	73,03	0
	Evli	78	70,3		
	Boşanmış	7	6,3		
Tecrübe	1 - 3 Yıl	51	45,9	79	0
	4 - 6 Yıl	15	13,5		
	7 - 9 Yıl	14	12,6		
	10 - 12 Yıl	6	5,4		
	13 - 15 Yıl	4	3,6		
	16 Yıl ve üzeri	21	18,9		
Gelir	1300 TL ve altı	6	5,4	62,15	0
	1301 ve 2000 arası	62	55,9		
	2001 - 3000 arası	21	18,9		
	3001 ve üzeri	22	19,8		
İstihdam	Kadrolu	41	36,9	7,58	0,006
	Taşeron	70	63,1		

Araştırmaya katılanların demografik özellikleri şu şekildedir; % 85 ‘i erkek, %23’ü kadın; % 31,5’i 30 yaşın altında, %34,2’si 31 – 40 yaş arasında, % 25,2’si 41 – 50 yaş arasında, % 9’u 51 yaş ve üzerindedir; % 57,7’si lise, % 12,6’sı önlisans, %26,1’i lisans, % 3,6’si lisans düzeyinde eğitime sahiptir; % 23,4’ü bekar, % 70,3’ü evli; % 6,3’ü boşanmıştır. % 45,9’u 1 -3 yıl arası, % 13,5’i 4 – 6 yıl arası, % 12,6’sı 7 – 9 yıl arası, % 5,4 10 – 12 yıl arası, % 3,6’sı 13 – 15 yıl arası, % 16 yıl ve üzeri tecrübeye sahiptir. % 5,4’ü 1300 TL ve altı, % 55,9’u 1301 ve 2000 arası, % 18,9’u 2001 – 3000 arası, %19,8’i 3001 TL ve üzeri aylık gelire sahiptir; %36,9’u kadrolu, %63,1’i taşeron çalışan olarak istihdam edilmektedir.

6.4.2. Çalışanların Algılarına Yönelik Bulgular

Araştırmada, çalışanların iş motivasyonu üzerinde yöneticinin liderlik özelliklerinin etkisi araştırılmaktadır. Söz konusu amaç doğrultusunda 36 ifadeden oluşan Türkçe uyarlaması 2002’de Akdoğan tarafından yapılan Bass ve Avolio (1990) Çok Faktörlü Liderlik Ölçeğinin çalışanların motivasyonuna yönelik olarak da 22 ifadeden oluşan (Lee & Tai, 2006) motivasyon ölçeğinin faktör yapısının incelenmesi için öncelikle faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi ile çalışan algılarına yönelik Çok Faktörlü Liderlik Ölçeği için 2, motivasyon ölçeği için 2 faktör belirlenmiştir. Liderlik için etkileşimli liderlik ve dönüşümcü liderlik; motivasyon için içsel motivasyon, dışsal motivasyon faktörleri belirlenmiştir. Faktör analizi ve elde edilen istatistiksel çözüm değerleri Tablo 2 ve Tablo 3’te gösterilmektedir.

Tablo 2: Çok Faktörlü Liderlik Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

Boyutlar	İfadeler	F.Y	AV	σ
Dönüşümcü Liderlik	Bağlı bulunduğum yönetici işletmenin veya bolumun amaçlara ulaşacağına inandığını ve güvendiğini ifade eder.	0,74	45,1	1,05
	Bağlı bulunduğum yönetici zorluklar karşısında yılmaz	0,82		1,04
	Böyle bir yöneticiye sahip olduğum için gurur duyuyorum	0,71		1,06
	Bağlı bulunduğum yöneticinin ahlaki standartlar yönünden iyi bir model olduğunu düşünüyorum.	0,67		1,00
	Bağlı bulunduğum yönetici mesleki değerlerden sık sık söz eder.	0,64		1,00
	Bağlı bulunduğum yöneticinin saygı duyulan biri olduğuna inanıyorum.	0,74		0,97
	Yöneticimin ilişkilerinde kendine güvenen, güçlü bir kişiliği olduğuna inanıyorum.	0,83		0,99
	Yöneticim “ ben gidiyorum var mı gelen” dediğinde tüm astların onu izleyeceğine inanıyorum.	0,75		1,10
	Astlarını önemli konular hakkında bilinçli olmaya teşvik eder	0,79		0,93
	Bağlı bulunduğum yönetici olumlu ve pozitif konuşmayı tercih eder.	0,83		0,89
	Yöneticim astlarına güven telkin eder, onları cesaretlendirir	0,79		1,02
	Yöneticim problemleri çözerken tüm alternatifleri defalarca gözden geçirir.	0,78		0,98
	Bağlı bulunduğum yönetici günlük sorunlarla ilgili olarak, işgörene farklı görüş acıları önerir.	0,74		0,91
	Bağlı bulunduğum yönetici astlarının mesleki konularla ilgili farklı bakış açıları geliştirmelerini yönünde teşvik eder.	0,73		0,90
	Bağlı bulunduğum yönetici kendini geliştirmek yönünde ilgi duyduğu alanların dışındaki konulara da zaman ayırmaktadır.	0,76		1,00
	Bağlı bulunduğum yönetici çalıştığı kişilerin güçlü taraflarına odaklanır ve kendilerine destek olur.	0,77		0,93
	Bağlı bulunduğum yönetici astlarının hepsini birlikte ele almaz, her birine ayrı bir davranış şekli belirler.	0,72		1,11
	Bağlı bulunduğum yönetici astlarını geliştirmek için onlara yol gösterir ve onları eğitir.	0,76		1,02
	Bağlı bulunduğum yönetici astlarına işlerini yapmak için yeni yollar önerir.	0,72		1,02
	Bağlı bulunduğum yönetici astlarının kişisel arzu, ihtiyaç ve yeteneklerini, astlarıyla olan ilişkilerinde hep göz önünde bulundurur.	0,77		1,13
	Bağlı bulunduğum yönetici astlarının hangi davranışının ne şekilde ödüllendirileceğini önceden belirler ve net şekilde ortaya koyar.	0,72		1,12
	Bağlı bulunduğum yönetici astlarının göreve yönelik çabalarını destekler.	0,83		1,03
	Bağlı bulunduğum yönetici astlarının başarılarını ödüllendirir.	0,71		1,20
	Astlarının başarıları sonucunda neler elde edeceklerine, astlarının dikkatini çeker.	0,75		1,05
	Astlarının hata yapmaması için kuralları uygular.	0,79		1,12
	Astlarının önceden belirlenmiş standartlara uymasını temin eder.	0,81		1,01
Astlarının hatalarını yakın takibe alır.	0,6	1,32		
Astlarının görev performanslarını denetler ve standartlardan sapmalar oldukça müdahale eder.	0,66	1,25		
Bölümdeki bir problem ciddi bir hal alınca ona müdahale eder.	0,6	1,18		
Bağlı bulunduğum yönetici faaliyetlerin aksaması durumunda, kendisi haberdar edildiği takdirde müdahale eder.	0,41	1,63		
Etkileşimci Liderlik	Bağlı bulunduğum yönetici sorumluluk almaktan kaçınır.	0,45	10,74	1,58
	Yöneticim mecbur kalmadıkça karar vermekten kaçınır.	0,61		1,68
	Bir şey tamamen bozulmadıkça ona müdahale etmez.	0,87		1,57
	Bölümdeki bir problem, ancak kronik bir hal aldıktan sonra, problemi çözmeye çalışır.	0,85		1,68
	Bağlı bulunduğum yönetici katılımcılıktan kaçınır.	0,85		1,72
	Bir kişiye görev verileceğini duyduğunda fazla göz önünde dolaşmaz.	0,84		1,29
Extraction Method: Principal Component Analysis.				
Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.				
a. Rotation converged in 3 iterations.				

Çalışanların liderlik algılarını belirlemeye yönelik yapılan faktör analizi sonucunda 2 faktör elde edilmiştir. Faktörleştirme tekniği olarak temel bileşenler analizi ve döndürme yöntemi (varimax rotasyon) kullanılmıştır. Ölçekte yer alan 36 madde analize dâhil edilmiş olup faktör yükü 0,40'ın altında olan ve çapraz yük değeri olan değişkene rastlanmamıştır. Toplam açıklanan varyans %55,798, KMO 0,908 ve Bartlett değeri 3423,788 (p<0,001) olarak

belirlenmiştir. Elde edilen verilere göre verilerin faktör analizine uygun olduğu ifade edilebilmektedir. Faktör çözümleri açıkladıkları varyans oranlarına göre sıralandığında, Dönüşümcü liderlik % 45’lik, Etkileşimci liderlik %11’lik açıklanan varyans oranına sahiptir.

Tablo 3: Motivasyon Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

Boyutlar	İfadeler	F.Y.	σ	A.V.
İçsel Motivasyon	İşimi tam olarak yapabilecek yetki ve güce sahip olmak	0,68	1,01	27,68
	İşimi iyi yapmak ve işimde başarılı olmak	0,83	0,82	
	İşimi gerektiğinde genişleterek şirketime katma değer katabilmek	0,7	0,82	
	Yaptığım işin kişisel yetenek ve becerilerime uygun olması	0,74	1,04	
	Yaptığım işin saygın bir iş olduğuna inanmak	0,83	0,86	
	Yaptığım işle ilgili sorumluluk sahibi olmak	0,77	0,94	
	Yaptığım işin önemli bir iş olduğuna inanmak	0,84	0,72	
	Mesleğimin gereklerini bağımsız bir şekilde yerine getirebilmek	0,63	1,01	
	Mesleğimle ilgili konularda müşterilerimin sorunlarına çözüm üretebilmek	0,72	0,82	
	Kendimi önemli bir şahsiyet olarak gördüğüm bir iş ortamına sahip olmak	0,51	1,08	
Dışsal Motivasyon	Başarılı çalışmalarımın dolayı ödüllendirilmem	0,63	1,35	25,72
	Başarılı çalışmalarımın dolayı prim ödenmesi	0,71	1,56	
	Özel yaşamım ile ilgili olarak istediğimde işyerinden uzaklaşma imkânının olması	0,59	1,38	
	Mesleğimde kariyer yapma imkânının olması	0,72	1,36	
	Meslektaşlarımdan daha iyi olduğum zaman üstlerim tarafından farklılaştırılmak	0,69	1,44	
	Kendi isimin patronu olmak	0,72	1,67	
	Esnek çalışma saatlerinin olması	0,67	1,59	
	Modern fiziksel koşullara sahip bir işyerimin olması	0,7	1,35	
	İşyerimde ihtiyaç duyduğum teknolojik araç ve gereçlerin bulunması	0,63	1,19	
	Yaptığım işten aldığım ücret miktarı	0,63	1,39	
Mesleğimde, mesleki dayanışmanın olması	0,63	1,23		

Çalışanların motivasyon düzeylerini belirlemek için uygulanan faktör analizi sonucunda 2 faktör çözümü elde edilmiştir. Faktörleştirme tekniği olarak temel bileşenler analizi ve döndürme yöntemi (varimax rotasyon) kullanılmıştır. Toplam açıklanan varyans %53,404, KMO 0,862 ve Bartlett değeri 1502,622 ($p < 0,001$) olarak belirlenmiştir. Ölçekte yer alan 22 madde analize dahil edilmiş olup faktör yükü 0,50’nin altında olanlar ve çapraz yük değerine sahip olan 1 değişken analiz dışında tutulmuştur. Elde edilen verilere göre verilerin faktör analizine uygun olduğu ifade edilebilmektedir. Faktör çözümleri açıkladıkları varyans oranlarına göre sıralandığında, içsel motivasyon % 27,684, dışsal motivasyon % 25,72’lik açıklanan varyans oranına sahiptir.

Tablo 4: Performans Ölçeği Faktör Analizi Sonuçları

Boyutlar	İfadeler	F.Y.	A.V.	σ
Performans	Görevlerimi tam zamanında tamamlarım.	0,86	0,83	75,59
	İş hedeflerime fazlasıyla ulaşıyorum.	0,88	0,9	
	Sunduğum hizmet kalitesinde standartlara fazlasıyla ulaştığımdan eminim	0,92	0,85	
	Bir problem gündeme geldiğinde en hızlı şekilde çözüm üretirim	0,81	0,76	

Çalışanların performans düzeylerini belirlemek için uygulanan faktör analizi sonucunda 1 faktör çözümü elde edilmiştir. Faktörleştirme tekniği olarak temel bileşenler analizi ve döndürme yöntemi (varimax rotasyon) kullanılmıştır. Toplam açıklanan varyans %53,404, KMO 0,882 ve Bartlett değeri 1602,622 ($p < 0,001$) olarak belirlenmiştir. Ölçekte yer alan 4 madde analize dahil edilmiş olup faktör yükü 0,50’nin altında olanlar ve çapraz yük değerine sahip olan değişkenler analiz dışında tutulmuştur. Elde edilen verilere göre verilerin faktör analizine uygun olduğu ifade edilebilmektedir. Faktör çözümlerinin açıkladıkları varyans oranı % 75,59 varyans oranına sahiptir.

6.4.3. Ölçeklerin Güvenilirlik Analizleri

Tablo 5 ile liderlik ölçeğine ve alt boyutlarına ait güvenilirlik analizi sonuçları verilmiştir.

Tablo 5: Güvenilirlik Analizleri

Ölçek	Boyut	İfade	Güvenilirlik
Liderlik	Dönüşümcü	30	0,94
	Etkileşimci	6	
Motivasyon	Dışsal	11	0,92
	İçsel	10	
Performans		4	0,89

Liderlik ölçeğinin güvenilirliği 0,94, alt boyutları olan Dönüşümcü liderliğin 0,9, Etkileşimci liderliğin 0,85; Motivasyon ölçeğinin 0,92, alt boyutları olan İçsel motivasyonun 0,91, dışsal motivasyonun 0,89 olarak hesaplanmıştır.

6.4.4. Çalışanların Motivasyonu ve Performansı Üzerinde Liderliğin Etkisinin Belirlenmesi

Hipotezlerin test edilmesi için motivasyonun bağımlı, liderlik boyutlarının bağımsız değişken olarak kullanıldığı regresyon modeli kurulmuştur.

Tablo 6: Motivasyon İçin Regresyon Modeli

Coefficients ^a						
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	1,59	0,33		4,85	0,0
	etkilesimci_liderlik	0,19	0,05	0,32	4,2	0,0
	donusumcu_liderlik	0,48	0,07	0,5	6,52	0,0

a. Dependent Variable: motivasyon R Square=0,36, R=0,6

Kurulan regresyon modeli ($p=0 < 0,05$ anlamlılık düzeyinde) kabul edilmiştir. Etkileşimci liderlik ve dönüşümcü liderliğin bağımsız değişken olduğu regresyon modeli motivasyonun 0,36'sını açıklamaktadır. Motivasyon = 1,59 + 0,48dönüşümcüliderlik + 0,19etkileşimciliderlik

Tablo 7: İçsel Motivasyon İçin Regresyon Modeli

Coefficients ^a						
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	2,241	0,32		7,09	0,0
	etkilesimci_liderlik	0,07	0,04	0,13	1,68	0,09
	donusumcu_liderlik	0,49	0,07	0,55	6,91	0,0

a. Dependent Variable: içsel_motivasyon R Square=0,32 R=0,56

Kurulan regresyon modeli ($p=0 < 0,05$ anlamlılık düzeyinde) kabul edilmiştir. Tablo 7 'deki regresyon modeline göre Etkileşimci liderliğin motivasyon üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur. Dönüşümcü liderliğin bağımsız değişken olduğu regresyon modeli İçsel motivasyonun 0,32'sini ile açıklamaktadır. İçsel Motivasyon = 2,24 + 0,49dönüşümcüliderlik

Tablo 8: Dışsal Motivasyon İçin Regresyon Modeli

Coefficients ^a						
Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta		
1	(Constant)	0,98	0,47		2,11	0,04
	etkilesimci_liderlik	0,3	0,06	0,39	4,74	0,0
	donusumcu_liderlik	0,47	0,1	0,36	4,46	0,0

a. Dependent Variable: dışsal_motivasyon R square=0,53 R=0,28

Kurulan regresyon modeli ($p=0 < 0,05$ anlamlılık düzeyinde) kabul edilmiştir. Etkileşimci liderlik ve dönüşümcü liderliğin bağımsız değişken olduğu regresyon modeli dışsal motivasyonun 0,28'ini açıklamaktadır. Dışsal Motivasyon = $0,98 + 0,47$ dönüşümcüliderlik + $0,3$ etkileşimciliderlik

Tablo 9: Dışsal Motivasyon İçin Regresyon Modeli

Model		Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.
		B	Std. Error	Beta	B	Std. Error
1	(Constant)	2,680	0,37		7,3	0,0
	etkilesimci_liderlik	0,01	0,05	0,02	0,3	0,8
	donusumcu_liderlik	0,43	,08	0,45	5,2	0,0

a. Dependent Variable: Performans R square=0,2 R=0,45

Kurulan regresyon modeli ($p=0 < 0,05$ anlamlılık düzeyinde) kabul edilmiştir. Dönüşümcü liderlik performans üzerinde etkiliyken Etkileşimci liderliğin istatistiksel açıdan anlamlı etkisi yoktur. Dönüşümcü liderliğin bağımsız değişken olduğu regresyon modeli dışsal motivasyonun 0,20'sini açıklamaktadır.

Performans = $2,68 + 0,43$ dönüşümcüliderlik

SONUÇ

Liderlerin temel görevlerinden biri, personelin organizasyon amaçları doğrultusunda yüksek iş tatminine sahip olmalarını sağlamaktır. Bu nedenle örgütte yüksek verim beklenirken çalışanların performansını etkileyen ana unsurlardan biri olan motivasyon göz ardı edilmemelidir. Örgütlerde liderlerin performans arttırmak için kullanması gereken araçların başında motivasyon gelmektedir. Günümüz çalışma şartlarında çalışanların performansını olumsuz olarak etkileyecek psikolojik ve sosyolojik bir çok soruna karşı liderlerin en etkili silahları şüphesiz motivasyon olacaktır. Liderlerin kullandığı liderlik tarzının motivasyonu ve bununla beraber performansı etkileyecektir.

Regresyon analizleri sonucunda H_1 hipotezi kabul edilmiştir. Çalışanların motivasyonunun yüksek olmasının % 36'sı yöneticinin sergilediği liderlik tarzıyla ilgili olarak bulunmuştur. Liderin çalışanların kararlarını aldıkça motivasyonunun artması beklenen bir sonuçtur. Alınan kararlarda kendilerinden bir parça görmek en etkili motivasyon kaynaklarından biridir. H_{1a} hipotezi kısmen kabul edilmiştir. Çalışanların içsel motivasyonunun yüksek olmasının %32'si yöneticinin sergilediği dönüşümcü liderlik tarzıyla ilgili olarak belirlenmiştir. Lider yeniliklere açık biri oldukça çalışanlar için önemli bir motivasyon kaynağı olmaktadır. Çalışanın performansının %20'si liderin dönüşümcü liderlik ile yaklaşmasına bağlıdır. İzleyicilerin yüksek performans yakalaması için liderlerin değişimlere açık kişiler olması oldukça önemli olmaktadır. İyi bir liderlik anlayışıyla beraber örgütte motivasyonun

artırılması, çalışanların yaptıkları iş için önemli olduğu düşüncesini ortaya çıkarır. Çalışanlar, takdir edilmek, güven ve saygı duyulmak, sorumluluk yüklenilmesi, kendine yüklenen görevleri başarmak ihtiyaçları olan psikolojiye sahiptir. Fizyolojik ve psikolojik gereksinimler, örgüt çalışanlarını harekete geçirerek doyuma ulaşmak için sürekli çabalamaya zorlar. Çalışma ortamı, çalışanların hem fizyolojik hem de psikolojik açıdan doyuma ulaşmak istediği en önemli yeri oluşturur.

Günümüz örgütlerinde gerek performansın sürekli artırımına yönelik çabaların, gerekse çatışmaların ortaya çıkmasının doğal bir süreç olduğu; ancak bu doğal sürecin lider yönetim tarafından iyi analiz edilip yönetilmesi gerektiği ve sürekli olarak gözlenmesi gerektiği bir gerçektir. Kuruluşlar vizyonları ve misyonları başta olmak üzere tüm değerlerini, tüm çalışanlarla paylaşarak, örgütlerde yaşatarak geliştirdiklerinde kendiliğinden performans artışının en üst düzeye, çatışmasının ise en alt seviyeye çekileceği açıktır.

Kaynakça

- Abraham, Korman (1978), Endüstriyel ve Organizasyonel Psikoloji, (Çev. İ. Akhun). Ankara.
- Akal, Zuhul (1992), İşletmelerde Performans Ölçüm ve Denetimi(Çok Yönlü Performans Göstergeleri), Ankara: MPM Yayınları.
- Akdemir, Ali (2004), İşletmeciliğin Temel Bilgileri. Çanakkale, Biga İ.İ.B.F. Yayınları.
- Barutçugil, İsmail (2002), Performans Yönetimi, Ankara: Kariyer Yayıncılık.
- Baştürk, Ceyhan (2003), "İşletmelerde Performans Yönetimi Sistemi", Active:Bankacılık ve Finans Dergisi, Yıl:5, Sayı:28, 60-78.
- Çalık, Tamel (2003), Performans Yönetimi, Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık. .
- Deadrik, David (1999), "Performance Distributions: Measuring Employee Performance Using Total Quality Management Principles", Journal of Quality Management, Cilt: 4, Sayı: 2, 225 - 241.
- Dhavale, Dileep (1996), "Performance Measures for Cell Manufacturing", Journal of Cost Management. 9(4), 59 - 70.
- Eren, Erol (2001), Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım 7. Baskı.
- Fındıkçı, İlhami (2003), İnsan Kaynakları Yönetimi, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Genç, Nurullah (2007), Yönetim ve Organizasyon Çağdaş Sistemler ve Yaklaşımlar, 3. Basım. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Haldun, Şahoğlu (1982), "Motivasyon Tanımı, İşleyişi, Sınıflandırılması, Teorileri ve Önemi" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul : İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hersey, Philip (1982), Management Of Organizational Behavior, New Jersey.
- Holbrook, Richard (2002), "Contact Points and Flash Points: Conceptualizing The Use Of Justice Mechanisms In The Performance Appraisal Interview" Human Resource Management Review, 12(1).
- Johns, Gordon ve Alan, Saks (2005), Organizational Behaviour Understanding and Managing Life At Work, Sixth Edition, Pearson Prentice Hall, Toronto.
- Koçel, Tamer (2015), İşletme Yöneticiliği, 15. Baskı, İstanbul: Beta Yayımevi .
- Liu, Whang (2010), "I warn you because I like you: Voice behavior, employee identifications, and transformational leadership" The Leadership Quarterly, 189 - 202.
- Luthans, Fred (1981), Organizational Behaviour, Lincoln: 3rd. Ed.
- Mercanlıoğlu, Çiğdem. (2012), "Örgütlerde Performans Yönetimi İle İşgörenlerin Motivasyonu arasındaki İlişki" Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi Cilt 4, Sayı 1.

Özkaya, Meltem Omay (2000), "Bir Lider Olarak Vehbi Koç": Basılmamış Doktora Tezi. Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi.

Robbins, Stephan (2001), Organizational Behavior, New Jersey: Prentice Hall.

Melissa, LWaite; Susan, Stites-Doe (2000), Removing Performance Appraisal and Merit Pay In The Name Of Quality An Empirical Study Of Employees' Reactions, Journal Of Quality Management Cilt: 5, Sayı: 2, 187 - 206.

Ruiz, Pablo (2010). "Improving the ‘‘Leader–Follower’’ Relationship: Top Manager or Supervisor? The Ethical Leadership Trickle-Down Effect on Follower Job Response", Journal of Business Ethics.

Sabuncuoğlu, Zeyyat ve Tüz, Melek (1998) Örgütsel Psikoloji, Alfa Yayınları, Bursa

Serinkan, Celalettin; İpekçi, İpek (2005), "Yönetici Hemşirelerde Liderlik ve Liderlik Özelliklerine İlişkin Bir Araştırma" Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, cilt 10, sayı 1, 281 - 294

Simpson ,Walter (2001) Motivasyon, Mesut Akyan (çev), Yeryüzü Yayınevi, Ankara.

Tınaz, Pınar (1999), "Performans Değerleme Sistemlerinin Önemi ve Türkiye'deki Uygulamalarına İlişkin Bir İnceleme" Celal Bayar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı:5, 389 - 406.

Topaloğlu, Tayfun ve Süral Özer, Pınar (2008), Liderlik ve Motivasyon içinde bölüm Liderlik ve Motivasyon, Celalettin Serinkan içinde, Motivasyon Kapsam Kuramları, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Yılmaz, Mustafa Kemal (2011). Çalışanların Liderlik Tiplerine İlişkin Algılamaları ile Motivasyon İlişkisi: Özel Sektör ve Kamu Sektörü Çalışanları Üzerine Bir Alan Araştırması, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Yolalan, Reha (1993), İşletmeler Arası Görelî Etkinlik Ölçümü. Ankara: MPM Yayınları.

Geliş Tarihi: 27.07.2017
Kabul Tarihi: 14.11.2017
DOI : 10.21180/kuiibf.2017434554

ULUSLARARASI REZERVLER VE İTHALAT İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Gökhan KONAT*
Fatma ZEREN**
Suzan ERGÜN***

ÖZ: Geleneksel modeller ithalat talep fonksiyonunu reel gelir ve nispi ithalat fiyatları ile ilişkilendirilirken uluslararası rezervleri göz ardı etmiştir. Ancak sonraki dönemde yapılan çalışmalarda uluslararası rezervlerin ithalat talebinin önemli bir belirleyicisi olduğu tespit edilmiştir. Bu kapsamda bu çalışmada Türkiye’deki ithalat talebi ile uluslararası rezerv miktarı arasındaki ilişki 2010 Ocak – 2017 Ocak dönemi için incelemiştir. Hacker-Hatemi J(2012) nedensellik analizinin yanı sıra Hatemi-J (2012) asimetrik nedensellik testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre uluslararası rezervlerden ithalata doğru nedensellik ilişkisi elde edilmiştir. Pozitif şoklarda herhangi bir nedensellik bulgusuna ulaşılamazken, negatif şoklarda ise çift yönlü ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İthalat Miktarı, Uluslararası Rezervler, Döviz Rezervleri, Reel Gelir, Nispi İthalat Fiyatları, Hacker-Hatemi J(2012) Nedensellik Analizi ve Hatemi J(2012) Asimetrik Nedensellik Testi

Jel Kodu: O24, F31, E64, C5, C58

INTERNATIONAL RESERVES AND IMPORT RELATION: THE CASE OF TURKEY

Abstract: Traditional models ignore international reserves, while the import demand function is associated with real income and relative import prices. However, it has been determined that international reserves are an important determinant of import demand during the studies carried out in the following period. In this context, the relationship between the import demand in Turkey and the amount of international reserve in this study was examined for January 2010 - January 2017 period. In addition to the Hacker-Hatemi J (2012) causality analysis, the Hatemi-J (2012) asymmetric causality test was used. According to the findings, the causality relation to imports from international reserves was obtained. In the case of positive shocks, any causality finding could not be reached, while in negative shocks it was a result of bi-directional relationship.

Key words: Import Quantity, International Reserves, Foreign Exchange Reserves, Real Income, Relative Import Prices, Hacker-Hatemi J (2012) Causality Analysis and Hatemi J (2012) Asymmetric Causality Test

Jel Codes: O24, F31, E64, C5, C58

* Arş. Gör., İnönü Üniversitesi, İ.İ.B.F., S. yazar, gokhan.konat@inonu.edu.tr

** Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, İ.İ.B.F.

*** Doç. Dr., İnönü Üniversitesi, İ.İ.B.F.

1. GİRİŞ

Son yıllarda Asya ekonomileri başta olmak üzere pek çok ülkede ithalat miktarındaki artışla birlikte uluslararası rezerv miktarında da anlamlı artışlar meydana gelmiştir. Dünya uluslararası rezerv miktarı 1995'de 1,2 trilyon\$ iken, Haziran 2011'de yaklaşık 10 trilyon\$'a çıkmıştır. Bu rezervlerin büyük kısmı Asya'da birkaç ülkede tutulmaktadır. Yaklaşık yedi Asya merkez bankası Haziran 2011'de yaklaşık 5,89 trilyon dolar rezerv bulundurmaktadır. Çin listenin başında yer almaktadır. 2015'de Çin'in tuttuğu rezerv miktarı 3,345 trilyon\$'dır. Afrika'da ve Orta Doğu'da petrol ihraç eden ülkelerde bu eğilimdedir. Afrika'da en fazla rezerv tutan ülke Cezayir'dir. Cezayir dışında Libya, Nijerya, Fas, Mısır ve Güney Afrika'dır (Irefin and Yaaba, 2011:63; Dünya Bankası).

Ülkelerin tuttuğu uluslararası rezerv miktarının artması araştırmacıların bu konu üzerinde yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu noktada fazla miktarda uluslararası rezerv tutmanın faydalı olduğu veya olmadığı yönünde tartışmalar mevcuttur. Fazla miktarda rezerv tutmayı eleştirenlerin temel düşüncesi bu kaynakların ekonomik kalkınmayı sağlayacak daha verimli yatırımlarda kullanılabilmesidir. Diğer yandan fazla rezerv tutulmasını destekleyenlerin görüşü ise, tutulan rezervlerin fırsat maliyetinin paranın hızlı bir devalüasyonunun ekonomik sonuçlarıyla kıyaslandığında çok daha düşük olmasıdır (Romero, 2005:79).

Uluslararası rezervler dış ticaret dengesini sağlamak için, paranın değerini ve gelecek makro iktisadi politikaları dizayn etmek açısından önemli bir araçtır. Bu açıdan sabit veya kısmen esnek döviz kuruna sahip ülkelerde uluslararası rezervler çoğunlukla ticari sektörlerin uluslararası piyasalarda rekabet edebilirliğini sürdürmede kullanılmaktadır. Sabit döviz kuru sistemine sahip bir ekonominin döviz kuru istikrarını sürdürebilmesi için daha fazla rezerv tutması beklenir. Bunun nedeni nominal döviz kuru sabit olmasına rağmen piyasanın reel döviz kurunu etkileyebilecek olması ve bu durumda merkez bankasının döviz kurunu istenilen seviyede tutmak için rezervleri kullanmaya ihtiyaç duyabilmesidir. Esnek döviz kuruna sahip ülkelerde ise, kısmen daha az rezerv tutulması beklenir. Bu ülkelerde rezervler özellikle önemli bir parasal araç olarak ve finansal krizlere karşı bir sigorta olarak tutulmaktadır. Döviz kuru istikrarının ötesinde uluslararası rezervlere özellikle ihracatçı endüstrilerde ekonominin gücünün göstergesi olarak da bakılmaktadır (Arize and Malindretos, 2012:21; Romero, 2005:80).

Uluslararası rezervler ticaret politikalarını da etkilemektedir. Uluslararası rezervlerin yüksek seviyesi daha az kısıtlayıcı politikalara neden olur. Bu bağlamda uluslararası rezervlerin artması ithalat talebi üzerinde pozitif bir etki meydana getirir (Arize and Osang, 2007:1477). Ayrıca uluslararası rezervler özellikle gelişmekte olan ülkeler için ithalat talebinin önemli bir belirleyicisi olarak düşünülmektedir. Çünkü uluslararası piyasalarda döviz, mal ve hizmetlerin ithalatı için bir kısıt olarak rol oynar. Bu yüzden uluslararası rezervlerde her artışa mal ve hizmet ithalatında artışın da eşlik etmesi beklenir. Yani marjinal ithalat eğilimi ile rezerv seviyesi arasında pozitif bir ilişki mevcuttur (Sultan, 2011:69; Romero, 2005:82).

2. LİTERATÜR TARAMASI

İthalat talep fonksiyonunu açıklamak için önceki literatürde, ithalat talep fonksiyonunun ampirik tahmini genellikle reel ulusal gelir ve nispi ithalat fiyatlarıyla ilişkilendirilmiştir. Sonraki literatürde ise, tutulan uluslararası rezerv miktarı fonksiyona dahil edilmiştir. Bir çok çalışmada uluslararası rezervler ithalat talebini etkileyen önemli bir değişken olarak tanımlanmaktadır (Arize and Malindretos, 2012:22).

Yazarlar	Sonuçlar
Dutta and Ahmed (1999)	1974-1944 dönemi üç aylık verileri kullanılarak Bangladeş için toplam mal ithalatı fonksiyonu tahmin edilmiştir. Çalışmada Engle-Granger ve Johansen Eşbütünleşme yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma sonuçları reel ithalat miktarı, reel ithalat fiyatları, reel GSYH ve reel döviz rezervleri arasında tek bir uzun vadeli ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca ithalat miktarı ithalat fiyat değişmelerine duyarlı olduğu ve ithalat talebinin büyük ölçüde reel GSYH tarafından açıklandığı sonucuna ulaşılmıştır.
Kotan ve Saygılı (1999)	1987:1-1999:1 dönemi üç aylık verileri kullanılarak Türkiye için ithalat talebi fonksiyonu tahmin edilmiştir. Bu amaçla iki farklı model kullanılmıştır (Engle-Granger Modeli ve Bernanke-Sims Yapısal Var Modeli). Çalışmada uluslararası rezervler bağımsız değişken olarak modele dahil edilmiştir. Uzun vadede ithalat talebinin en temel belirleyicileri ulusal talep ve uluslararası rezervler iken, kısa vadede döviz kuru ithalat talebinin en önemli belirleyicisi olarak elde edilmiştir.
Arize and Osang (2007)	1973:2-1999:1 dönemi üç aylık verileri kullanılarak yedi Latin Amerika ülkesi için (Arjantin, Brezilya, Kolombiya, Kosta Rika, Ekvador, Venezuela ve Trinidad&Tobago) ulusal gelirin, ithalat fiyatlarının ve döviz rezervlerinin reel ithalat üzerindeki etkisi incelenmiş ve reel ithalat, reel gelir, nispi fiyatlar ve reel döviz rezervlerinin uzun vadeli denge ilişkisi sergilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ithalatın esnekliği gelire ve nispi fiyatlara göre daha büyük iken, döviz rezervine göre daha küçük olduğu görülmüştür.
Sultan (2011)	Johansen Eşbütünleşme Testi ve Vektör Hata Düzeltme Modeli kullanılarak Hindistan için toplam ithalat talep fonksiyonu incelenmiştir. 1970-2008 dönemi yıllık verileri kullanılan çalışmada reel ithalat, reel gelir, ithalatın nispi fiyatı ve reel döviz rezervleri arasında uzun vadeli denge ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca uzun vadede ithalatın gelire göre elastik, nispi fiyatlara ve döviz rezervlerine göre inelastik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kısa vade de ise ithalat, nispi fiyatlar ve döviz rezervleri arasında anlamlı ilişki olduğu, ayrıca ithalatın tüm değişkenlere göre inelastik olduğu görülmüştür.
Osei (2012)	Çalışmada 1991:1-2011:4 üç aylık verileri kullanılarak Gana için ithalat talebi ve ekonomik büyüme ilişkisi ele alınmıştır. Johansen Eşbütünleşme Testi kullanılarak ithalat miktarı, gelir, döviz rezervi, döviz kuru ve ulusal fiyatlar arasında uzun vadeli denge ilişkisi tespit edilmiştir. Ayrıca ithalatın ekonomik büyüme üzerinde anlamlı etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Arize and Malindretos (2012)	<p>Beş Asya ülkesi için (Hindistan, Kore, Singapur, Japonya ve Tayland) kısa vadede ve uzun vadede ulusal gelirin, nispi ithalat fiyatlarının ve döviz rezervlerinin reel ithalat üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırmada pek çok metot (Johansen, Harris-İnder Eşbütünleşme Analizi, Tam Değiştirilmiş EKK, Dinamik EKK ve ARDL) kullanılmıştır. Çalışmada ilk olarak döviz rezervlerinin artmasının ithalat talebini pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. İkinci olarak döviz rezervlerinin katsayısı beklentilere uygun şekilde pozitif olarak tespit edilmiştir. Beklentilere uygun şekilde döviz rezervlerinin istatistiksel etkisi anlamlı iken, ekonomik etkisinin reel gelire ve nispi fiyatlara kıyasla daha küçük olduğu görülmüştür. Üçüncü olarak reel gelirin ithalat talebi için anlamlı bir değişken olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gelir esnekliği Hindistan, Kore ve Tayland'da elastik iken , Japonya ve Singapur'da inelastiktir. Son olarak nispi fiyatlar için uzun vadeli esneklik katsayısı tüm ülkeler için birden küçük tespit edilmiştir.</p>
Thaver (2012)	<p>1980-2010 dönemi verileri kullanılarak Güney Afrika'nın Tanzanya ile kısa ve uzun vadeli toplam ithalat talep fonksiyonu tahmin edilmiştir. Çalışmada eşbütünleşme analizi için sınır testi yaklaşımı ve hata düzeltme modeli uygulanmıştır. Araştırma sonuçları ithalat ile nispi fiyatlar, döviz rezervleri, döviz kurunun değişkenliği, tüketim, yatırım ve ihracat arasında uzun vadeli denge ilişkisi olduğunu göstermiştir. Ayrıca kısa ve uzun vadeli tahmini esneklik katsayıları teorik beklentilere uygun olarak anlamlı çıkmıştır.</p>
Hibbert et al. (2012)	<p>1996:1-2010:3 dönemi üç aylık verileri kullanılarak Jamaika'nın ABD ve Birleşik Krallık ile toplam ithalat talebi fonksiyonunu eşbütünleşme analizi ve hata düzeltme modeli teknikleri uygulanarak incelenmiştir. Araştırma sonuçları hem ABD modelinde hem de Birleşik Krallık modelinde ithalat miktarı ile reel GSYH, nispi ithalat fiyatları, reel döviz rezervleri ve nispi döviz kuru değişkenleri arasında tek eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Jamaika-ABD ithalatı modelinde gelir esnekliğinin uzun döneme kıyasla kısa dönemde daha düşük ve negatif esnekliğe sahip olduğu, nispi fiyatların ise uzun dönemden ziyade kısa dönemde üç kat daha esnek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenlik uzun dönemde negatif iken kısa dönemde pozitif olarak tespit edilmiştir. Jamaika-Birleşik Krallık ithalatı modeli ise GSYH ve değişkenliğin uzun dönemden ziyade kısa dönemde daha az esnek fakat reel döviz rezervleri ve nispi fiyat düzenlemelerinin daha hızlı olduğunu göstermiştir. Bunun ötesinde uzun dönemin aksine kısa dönemde reel döviz rezervleri ve değişkenlik negatif olarak tespit edilmiştir.</p>

Aziz (2013)

1978-2008 dönemi yıllık verileri kullanılarak gelişmekte olan ülkeler için ithalat talep fonksiyonu incelenmiştir. Araştırmada Augmented Dickey-Fuller (ADF), Phillips-Peron (PP), Kwiatkowski-Phillips-Schmidt-Shin (KPSS) teknikleri kullanılmıştır. Çalışmada reel gelire ve nispi ithalat fiyatlarına ilave olarak döviz rezervlerinin gelişmekte olan ülkeler için ithalat talebinin anlamlı bir belirleyicisi olduğu tespit edilmiştir. Tahmin sonuçları ithalat hacmi, reel gelir, nispi fiyatlar ve döviz rezervleri arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Çalışmada döviz rezervleri, reel GSYH ithalat talebi ile pozitif olarak ilişkili iken, nispi fiyatlar negatif ve anlamlı ilişkilidir. Nispi fiyatlar, ihracat talebi hem kısa dönemde hem de uzun dönemde anlamlı bulunmuştur.

İbrahim (2017)

1970-2014 dönemi verilerini kullanarak Mısır için mal ithalatı talep fonksiyonunu tahmin edilmiştir. Elde edilen sonuçlar hem kısa vadede hem de uzun vadede ithalat talebi ile reel GSYH arasında pozitif ve anlamlı ilişki olduğunu, ithalat talebi ile reel efektif döviz kuru arasında da negatif ve anlamlı ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca uzun vadede ithalat talebi ile hem enflasyon hem de uluslararası rezervler arasında pozitif ve anlamlı ilişki tespit edilirken, kısa vadede anlamsız ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3. EKONOMETRİK YÖNTEM

İktisadi değişkenler arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamı, bir birlikteliğin ifadesidir. Nedensellik analizi ile bu birlikteliğin yönü belirlenerek sebep-sonuç ilişkisi ortaya çıkarılmaktadır. Granger (1969), ekonometrik bir modeldeki değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisiyi araştıran test geliştirmiştir. Bu teste göre x değişkeni y 'nin nedeni ise, y değişkeninin öngörülmesinde x ve y 'nin geçmiş değerleri kullanılarak elde edilen tahminlerin, yalnızca y 'nin geçmiş değerlerinin kullanılması sonucu elde edilen tahminlerden daha iyi olduğunu vurgulamıştır. Bu test nedensellik analizi için kullanılan değişkenlerin durağan olmasını gerektirmektedir. Fakat aynı mertebeden durağan olma zorunluluğu bulunmamaktadır. İktisadi değişkenler birbirleriyle etkileşim içerisinde bulunduğundan dolayı, nedensellik ilişkisi çift yönlü araştırılır: x , y 'nin nedeni mi? ve y , x 'in nedenimidir? ve vektör otoregresif model VAR(p) aracılığı ile bu test gerçekleştirilir. Bu test için önceden değişkenlerin entegrasyon ve koentegrasyon mertebelerini bilmek gerekmektedir. Böylece ön testler ile ilgili olası sapmalara maruz kalmaktadır. Bu gibi sorunların üstesinden gelebilmek amacıyla Toda-Yamamoto (1995), düzey değerlerle formüle edilen artırılmış VAR(p+d) modeline dayalı nedensellik testi geliştirmişlerdir. d, VAR sürecindeki değişkenlere ait maksimum gecikme uzunluğudur. Bu test standart asimptotik ki-kare dağılımına bağlıdır ve değişkenlerin entegrasyon yada koentegrasyon mertebeleri ile ilgili ön bilgi gerekli değildir. Bu yöntem, VAR(p) model parametrelerinin anlamlılıklarını test etmeye yarayan modifiye edilmiş Wald(MWALD) test istatistiğini kullanır. Hacker-Hatemi (2006), MWALD test istatistiğinin küçük örneklem özelliklerinin zayıf olduğunu ortaya koymuştur ve asimptotik dağılım yerine bootstrap dağılımı kullanımını önermiştir. Bu dağılım farklı örneklem hacmi,

entegrasyon dereceleri ve ARCH veya sabit varyans gibi hata süreçleri için bootstrap dağılımının daha güçlü olduğu bulgusuna ulaşmıştır.

Toda-Yamamoto(1995)'nin önerdiği $VAR(p + d)$ modeli şöyledir.

$$Y_t = \hat{\nu} + \hat{A}_1 Y_{t-1} + \dots + \hat{A}_p Y_{t-p} + \dots + \hat{A}_{p+d} Y_{t-p-d} + \hat{\varepsilon}_t \quad (1)$$

A_i , i .gecikme için $(n \times n)$ boyutlu parametre matrisidir. \hat{A}_i , En Küçük Kareler (EKK) parametre tahminidir. n , VAR modelinde kullanılan değişken sayısıdır. Daha önceden açıklandığı üzere d , değişkenlerin maksimum entegrasyon derecesini göstermektedir. Bu ekstra gecikme d , asimptotik dağılım teorisinin kullanımını garanti etmektedir. Y_t vektörünü oluşturan k .eleman, j .elemanın Granger nedeni olmadığını varsayan sıfır hipotezi şöyledir.

$H_0: A_i$ 'yi oluşturan j .sattır, k . sütunundaki elemanları sıfıra eşittir ($i = 1, 2, \dots, p$)

(1) ifadesini matris yaklaşımıyla aşağıdaki gibi göstermiştir.

$$Y = \hat{D}Z + \varepsilon \quad (2)$$

Burada $Y = (Y_1, Y_2, \dots, Y_T)$, $(n \times T)$ boyutlu bir matristir.

$\hat{D} = (\hat{\nu}, \hat{A}_1, \dots, \hat{A}_p, \dots, \hat{A}_{p+d})$, $\{n \times [1 + n(p + d)]\}$ boyutlu bir matristir

$$Z_t = \begin{bmatrix} 1 \\ Y_t \\ Y_{t-1} \\ \vdots \\ Y_{t-p-d+1} \end{bmatrix} \text{ ve böylece } Z = [Z_0, \dots, Z_{T-1}] \text{ 'dir.}$$

$\varepsilon = (\hat{\varepsilon}_1, \dots, \hat{\varepsilon}_T)$ 'dir.

Y_t 'deki bir değişkenin diğer bir değişkenin granger nedenseli olmadığını test eden modifiye edilmiş WALT test istatistiği şöyledir.

$$MWALD = (C\hat{\beta})'[C((Z'Z)^{-1} \otimes S_U)C']^{-1}(C\hat{\beta}) \quad (3)$$

(2) ifadesindeki C , kısıt matrisidir; S_U , kısıtsız modelden elde edilen kalıntılara ait varyans-kovaryans matrisidir ve $\hat{\beta} = \text{vec}(\hat{D})$ 'dir. Sıfır hipotezi altında β ile ilişkili parametreler sıfır ise, C 'nin her bir satırındaki karşı gelen değerler 1'dir. Sıfır hipotezi altında β 'nin ilgili elemanlarına kısıt koyulmadığında ise C 'nin karşı gelen elemanları sıfır değerini alır. Matris yaklaşımı ile sıfır hipotezi şöyledir

$$H_0: C\beta = 0 \quad (4)$$

Hacker-Hatemi-J(2006)'da (3) deki test istatistiğinin bootstrap dağılımı aracılığı ile kritik değerlerini elde etmiştir. Çünkü hata terimi normal dağılmadığında veya ARCH yapısına sahip olduğunda bu dağılımın daha güçlü olduğunu ortaya koymuştur.

Hacker –Hatemi J (2012), $VAR(p)$ modeline ait optimal gecikme uzunluğu p 'nin ön bilgiye dayalı olarak seçilmesinin test istatistiğinin dağılımına etki edeceğini vurgulamışlardır. Böylece Hacker-Hatemi-J(2006)'deki çalışmasını geliştirerek optimal gecikme uzunluğunu da bootstrap simülasyonları ile elde etmişlerdir.

Ekonomik aktörlerin değişkenlerin pozitif değişimlerine tepkileri ile negatif değişimlerine tepkileri arasında fark olduğu bilinmektedir. Bu nedenle asimetrik etkinin nedensellik ilişkilerinde ele alınması önemlidir. Hatemi-J (2012), değişkenler arasında ilişki olmadığında bile bu bileşenler arasındaki asimetrik nedensellik ilişkisi olabileceğini vurgulamışlardır.

Granger ve Yoon (2002), verilerin birikimli pozitif ve negatif değişimlerini içeren bileşenlere dönüştürme fikrini ortaya koymuşlardır. Granger ve Yoon, y_j , $j \in (1,2)$ serisini aşağıdaki gibi rassal yürüyüş süreci ile tanımlamıştır

$$y_{jt} = y_{j,t-1} + \varepsilon_{jt} = y_{j0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{ji} \quad (5)$$

(5) ifadesindeki $t=1,2,\dots,T$ 'dir, $y_{j,0}$ başlangıç değerleridir ve ε_{ij} beyaz gürültü hata terimidir. Serilere ait pozitif ve negatif şoklar ise şöyle tanımlanmıştır.

$$\varepsilon_{ji}^+ = \max(\varepsilon_{ji}, 0) \text{ ve } \varepsilon_{ji}^- = \min(\varepsilon_{ji}, 0)$$

ε_{ij} hata terimi pozitif ve negatif şokların toplamı ile şöyle ifade edilmektedir: $\varepsilon_{ji} = \varepsilon_{ji}^+ + \varepsilon_{ji}^-$. Bu tanıma bağlı olarak (1) ifadesi aşağıdaki gibi gösterilebilir.

$$y_{jt} = y_{j,t-1} + \varepsilon_{jt} = y_{j,0} + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{ji}^+ + \sum_{i=1}^t \varepsilon_{ji}^- \quad (6)$$

Birikimli pozitif ve negatif şoklarla bir seri ise şöyle ifade edilir.

$$y_{jt}^+ = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{ji}^+ \text{ ve } y_{jt}^- = \sum_{i=1}^t \varepsilon_{ji}^-$$

Daha önce vurgulandığı üzere, Hatemi-J(2012) çalışmasında değişkenlerin bu bileşenleri arasındaki nedensellik ilişkisini ele almıştır. Bileşenler arasındaki nedensellik ilişkilerinin değişkenlik arz edilme olasılığı nedeniyle bu teste asimetrik nedensellik testi adı verilmektedir.

4. VERİ VE AMPİRİK BULGULAR

Uluslararası rezerv (REZ) ve ithalat (İTH) ilişkisi Türkiye için 2010 Ocak - 2017 Ocak aralığı için araştırılmıştır. 2010 sabit fiyatlarla elde edilen veriler, TCMB Elektronik Veri Dağıtım Sitesinden (EVDS) elde edilmiştir. REZ ve İTH ilişkisi Hacker-Hatemi J(2012) nedensellik analizi ve Hatemi J(2012) asimetrik nedensellik testi ile araştırılmıştır. Bu testlerden ilki serilerin düzey değerleri arasındaki ilişkiyi ortaya koyarken, ikincisi ise serilerin pozitif ve negatif değişimleri arasındaki nedensellik ilişkisini ortaya koymaktadır. Her iki test için ön bilgi olarak yalnızca serilerin bütünleşme mertebeleri gereklidir. Bütünleşme mertebeleri Phillips-Perron birim kök testi ile araştırılmıştır ve bulgular Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1: Phillips-Perron Birim Kök Test Sonuçları

İthalat ve Bileşenleri	Phillips-Perron İstatistiği	Uluslararası Rezerv ve Bileşenleri	Phillips-Perron İstatistiği
$\dot{I}TH$	-2.220 (0.471)	REZ	-1.208 (0.902)
$\Delta\dot{I}TH$	-5.343 (0.000)	ΔREZ	-6.945 (0.000)
$\dot{I}TH^-$	0.952 (0.995)	REZ^+	-1.053 (0.730)
$\Delta\dot{I}TH^-$	-4.731 (0.000)	ΔREZ^+	-7.034 (0.000)
$\dot{I}TH^+$	-3.747 (0.005)	REZ^-	-0.245 (0.927)
		ΔREZ^-	-9.178 (0.000)

Not: Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

Tablo 1’de görüldüğü üzere değişkenlerin düzeyi için bütünleşme mertebesi 1’dir. Aynı şekilde pozitif ve negatif şoklar için ise bütünleşme mertebesi 1’dir. İTH ve REZ arasındaki nedensellik ilişkisi ve bu değişkenlerin bileşenlerine ait nedensellik test sonuçları Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo 2: Nedensellik Test Sonuçları

İlişkinin Yönü	MWALD istatistiği	Kritik Değerler		
		%1	%5	%10
$\dot{I}TH \rightarrow REZ$	4.876	12.870	8.640	6.911
$\dot{I}TH^+ \rightarrow REZ^+$	0.451	10.050	6.269	4.674
$\dot{I}TH^- \rightarrow REZ^-$	9.102*	12.928	8.579	6.917
$REZ \rightarrow \dot{I}TH$	11.543*	13.090	8.581	6.815
$REZ^+ \rightarrow \dot{I}TH^+$	2.744	10.235	6.497	4.907
$REZ^- \rightarrow \dot{I}TH^-$	11.543*	13.090	8.581	6.815

Tablo 2’de ise değişkenlerin düzey değerleri, pozitif değişimleri ve negatif değişimleri arasındaki nedensellik ilişkisi verilmiştir. Ampirik bulgulara göre, serilerin düzey değerleri açısından bakıldığında uluslararası rezervlerden ithalata doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. İthalat ile uluslararası rezervler arasında negatif şoklar açısından ise çift yönlü nedensellik bulgusuna ulaşılmıştır. Pozitif şoklar bağlamında ise herhangi bir nedensellik bulgusuna ulaşılamamıştır.

SONUÇ

Son dönemde pek çok ülkede tutulan uluslararası rezerv miktarı artış göstermiştir. Bunun temel nedenlerinden biri artan finansal küreselleşme ile birlikte daha sık ortaya çıkan finansal krizleri daha düşük maliyetle atlatma düşüncesidir. Özellikle döviz rezervi az olan ülkeler finans piyasalarında ortaya çıkan istikrarsızlıklar ve ani sermaye çıkışları karşısında çok zor durumda kalmaktadırlar. Çünkü uluslararası rezervler dış ticaret dengesini sağlamak, paranın değerini ve gelecek makro iktisadi politikaları dizayn etmek açısından önemli bir araçtır. Ayrıca uluslararası rezervler ticaret politikalarını da etkilemektedir. Uluslararası rezervlerin yüksek seviyesi daha az kısıtlayıcı politikalara neden olur. Bu bağlamda uluslararası rezervlerin artması ithalat talebi üzerinde pozitif bir etki meydana getirir. Çünkü uluslararası piyasalarda döviz, mal ve hizmetlerin ithalatı için bir kısıt olarak rol oynar. Özellikle ithalatçı ülke az gelişmiş bir ülke ise, ihracatçı ülke ödemenin güvenliği konusunda şüphe duymak istemez. Bu yüzden uluslararası rezervlerde her artışa mal ve hizmet ithalatında artışın da eşlik etmesi beklenir.

Geleneksel modeller ithalat miktarının en önemli belirleyicileri olarak reel geliri ve nispi ithalat fiyatlarını görürken, son dönemde yapılan çalışmalarda uluslararası rezervlerin de ithalat talebinin önemli bir belirleyicisi olduğu anlaşılmış ve son dönemdeki ithalat fonksiyonlarına uluslararası rezervlerde dahil edilmiştir. Bu çalışmada uluslararası rezervler ile ithalat miktarı arasındaki ilişki ampirik olarak incelenmiştir. 2010 Ocak - 2017 Ocak dönemini kapsayan veriler yardımıyla yapılan analizler neticesinde ithalattan uluslararası rezervlere doğru bir nedensellik ilişkisi olmadığı uluslararası rezervlerden ithalata doğru bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Negatif şoklarda ise ithalat ile uluslararası rezervler arasında karşılıklı nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Pozitif şoklar açısından herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Sonuç olarak özellikle gelişmekte olan ülke ekonomileri açısından uluslararası rezerv miktarı diğer pek çok ekonomik değişkende olduğu gibi ithalat talebi açısından da önemli bir belirleyicidir. Çünkü bu ülkeler bu yolla hem döviz kısıtını aşacak, ulusal parasının değerini koruyarak ithalat maliyetinin artmasını engelleyecektir. Bunun sonucunda uluslararası rezerv miktarında meydana gelen artış ithalat miktarını da arttıracaktır.

KAYNAKÇA

Arize, A.C., Osang, T., & Slottje, D. J. (2000). Exchange-Rate Volatility and Foreign Trade: Evidence from Thirteen LDCs. *Journal of Business and Economic Statistics*, 18, 10-17.

Arize, A.C., Malindretos, J., & Grivoyannis, E. C. (2004). Foreign Exchange Reserves and Import Demand in a Developing Country: The Case of Pakistan. *International Economic Journal*, 18(2), 259-74.

Arize, A.C., Osang, T. (2007). "Foreign Exchange Reserves and Import Demand: Evidence from Latin America", *The World Economy*, 30, pp.1477-1489.

Arize, A.C., Malindretos, J. (2012). "Foreign Exchange Reserves in Asia and Its Impact on Import Demand", *International Impact on Import Demand*, Vol.4, No.3, pp.21-32.

Aziz, M. N. (2013). "Modelling of Import Demand Function for a Developing Country: An Empirical Approach", *Asian-African Journal of Economics and Econometrics*, Vol. 13, No. 1, pp. 1-15.

Dutta, D., & Ahmed, N. (1999). An Aggregate Import Demand Function for Bangladesh: A Cointegration Approach', *Applied Economics*, 31(4), 465-472.

Faini, R., Pritchett, L., & Clavijo, F. (1992). Import Demand in Developing Countries, in M.G. Dagenais and P.A. Muet (eds), *International Trade Modelling*, (New York: Chapman & Kegan Paul).

Hacker S and Hatemi-J A, (2012). A Bootstrap causality Test with Endogenous Lag Order: Theory and Application in Finance," *Journal of Economic Studies*, 39(2), 144-160.

Hatemi-J, A. (2012), *Asymmetric Causality Tests with an Application*. *Empirical Economics*, 43, 447-456.

Hibbert, K., Thaver, R. and Hutchinson, M. (2012). "An Econometric Analysis of Jamaica's Import Demand Function with the US and UK", *The International Journal of Business and Finance Research*, 6(1), pp.109-120.

Irefin and Yaaba (2011). "Determinants of Foreign Reserves in Nigeria: An Autoregressive Distributed Lag Approach", *CBN Journal of Applied Statistics*, Vol.2, No.2, pp.63-82.

İbrahim, M. A. (2017). "An Examination of the Merchandise Imports Demand Function for Egypt", *Applied Economics and Finance*, 4(2), pp. 101-112.

Kotan, Z and Saygili, M. (1999). Estimating an Import Function for Turkey. Discussion Paper No. 9909, The Central Bank of the Republic of Turkey.

Moran, C. (1989). Imports under a Foreign Exchange Constraint. *The World Bank Economic Review*, 3(2), 279-95.

Osei, V. (2012). "Import Demand and Economic Growth Analysis", *Journal of Economics and Sustainable Development*, Vol.3, No.14, pp.73-90.

R. Scott Hacker & Abdunasser Hatemi-J (2006) Tests for causality between integrated variables using asymptotic and bootstrap distributions: theory and application, *Applied Economics*, 38:13, 1489-1500.

Romero, Ana Maria (2005). "Comparative Study: Factors that Affect Foreign Currency Reserves in China and India", *The Park Place Economist*, Vol.13, pp.79-88.

Sultan, Z.A. (2011). "Foreign Exchange Reserves and India's Import Demand: A Cointegration and Vector Error Correction Analysis", *International Journal of Business and Management*, Vol.6, No.7, pp.69-76.

Thaver, R. (2012). "What Drives South Africa's Disaggregated Import Demand Function with Tanzania? An Empirical Analysis", *International Business: Research, Teaching and Practice*, 6(1), pp.60-75.

TÜRKİYE VE SEÇİLMİŞ İSLAM ÜLKELERİNİN MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Faruk AKIN*

ÖZ: İslam ülkeleri arasındaki işbirliği istenen seviyelerin çok uzağında olsa da son yıllarda aralarındaki ticaretin artma eğiliminde olduğu da görülmektedir. İslam ülkeleri arasındaki ticaretin istenen seviyelere ulaşamamış olmasında bu ülkeler arasındaki gelir farklılıkları da önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda İslam ülkelerinin makroekonomik göstergelerinin analiz edilmesi ve aralarındaki performans farklılıklarının ortaya konulması önem arz etmektedir. Bu amaçla çalışmaya, Dünya Bankası tarafından yapılan ülke sınıflandırmasında alt orta gelir grubunda yer alan üç İslam ülkesi (Endonezya-Pakistan-Bangladeş), üst orta gelir grubunda yer alan beş İslam ülkesi (İran-Türkiye-Azerbaycan-Malezya-Cezayir) ve yüksek gelir grubunda yer alan dört İslam ülkesi (Bahreyn-Katar-Suudi Arabistan-Birleşik Arap Emirlikleri) olmak üzere on iki İslam ülkesi dahil edilmiştir. Seçilmiş İslam ülkeleri 2007-2016 dönemi için on bir makroekonomik gösterge ile karşılaştırılarak makroekonomik performansları ortaya konulmuştur. Çalışmada sonucunda on yıllık dönem ortalamalarına göre Türkiye ekonomisi on iki ülke içerisinde büyümede beşinci, bütçe dengesinde yedinci, kamu borcunda sekizinci, enflasyonda dokuzuncu ve cari dengede on ikinci sırada yer almıştır.

Anahtar Kelimeler: Makroekonomik Göstergeler, İslam Ülkeleri, Türkiye
JEL Kodları: E2, E6

COMPARISON OF MACROECONOMIC INDICATORS OF TURKEY AND SELECTED ISLAMIC COUNTRIES

Abstract: Even though collaboration among Islamic countries is far from its desired level, it can be seen that in the recent years the commercial activity among these countries has a tendency to increase. The differences in income of Islamic countries plays an important role in preventing these countries from reaching the desired levels of commercial activity. For this reason, it is important to analyze the macroeconomic indicators of Islamic countries and put forth their differences in performance. For this purpose, according to the classification of countries made by World Bank, three Islamic countries belonging to the lower-middle income group (Indonesia-Pakistan-Bangladesh), five belonging to the upper-middle income group (Iran-Turkey-Azerbaijan-Malaysia- Algeria) and four belonging to the high income group (Bahrain-Qatar-Saudi Arabia-United Arab Emirates), a total of twelve Islamic countries were included within the study. The macroeconomic performances of the selected Islamic countries were put forward by comparing them according to eleven economic indicators for the period of 2007-2016. As a result of this study, according to the ten-year period averages, among the twelve selected countries, Turkey's economy ranked fifth in growth, seventh in budget balance, eighth in public debt, ninth in inflation and twelfth in current account balance.

Keywords: Macroeconomic Indicators, Islam Countries, Turkey
JEL Codes: E2, E6

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, drfarukakin@gmail.com

1.GİRİŞ

Geniş bir coğrafi alana yayılan İslam Dünyası'nda,1969 yılında ilk kez düzenlenen İslam Zirve Konferansı'nda alınan kararlar İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) kurulmuştur. 2011 yılında Kazakistan'da 38. Dışişleri Bakanları Konseyi toplantısında İslam Kalkınma Örgütü (İKÖ)'nün ismi İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) olarak değiştirilmiştir. 1969 yılında 23 kurucu üye ile kurulan İİT'nin üye sayısı 2016 yılı itibarıyla 57'ye yükselmiştir (Akin, 2016: 273). İİT, 57 üye ülke ile 1,7 milyar Müslüman'ın yaşadığı çok geniş bir coğrafyada nüfus, ekonomi ve insan kaynakları potansiyeli açısından Birleşmiş Milletler'den (BM) sonra ikinci büyük teşkilattir (Kulaklıkaya, 2017).

İİT'ye üye ülkeler dinamik bir nüfusa, zengin enerji kaynaklarına ve büyük bir potansiyele sahiptirler (SESRIC, 2016). İİT üyesi ülkeler *dinamik bir nüfusa sahiptir*. İİT üyesi ülkelerde 2050 yılına kadar nüfusta her yaş grubunda artışlar olması beklenirken, en yüksek artış seviyelerinin daha genç yaş gruplarında olması beklenmektedir. 0-29 yaş grubundaki nüfusun 2050 yılında, toplam İİT nüfusunun %50.3'ünü, İİT dışı ülkelerde ise %38.2'lik kısmını oluşturacağı tahmin edilmektedir. İİT üyesi ülkeler *zengin enerji kaynaklarına sahiptir*. İİT üyesi ülkeler 2015 yılında dünya ham petrol rezervlerinin %58,5'ine sahip olup dünya toplam petrol üretiminin %41,5'ini gerçekleştirmişlerdir. Diğer taraftan İİT üyesi ülkeler dünya doğal gaz rezervlerinin %58,8'ine sahip olup aynı yıl dünya toplam doğal gaz üretiminin %36'sını gerçekleştirmişlerdir. İİT üyesi ülkeler *büyük bir pazar potansiyeline sahiptir*. İİT üyesi ülkelerin toplam pazar potansiyeli 1991 yılında 0,6 trilyon USD'den %87 oranında artarak 2014 yılında 1,13 trilyon USD'ye ulaşmıştır. İİT üyesi ülkelerin pazar potansiyeli son 25 yılda yaklaşık olarak 3 kat artmıştır.

İslam ülkeleri bu potansiyellerine karşılık üretim yapılarını değiştirememişler ve rekabet güçlerini artırmayı da başaramamışlardır (İhsanoğlu, 2014:231). İİT'ye üye 57 ülkenin 21'inin dünyanın en az gelişmiş ülkelerinden oluşması bu durumu desteklemektedir. İslam ülkeleri arasındaki ticaretin geliştirilmesi uzun zamandır tartışılan bir konu olmasına karşın istenen sonuçlar halen alınabilmiş değildir. Bu bağlamda İslam ülkelerinin kendi kendine yetebilecek bir ekonomik yapıyı oluşturamamaları bu ülkelerin makroekonomik performanslarının nasıl olduğu sorusunu gündeme getirmektedir.

Bu çalışmanın amacı, öncelikle İslam ülkelerinin ekonomik yapısını açıklamak ve dünya ekonomisi içerisindeki yerini ortaya koymaktır. Çalışmanın diğer bir amacı ise Türkiye ve seçilmiş İslam ülkelerinin makroekonomik göstergelerini karşılaştırarak makroekonomik performanslarını değerlendirmektir. Sonrasında ise İslam ülkelerine ilişkin çıkarımlarda bulunmaktadır.

2.İSLAM ÜLKELERİNİN EKONOMİK YAPISI VE DÜNYA EKONOMİSİNDEKİ YERİ

İslam ülkeleri sahip oldukları potansiyellere karşılık dünya hasılasından istedikleri payı alamamışlardır. ABD ekonomisi 2016 yılında 18,5 trilyon USD'lik bir ekonomi olarak dünya hasılasının yaklaşık olarak %25'ini sağlarken İİT üyesi 57 ülkenin tamamının ekonomik büyüklüğü 6,5 trilyon USD ile dünya hasılasının sadece %8,8'ine karşılık gelmektedir. İslam ülkelerini ihracat potansiyelleri ve kişi başına düşen milli gelirlerine göre; az gelişmiş İslam ülkeleri, petrol zengini İslam ülkeleri ve kısmen sanayileşmiş İslam ülkeleri olarak üç grupta incelemek mümkündür (Arslan, 2014: 182-183).

Az gelişmiş İslam ülkelerinin ihracatında tarım ürünleri ilk sırayı almaktadır. Bu grupta yer alan İslam ülkelerinde kişi başına düşen milli gelir bin doların altındadır. Bu yüzden bu ülkeler “Yüksek Dış Borca Sahip Fakir Ülkeler” olarak da tanımlanmaktadırlar. Mozambik, Gine, Togo, Nijer az gelişmiş İslam ülkelerine örnek olarak gösterilebilir.

Petrol zengini İslam ülkeleri OPEC üyesi olarak bilinen petrol ihracatçısı ülkelerdir ve kişi başına düşen milli gelirleri oldukça yüksektir. OPEC üyesi İslam ülkeleri büyük petrol rezervlerine sahiptir. Doğal olarak en büyük ihraç ürünleri petroldür. Kuveyt, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan petrol zengini İslam ülkelerine örnek olarak gösterilebilir.

Kısmen sanayileşmiş İslam ülkeleri ise zengin petrol kaynaklarına sahip olmamakla beraber birinci ve ikinci gruptaki ülkelere göre daha fazla sanayileşmişlerdir. Ekonomik faaliyet sahaları dünyadaki gelişmelere paralel olarak tarımdan sanayiye ve hizmetler kesimine kaymakta, böylece üretimde tekdüzelik yerini giderek çeşitliliğe bırakmaktadır. Türkiye, Malezya, Mısır ve Ürdün kısmen sanayileşmiş İslam ülkelerine örnek olarak gösterilebilir.

2016 yılı itibarıyla Dünya Bankası tarafından yapılan kişi başına düşen gelir sınıflandırmasına göre İİT'ye üye İslam ülkeleri dört ana grupta sınıflandırılmaktadır. İİT üyesi 57 İslam ülkesinin 15'i düşük gelirli ülkeler grubunda, 19'u alt orta gelirli ülkeler grubunda, 16'sı üst orta gelirli ülkeler grubunda ve 7'si yüksek gelirli ülkeler grubunda yer almaktadır (COMCEC, 2017: 13). Tablo 1'de İİT üyesi İslam ülkeleri sınıflandırması gösterilmektedir.

Tablo 1: İİT Üyesi Ülkelerin Sınıflandırması

Kategoriler	Ülkeler	Ülke Sayısı
İİT- Düşük Gelirli Ülkeler (1.045\$ ve altı)	Afganistan, Benin, Burkina Faso, Çad, Komor, Gambiya, Gine, Gine Bissau, Mali, Mozambik, Nijer, Sierra Leone, Somali, Togo, Uganda	15
İİT - Alt Orta Gelirli Ülkeler (1.046 – 4.125 \$)	Bangladeş, Kamerun, Fildişi Sahili, Cibuti, Mısır, Guyana, Fas, Nijerya, Senegal, Sudan, Suriye Arap Cumhuriyeti, Filistin, Endonezya, Pakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan, Moritanya, Yemen	19
İİT - Üst Orta Gelirli Ülkeler (4.126 – 12.735 \$)	Arnavutluk, Cezayir, Azerbaycan, Gabon, İran, Irak, Ürdün, Kazakistan, Lübnan, Libya, Malezya, Maldivler, Surinam, Tunus, Türkiye, Türkmenistan	16
İİT - Yüksek Gelirli Ülkeler (12.736 \$ ve üstü)	Bahreyn, Brunei, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri	7

Kaynak : COMCEC, Financial Outlook of the OIC Member Countires 2017, p. 13.

İİT'yi oluşturan 57 ülke dünya nüfusunun yaklaşık olarak %24'ünü oluşturmasına karşılık bu ülkelerin dünya hasılasından aldıkları pay sadece %9 düzeyindedir. İİT'ye üye ülkeler toplam ihracatlarının % 17.7'sini kendi aralarında gerçekleştirmektedirler (Ekovitrin, 2016). İslam ülkelerinin ekonomik işbirliğinden kaynaklanan potansiyel ekonomik kazanımlarını gösterebilecek alt yapılarının olmaması, birbirlerinin pazarı durumunda olmamaları ve İİT ülkeleri içindeki büyük gelir farklılıkları İslam ülkeleri arasında işbirliğinin başarılı olmamasının nedenleri arasında sayılabilir (Hassan vd., 2010:66; Ertürk, 2006:399; Arslan, 2010:155).

İİT'nin en büyük mal ihracatçısı 2015 yılı itibarıyla 218 milyar USD'lik mal ihracatı ve %13,6'lık payı ile Birleşik Arap Emirlikleri'dir. Suudi Arabistan 209 milyar USD'lik mal ihracatı ve %13'lük payı ile ikinci ve Malezya 200 milyar USD'lik mal ihracatı ve %12,5'lik payı ile üçüncü sıradadır. Türkiye 144 milyar USD'lik mal ihracatı ve %9'luk payı ile beşinci

sıradadır. 2015 yılında İİT üyesi ilk beş mal ihracatçısı İslam ülkesi toplam İİT mal ihracatının %57,4'ünü gerçekleştirmiştir. İİT'nin en büyük mal ithalatçısı 2015 yılı itibarıyla 260 milyar USD'lik mal ithalatı ve %14,2'lik payı ile Birleşik Arap Emirlikleri'dir. Birleşik Arap Emirlikleri'ni 206 milyar USD'lik mal ithalatı ve %11,3'lük payı ile Türkiye, 176 milyar USD'lik mal ithalatı ve %9,6'luk payı ile Malezya takip etmektedir (SESRIC, 2016: 37). İİT'nin en büyük hizmet ihracatçısı 2015 yılı itibarıyla 47 milyar USD'lik hizmet ihracatı ve %15,3'lük payı ile Türkiye'dir. Türkiye'yi 35 milyar USD'lik hizmet ihracatı ve %11,4'lük payı ile Malezya, 27 milyar USD'lik hizmet ihracatı ve %8,9'luk payı ile Birleşik Arap Emirlikleri takip etmektedir. 2015 yılında İİT üyesi ilk on hizmet ihracatçısı İslam ülkesi toplam İİT hizmet ihracatının %71'ini gerçekleştirmiştir. İİT'nin en büyük hizmet ithalatçısı 2015 yılı itibarıyla 90 milyar USD'lik hizmet ithalatı ve %17,4'lük payı ile Suudi Arabistan'dır. Suudi Arabistan'ı 67 milyar USD'lik hizmet ithalatı ve %12,9'luk payı ile Birleşik Arap Emirlikleri, 40 milyar USD'lik hizmet ithalatı ve %7,7'lik payı ile Malezya takip etmektedir. 2015 yılında İİT üyesi ilk on hizmet ithalatçısı İslam ülkesi toplam İİT hizmet ithalatının %69,1'ini gerçekleştirmiştir (SESRIC, 2016: 39).

İİT'nin 2016 yılı itibarıyla dünya ekonomisi içerisindeki yeri değerlendirildiğinde şu sonuçlar elde edilmektedir (Kadioğlu, 2017)

- 7,3 milyarlık dünya nüfusunun yaklaşık olarak %24'ünü (1,73 milyar kişi) İslam ülkeleri oluşturmaktadır.
- 75,2 trilyon USD'lik dünya hasılasının 6,51 trilyon USD'lik (%8,8) kısmı İslam ülkeleri tarafından sağlanmıştır.
- 119,8 trilyon USD'lik satın alma gücü paritesine göre küresel hasılanın 18,1 trilyon USD'lik (%15,2) kısmı İslam ülkelerine aittir.
- 16 trilyon USD'lik dünya ihracatının 1,35 trilyon USD'lik (%8,5) kısmı İslam ülkelerine aittir.
- 16,1 trilyon USD'lik dünya ithalatının 1,45 trilyon USD'lik (%9) kısmı İslam ülkeleri tarafından gerçekleştirilmiştir.
- 1,525 milyar USD olan dünya petrol ihracatının 550 milyar USD'lik (%36) kısmı petrol ihraç eden İslam ülkeleri tarafından gerçekleştirilmiştir. İslam ülkelerinin petrol hariç ihracat payı ise sadece %5,6'dır.

Tablo 2'de İİT üyelerinin dünya ekonomisi içerisindeki yeri gösterilmektedir.

Tablo 2: İİT'nin Dünya Ekonomisindeki Yeri

Göstergeler	İslam İşbirliği Teşkilatı	Toplam İçindeki Payı (%)	Dünya (2016)
Nüfus (Milyar)	1,73	24	7,3
GSYH (Trilyon USD)	6,51	8,8	75,2
Ortalama Kişi Başı Gelir (USD)	7,064	-	10,315
SAGP GSYH (Trilyon USD)	18,1	15,2	119,8
SAGP Ortalama Kişi Başı Gelir	15,870	-	16,410
İhracat (Trilyon USD)	1,35	8,5	16
İthalat (Trilyon USD)	1,45	9	16,1
Petrol İhracatı (Milyar USD)	550	36	1,525
Petrol Hariç İhracat Payı (%)	5,6	-	94,4
Toplam İhracatında Petrolün Payı (%)	41	-	9,6
Askeri Harcama (Milyar USD)	236,5	14	1,690

Kaynak: Özcan Kadioğlu, www.dunya.com (24.09.2017)

3.LİTERATÜR TARAMASI

Ülke gruplarının makroekonomik göstergelerini karşılaştırarak makroekonomik performanslarını incelemek amacıyla literatürde çeşitli çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalardan bazıları şunlardır;

Hassan (2009) çalışmasında İİT üyesi ülkelerin ekonomik performansını analiz etmiştir. İİT üyesi ülkeler analizde en az gelişmiş İİT üyesi ülkeler, orta gelirli İİT üyesi ülkeler ve petrol ihraç eden İİT üyesi ülkeler olarak üç grupta ele alınmıştır. Orta gelirli İİT üyesi ülkelerin enflasyon oranı ve dış borçlar bakımından diğer gruplara göre nispeten daha düşük bir performans gösterdiği, büyüme oranında ve doğrudan yabancı yatırımlarda ise diğer gruplara göre daha iyi bir performans sergiledikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Karakurt vd. (2015) Türkiye ve Şangay ülkelerinin makroekonomik kırılganlığını inceledikleri çalışmalarında makroekonomik kırılganlıklarının nispeten düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Ağır ve Yıldırım (2015) Türkiye ve BRICS ülkelerinin makroekonomik göstergelerini karşılaştırdıkları çalışmalarında Türkiye ekonomisinin diğer ülkelere göre daha başarısız bir performans sergilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Coşkun (2016) Türkiye ile aynı kredi notuna sahip ülkelerin makroekonomik göstergelerini karşılaştırdığı çalışmada, spekülative ülkeler arasında Türkiye ekonomisinin en iyi göstergesinin bütçe dengesi/GSYH oranı olduğu, faiz oranı ve enflasyon oranında ise diğer ülkelere göre daha başarısız bir performans sergilediği sonucuna ulaşmıştır.

Bayraktar ve Elüstü (2016) çalışmalarında Türkiye ekonomisinin yükselen piyasa ekonomileri içerisinde cari açık, enflasyon oranı, toplam dış borcun yüksekliği ve döviz rezervlerinin yetersizliği göstergeleri için kırılganlığa sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Yükseler (2017) çalışmasında Türkiye ekonomisinin de dahil olduğu on beş ülke ekonomisini karşılaştırmış, Türkiye ekonomisinin büyüme ve iç denge performansı bakımından başarılı dış denge performansı ve işsizlik oranı bakımından ise başarısız bir performans ortaya koyduğu sonucuna ulaşmıştır. Türkiye ve diğer ülke gruplarının makroekonomik göstergelerinin karşılaştırılmasını içeren çalışmalar Tablo 3'te gösterilmektedir.

Tablo 3: Literatür Taraması

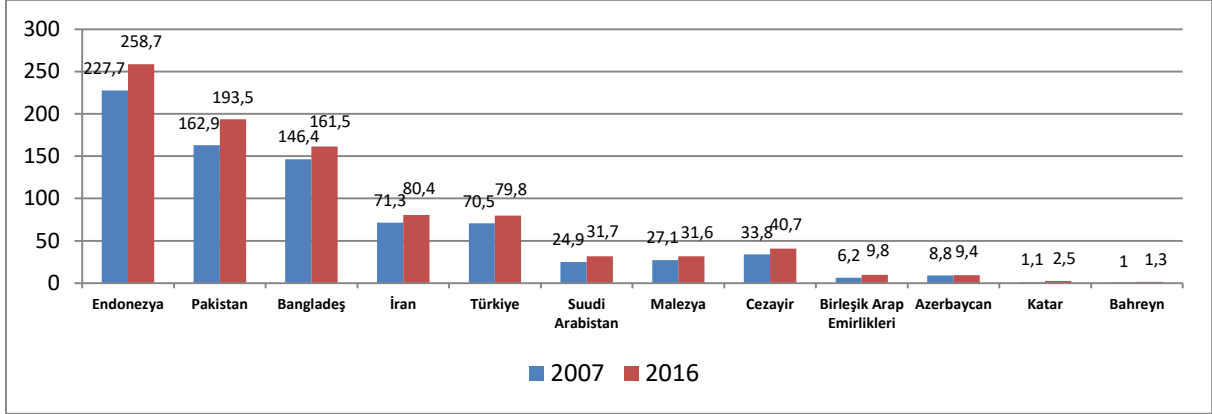
Çalışmanın Yazar(lar)ı / Yılı	Çalışmanın Dönemi	Çalışmada Seçilen Ülke Grupları	Çalışmada Seçilen Makroekonomik Göstergeler
Kabir Hassan (2009)	2000-2004	İİT Üyesi Ülkeler	GSYH, KBGSYH, Döviz Rezervleri, Büyüme oranı, Toplam dış borç, Enflasyon oranı, Doğrudan yabancı yatırımlar, İhracat, İthalat
Hüseyin Ağır Selvi Yıldırım (2015)	1980-2012	Türkiye ve BRICS Ülkeleri	Büyüme oranı, Dış borçlar, KBGSYH İşsizlik oranı, Cari işlemler hesabı, Enflasyon oranı , Tasarruflar/GSYH
Birol Karakurt, Suat Şentürk, Mehmet Ela (2015)	2008-2013	Türkiye ve Şangay Ülkeleri	Cari açık, Döviz rezervi, Reel efektif döviz kuru, Kamu borcu, Yurtiçi kredi büyümesi
Metin Coşkun (2016)	2015-2016	Türkiye ile Aynı Kredi Notuna Sahip Ülkeler	GSYH, KBGSYH Toplam borçlar /GSYH, Bütçe dengesi/GSYH, Büyüme oranı Enflasyon oranı, İşsizlik oranı, Faiz oranı
Yüksel Bayraktar Serap Elüstü (2016)	2010-2014	Yükselen Piyasa Ülkeleri	Cari denge/GSYH, Döviz rezervi/GSYH, Brüt kamu borcu/GSYH, Yurt içi krediler/GSYH, Toplam dış borç/ İhracat, Enflasyon oranının ortalaması
Zafer Yükseler (2017)	2003-2016	Yükselen ve Gelişmekte Olan Ülkeler	GSYH, KBGSYH, Büyüme oranı, Enflasyon oranı, Cari denge/GSYH, İşsizlik oranı, Bütçe dengesi/GSYH

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

4. TÜRKİYE VE SEÇİLMİŞ İSLAM ÜLKELERİNİN MAKROEKONOMİK GÖSTERGELERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

Seçilmiş İslam ülkeleri içerisinde en kalabalık ülke 2016 yılı itibarıyla 258,7 milyonluk nüfusu ile Endonezya'dır. Endonezya'yı 193,5 milyonluk nüfusu ile Pakistan ve 161,5 milyonluk nüfusu ile Bangladeş takip etmektedir. Türkiye 79,8 milyonluk nüfusu ile seçilmiş İslam ülkeleri içerisinde beşinci sıradadır. Grafik 1'de seçilmiş İslam ülkelerinde nüfus göstergesine yer verilmiştir.

Grafik 1: Nüfus (Milyon Kişi)

Kaynak: IMF, World Economic Outlook Database, WEO Update, July 2017

Dünya Ekonomik Forumu (World Economic Forum-WEF) tarafından yayımlanan Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi 2016-17 raporu rekabet gücü sıralamasında 138 ülke arasında ilk 10'da İslam ülkeleri yer almamaktadır. İlk 20'de ise sadece iki İslam ülkesi yer almaktadır. 2016-17 rekabet gücü sıralamasında Birleşik Arap Emirlikleri 16., Katar 18. sırada yer almıştır. Türkiye 138 ülke arasında rekabet gücü sıralamasında 55. sırada yer almıştır. 2016-17 rekabet gücü sıralamasında ilk 30'da dört İslam ülkesi yer alırken, 2007-08 sıralamasında sadece bir İslam ülkesinin yer aldığı görülmektedir. Rekabet endeksi bileşenlerinden biri olan makroekonomik ortam sıralamasında ise Katar ikinci sırada yer almıştır. Tablo 4'de seçilmiş İslam ülkelerinde küresel rekabet edebilirlik endeksi sıralamasına yer verilmiştir.

Tablo 4 : Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi Sıralaması

Seçilmiş İslam Ülkeleri	GCI 2016-17	Makroekonomik Ortam 2016-17	GCI 2007-08
Birleşik Arap Emirlikleri	16	38	37
Katar	18	2	31
Malezya	25	35	21
Suudi Arabistan	29	68	35
Azerbaycan	40	39	66
Endonezya	41	30	54
Bahreyn	48	113	43
Türkiye	55	54	53
İran	76	72	-
Cezayir	87	63	81
Bangladeş	106	65	107
Pakistan	122	116	92

Kaynak: World Economic Forum, Global Competitiveness Index 2016-2017 Report, p. 7., 2007-08 Report, p. 7.

Türkiye ve seçilmiş İslam ülkelerinin makroekonomik performansı karşılaştırılırken on bir makroekonomik göstergeden yararlanılmıştır. Bu göstergeler; GSYH, KBGSYH, büyüme oranı, enflasyon oranı, işsizlik oranı, cari denge/GSYH, toplam tasarruflar/GSYH, toplam yatırımlar/GSYH, bütçe dengesi/GSYH, kamu borcu/GSYH ve döviz rezervi/GSYH'dir.

4.1.Milli Gelir

Seçilmiş İslam ülkeleri arasında 2016 yılı itibarıyla en büyük ekonomi 932 milyar USD'lik milli geliri ile Endonezya'dır. Türkiye 857 milyar USD'lik milli geliri ile seçilmiş İslam ülkeleri arasında ikinci, Suudi Arabistan ise 639 milyar USD'lik milli geliri ile üçüncü büyük ekonomidir. Diğer taraftan, petrol ihraç eden ülkelerin, petrol fiyatlarında 2014 yılında başlayan düşüşün etkisi ile küçüldüğü görülmektedir. 2007-2016 dönemi ortalamalarına göre, Türkiye 816 milyar USD'lik milli gelir ortalaması ile seçilmiş İslam ülkeleri arasında ilk sırada yer alırken, Endonezya 777 milyar USD'lik milli gelir ortalaması ile ikinci ve Suudi Arabistan 608 milyar USD'lik milli gelir ortalaması ile üçüncü sırada yer almıştır. Tablo 5'te seçilmiş İslam ülkelerinde gayri safi yurtiçi hasıla göstergesine yer verilmiştir.

Tablo 5: GSYH (Milyar USD)

Ülkeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Ort.
Azerbaycan	33	46	44	52	64	68	73	75	50	37	54
Bahreyn	21	25	22	25	28	30	32	33	31	31	27
Bangladeş	85	97	108	122	131	141	161	183	206	227	146
Birleşik Arap E.	257	315	253	286	348	373	388	401	370	371	336
Cezayir	134	171	137	161	199	209	209	213	164	160	175
Endonezya	470	558	577	755	892	919	916	891	861	932	777
İran	337	390	396	463	570	382	379	414	374	376	408
Katar	79	115	97	125	167	186	198	206	164	156	149
Malezya	199	238	208	255	297	314	323	338	296	296	276
Pakistan	152	170	167	177	213	224	231	244	271	284	213
Suudi Arabistan	415	519	429	526	671	735	746	756	651	639	608
Türkiye	675	764	644	772	832	873	950	934	859	857	816

Kaynak: IMF, World Economic Outlook Database, WEO Update, July 2017.

4.2.Kişi Başına Düşen Gelir

Seçilmiş İslam ülkeleri arasında 2016 yılı itibarıyla Satın Alma Gücü Paritesi (SAGP)'ne göre kişi başına düşen geliri en fazla olan ülke (125 bin dolar ile) Katar olurken en düşük kişi başına düşen gelire sahip olan ülke ise (yaklaşık 4 bin dolar ile) Bangladeş'tir. İki İslam ülkesi arasında kişi başına düşen gelirden ortaya çıkan büyük fark dikkat çekmektedir.2007-2016 dönemi ortalamalarına göre, Katar SAGP'a göre, 128 bin dolarlık kişi başına düşen gelir ortalaması ile ilk sırada yer alırken, Katar'ı 63 bin dolar ile Birleşik Arap Emirlikleri, 48 bin dolar ile Suudi Arabistan ve 44 bin dolar Bahreyn takip etmektedir. Türkiye seçilmiş İslam ülkeleri arasında SAGP'a göre 19 bin dolarlık kişi başına düşen gelir ortalaması ile altıncı sıradadır. Tablo 6'da seçilmiş İslam ülkelerinde SAGP'a göre kişi başına düşen gelir göstergesine yer verilmiştir.

Tablo 6: KBGSYH (Dolar, SAGP)

Ülkeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Ort
Azerbaycan	12,149	13,579	14,820	15,621	15,561	16,062	17,132	17,761	17,926	17,452	15.807
Bahreyn	40,151	40,852	39,632	39,952	42,962	44,495	46,728	48,663	49,607	50,719	44.377
Bangladeş	2,183	2,324	2,441	2,592	2,785	2,978	3,170	3,396	3,629	3,899	2.940
Birleşik Arap E.	72,575	58,833	55,314	56,457	59,502	61,836	64,537	65,877	67,127	68,092	63.015
Cezayir	12,008	12,267	12,321	12,667	13,026	13,431	13,737	14,211	14,581	14,955	13.321
Endonezya	7,070	7,636	7,943	8,432	8,973	9,554	10,108	10,661	11,156	11,717	9.325
İran	16,382	16,540	16,507	17,448	18,183	16,890	16,906	17,417	17,107	19,256	17.264
Katar	117,000	104,115	111,364	127,226	145,723	146,872	142,543	136,409	129,805	125,159	128.622
Malezya	18,582	19,502	19,020	20,335	21,498	22,742	23,630	25,088	26,228	27,292	22.392
Pakistan	3,876	4,085	4,045	4,113	4,260	4,392	4,556	4,758	4,907	5,095	4.409
Suudi Arabistan	43,050	45,109	43,056	44,163	48,288	50,383	51,166	52,639	54,956	55,330	48.811
Türkiye	16,280	16,521	15,635	16,899	18,908	19,938	21,682	22,904	24,236	24,986	19.799

Kaynak: IMF, World Economic Outlook Database, WEO Update, July 2017.

4.3.Ekonomik Büyüme

Seçilmiş İslam ülkeleri arasında 2016 yılı itibarıyla en fazla büyüyen ülke %6,9 ile Bangladeş olurken bu ülkeyi %6,5 ile İran, %5 ile Endonezya ve %4,7 ile Pakistan takip etmektedir. Petrol ihraç eden ülkelerin büyüme performanslarında petrol fiyatlarının belirleyici bir rol oynadığı görülmektedir. 2014 yılında petrol fiyatlarının düşmeye başlamasıyla Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Azerbaycan ekonomilerinin büyüme hızlarında yavaşlama görülmüştür. 2007-2016 dönemi ortalamalarına göre, Katar %9,8'lik büyüme ortalaması ile birinci, Bangladeş %6,2'lik büyüme ortalaması ile ikinci, Azerbaycan %5,8'lik büyüme ortalaması ile üçüncü sırada yer almıştır. Türkiye %4,8'lik büyüme ortalaması ile seçilmiş İslam ülkeleri arasında beşinci sırada yer almaktadır. Tablo 7'de seçilmiş İslam ülkelerinde büyüme oranı göstergesine yer verilmiştir.

Tablo 7: Büyüme Oranı (%)

Ülkeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Ort.
Azerbaycan	25.0	10.8	9.3	4.9	0.1	2.1	5.8	2.8	1.1	-3.7	5,8
Bahreyn	8.2	6.2	2.5	4.3	1.9	3.7	5.4	4.3	2.8	2.9	4,2
Bangladeş	6.5	5.5	5.3	6.0	6.4	6.2	6.0	6.3	6.8	6.9	6,2
Birleşik Arap E.	3.1	3.1	-5.2	1.6	4.8	7.1	4.7	3.0	3.7	2.7	2,9
Cezayir	3.3	2.3	1.6	3.6	2.8	3.2	2.8	3.8	3.8	4.2	3,1
Endonezya	6.3	7.4	4.7	6.3	6.1	6.0	5.5	5.0	4.8	5.0	5,7
İran	9.1	0.9	2.3	6.5	3.7	-6.6	-1.9	4.0	-1.6	6.5	2,3
Katar	17.9	17.6	11.9	18.1	13.3	4.6	4.4	3.9	3.5	2.6	9,8
Malezya	6.2	4.8	-1.5	7.5	5.2	5.4	4.6	6.0	4.9	4.2	4,7
Pakistan	5.5	4.9	0.3	2.5	3.6	3.8	3.6	4.0	4.0	4.7	3,7
Suudi Arabistan	1.8	6.2	-2.0	4.7	10.2	5.4	2.6	3.6	4.1	1.3	3,8
Türkiye	5.0	0.8	-4.7	8.4	11.1	4.7	8.4	5.1	6.0	2.8	4,8

Kaynak: IMF, World Economic Outlook Database, WEO Update, July 2017.

4.4.Enflasyon

Seçilmiş İslam ülkeleri arasında 2016 yılı itibarıyla enflasyon oranı en yüksek olan ülke %13,3 ile Azerbaycan'dır. İran %10,4'lük enflasyon oranı ile seçilmiş İslam ülkeleri içerisinde en yüksek enflasyon oranına sahip ikinci ülke olurken Türkiye %8,5'lik enflasyon oranı ile üçüncü sırada yer almıştır. 2007-2016 dönemi ortalamalarına göre, İran %18,6'lık enflasyon ortalaması ile ilk sırada yer alırken, Pakistan %9,6'lık enflasyon ortalaması ile ikinci ve Türkiye %8,1'lik enflasyon ortalaması ile üçüncü sıra yer almıştır. Tablo 8'de seçilmiş İslam ülkelerinde enflasyon oranı göstergesine yer verilmiştir.

Tablo 8 : Enflasyon Oranı (%)

Ülkeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Ort.
Azerbaycan	19.5	15.4	0.6	7.8	5.5	-0.3	3.6	-0.1	7.6	13.3	7,3
Bahreyn	4.0	5.1	1.5	0.9	0.1	2.5	3.9	2.5	0.7	2.2	2,3
Bangladeş	11.5	6.6	7.6	11.5	7.6	7.1	7.3	6.1	5.8	6.1	7,7
Birleşik Arap E.	11.2	8.8	0.2	1.7	0.1	0.5	1.4	3.1	3.5	1.7	3,2
Cezayir	4.8	4.8	5.7	2.7	5.1	9.0	1.1	5.2	4.3	5.9	4,9
Endonezya	6.0	11.0	3.0	6.9	3.7	3.6	8.0	8.3	3.3	3.0	5,7
İran	22.5	17.6	10.4	19.8	20.5	41.2	19.6	16.1	8.3	10.4	18,6
Katar*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Malezya	2.2	4.4	1.0	2.1	2.9	1.2	3.2	2.6	2.6	1.8	2,4
Pakistan	6.9	21.5	10.9	11.7	13.3	11.2	5.8	8.2	3.1	3.1	9,6
Suudi Arabistan	6.0	9.4	4.0	5.7	2.7	3.5	2.9	2.4	2.2	1.7	4,1
Türkiye	8.3	10.0	6.5	6.4	10.4	6.1	7.4	8.1	8.8	8.5	8,1

Kaynak: IMF, World Economic Outlook Database, WEO Update, July 2017., *Veri yok.

4.5.İşsizlik

Seçilmiş İslam ülkeleri arasında 2016 yılı itibarıyla en yüksek işsizlik oranına sahip ülkeler %12,4 ile İran, %10,7 ile Türkiye ve %10,4 ile Cezayir'dir. 2007 yılına göre 2016 yılında işsizlik oranında en çok düşüş yaşanan ülke Endonezya'dır. Endonezya'da 2007 yılında %9,1 olan işsizlik oranı 2016 yılında %5,6'ya gerilemiştir.2007-2016 dönemi ortalamalarına göre, İran %11,5'lik işsizlik oranı ortalaması ile işsizlik oranı ortalaması en yüksek ülke olmuştur. İran'ı %10,8'lik ortalaması ile Cezayir ve %10'luk ortalaması ile Türkiye takip etmektedir. Tablo 9'da seçilmiş İslam ülkelerinde işsizlik oranı göstergesine yer verilmiştir.

Tablo 9: İşsizlik Oranı (%)

Ülkeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Ort.
Azerbaycan	6.5	6.0	6.0	6.0	6.0	6.0	6.0	6.0	6.0	6.0	6,1
Bahreyn	5.6	3.7	4.0	3.6	4.0	3.9	4.3	4.1	-	-	4,1
Bangladeş*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Birleşik Arap E.*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Cezayir	13.7	11.3	10.1	9.9	9.9	11.0	9.8	10.6	11.2	10.4	10,8
Endonezya	9.1	8.3	7.8	7.1	6.5	6.1	6.2	5.9	6.1	5.6	6,9
İran	10.5	10.4	11.9	13.5	12.3	12.1	10.4	10.6	11.0	12.4	11,5
Katar*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Malezya	3.2	3.3	3.6	3.3	3.0	3.0	3.1	2.8	3.1	3.4	3,2
Pakistan	5.2	5.2	5.4	5.5	5.9	5.9	5.9	6.0	5.9	5.9	5,7
Suudi Arabistan	5.6	5.1	5.3	5.5	5.7	5.5	5.5	5.7	5.5	5.7	5,5
Türkiye	9.1	10.0	13.0	11.1	9.0	8.4	9.0	9.9	10.2	10.7	10,0

Kaynak: IMF, World Economic Outlook Database, WEO Update, July 2017.*Veri yok.

4.6.Cari Denge

Seçilmiş İslam ülkeleri arasında 2016 yılı itibarıyla en fazla cari açık veren ülke %16,3 ile Cezayir'dir. Cezayir'i, %4,6'lık cari açık oranı ile Bahreyn, %3,8'lik cari açık oranı ile Suudi Arabistan ve Türkiye takip etmektedir. Bir ülkenin cari açığının milli gelirine oranı %5 ve üzerinde bir orana ulaşması o ülke ekonomisi açısından önemli bir risk olarak görülmektedir. Bu durum üç ya da dört yıllık bir periyotta, yavaş gelir büyümesi ve önemli bir reel döviz kuru aşınmasıyla neticelenecektir (Freund ve Warnock, 2005:9). 2007-2016 dönemi ortalamalarına göre, Türkiye %5,1'lik cari açık ortalaması ile seçilmiş İslam ülkeleri arasında %5'in üzerinde cari açık veren tek ülke olmuştur. Tablo 10'da seçilmiş İslam ülkelerinde cari dengenin GSYH'ye oranı gösterilmektedir.

Tablo 10: Cari Denge / GSYH (%)

Ülkeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Ort.
Azerbaycan	27.2	35.3	22.8	28.0	26.4	20.0	16.0	13.2	-0.4	-3.7	18,5
Bahreyn	13.3	8.7	2.4	3.0	8.7	8.3	7.4	4.5	-2.4	-4.6	5,0
Bangladeş	0.7	1.2	2.4	0.4	-1.0	0.6	1.1	1.3	1.9	0.7	0,9
Birleşik Arap E.	12.5	7.0	3.0	4.2	12.7	19.8	19.0	10.0	3.3	2.3	9,4
Cezayir	22.6	20.1	0.3	7.5	9.9	5.8	0.3	-4.4	-16.5	-16.3	2,9
Endonezya	1.4	0.0	1.8	0.7	0.1	-2.6	-3.1	-3.0	-2.0	-1.7	-0,8
İran	9.3	5.1	2.2	4.3	10.5	6.1	6.9	3.8	2.4	6.2	5,7
Katar	14.3	23.0	6.5	19.1	31.0	33.1	30.4	23.9	8.3	-2.2	18,7
Malezya	14.8	16.5	15.0	10.0	10.8	5.1	3.4	4.3	2.9	2.0	8,5
Pakistan	-4.5	-8.1	-5.5	-2.2	0.1	-2.0	-1.0	-1.2	-0.9	-1.1	-2,6
Suudi Arabistan	22.4	25.4	4.8	12.6	23.6	22.3	18.1	9.7	-8.7	-3.8	12,6
Türkiye	-5.4	-5.1	-1.7	-5.7	-8.9	-5.4	-6.6	-4.6	-3.7	-3.8	-5,1

Kaynak: IMF, World Economic Outlook Database, WEO Update, July 2017.

4.7. Toplam Tasarruflar

Tasarruf miktarı bir ekonomide yatırımlara yönlendirilecek fonları oluşturmasından dolayı büyük önem taşımaktadır (Ağır ve Yıldırım, 2015:59). Katar, 2016 yılı itibarıyla incelenen İslam ülkeleri içerisinde %44'lük tasarruf/GSYH oranı ile ilk sırada yer almıştır. Katar'ı, %37,4 ile İran ve %32,6 ile Cezayir takip etmektedir. Türkiye 2016 yılında on iki ülkenin %28,2 olan ortalamasının altında %24,8'lik tasarruf/GSYH performansı göstermiştir. 2007-2016 dönemi ortalamalarına göre, Katar %54,9'luk tasarruf/GSYH ortalaması ile ilk sırada yer almıştır. Tablo 11'de seçilmiş İslam ülkelerinde toplam tasarrufların GSYH'ye oranı gösterilmektedir.

Tablo 11: Toplam Tasarruflar / GSYH (%)

Ülkeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Ort.
Azerbaycan	48.7	55.1	41.2	46.5	47.6	44.9	41.7	36.3	26.4	21.3	41,0
Bahreyn	42.1	39.5	28.7	36.2	31.1	36.5	33.3	31.4	21.9	21.0	32,2
Bangladeş	27.8	28.2	29.0	29.1	29.4	30.2	29.8	29.1	29.7	28.8	29,1
Birleşik Arap E.	37.7	32.1	34.7	27.0	35.1	41.9	41.8	38.4	34.1	30.5	35,3
Cezayir	56.9	57.4	47.2	49.8	48.2	46.6	45.1	43.4	34.7	32.6	46,2
Endonezya	24.3	33.0	33.0	33.5	33.1	32.4	30.6	31.5	32.1	32.5	32,0
İran	46.5	44.3	40.2	41.5	45.6	44.3	39.0	41.4	34.5	37.4	41,5
Katar	60.3	64.1	49.4	50.4	60.0	60.3	58.2	55.7	46.5	44.0	54,9
Malezya	37.8	37.6	33.9	33.4	34.0	30.9	29.4	29.3	28.0	28.1	32,2
Pakistan	14.2	11.0	12.0	13.5	14.2	13.0	13.8	13.3	14.4	14.0	13,3
Suudi Arabistan	48.9	52.7	36.5	43.4	50.5	48.9	44.6	38.5	26.1	26.4	41,7
Türkiye	23.2	23.9	21.4	21.3	22.4	22.7	23.1	24.4	24.7	24.8	23,2

Kaynak: IMF, World Economic Outlook Database, WEO Update, July 2017.

4.8. Toplam Yatırımlar

Yatırımların ana kaynağı tasarruflardır. Tasarrufları artan ülkelerde yatırımların da arttığı görülmektedir. Cezayir 2016 yılı itibarıyla seçilmiş İslam ülkeleri arasında %49'luk yatırım/GSYH oranı ile ilk sırada yer almıştır. Cezayir'i, %34,2 ile Endonezya, %31,1 ile İran ve %30,3 ile Suudi Arabistan takip etmektedir. Türkiye 2016 yılında on bir ülkenin %29,2 olan ortalamasının altında %28,6'lık yatırım/GSYH performansı göstermiştir. 2007-2016 dönemi ortalamalarına göre, Cezayir %43,2'lik yatırım/GSYH ortalaması ile ilk sırada yer alırken, İran %35,7'lik ortalaması ile ikinci ve Endonezya %33'lük ortalaması ile üçüncü sırada yer almıştır. Tablo 12'de seçilmiş İslam ülkelerinde toplam yatırımların GSYH'ye oranı gösterilmektedir.

Tablo 12: Toplam Yatırımlar / GSYH (%)

Ülkeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Ort.
Azerbaycan	21.5	19.8	18.3	18.5	21.1	24.9	25.6	23.0	26.7	25.1	22,5
Bahreyn	34.7	34.9	26.1	27.2	22.4	28.1	25.9	26.8	24.3	25.7	27,6
Bangladeş	26.1	26.2	26.2	26.8	27.8	28.3	28.4	28.7	29.1	28.4	27,6
Birleşik Arap E.	25.1	25.0	31.6	27.3	23.4	23.1	22.9	24.0	27.4	28.1	25,8
Cezayir	34.2	37.3	46.9	42.3	38.3	40.7	44.7	47.8	51.2	49.0	43,2
Endonezya	28.7	32.9	31.1	32.8	32.9	35.0	33.8	34.6	34.1	34.2	33,0
İran	37.1	39.1	38.0	37.1	35.0	38.2	32.0	37.6	32.1	31.1	35,7
Katar*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Malezya	23.0	21.1	18.9	23.3	23.1	25.7	25.9	24.9	25.0	26.0	23,7
Pakistan	18.7	19.2	17.5	15.8	14.1	15.0	14.9	14.6	15.4	15.2	16,0
Suudi Arabistan	26.4	27.2	31.7	30.7	26.9	26.5	26.4	28.7	34.8	30.3	29,0
Türkiye	28.7	28.9	23.0	26.9	31.2	28.3	29.7	29.0	28.3	28.6	28,3

Kaynak: IMF, World Economic Outlook Database, WEO Update, July 2017.*Veri yok.

4.9.Bütçe Dengesi

Seçilmiş İslam ülkeleri arasında 2016 yılı itibarıyla bütçe dengesi/GSYH oranı bakımından en başarılı performans gösteren ülkeler -%1,1 ile Azerbaycan, -%2,2 ile İran ve -%2,3 ile Türkiye'dir. Bütçe dengesi bakımından en başarısız performans gösteren ülkeler ise -%17,7 ile Bahreyn, -%17,1 ile Suudi Arabistan ve -%13,4 ile Cezayir'dir. 2007-2016 dönemi ortalamalarına göre, Katar %10'luk bütçe dengesi/GSYH ortalaması ile en başarılı bütçe dengesi ortalamasına sahip ülke olurken, Katar'ı %5,4'lük ortalaması ile Azerbaycan ve %4,6'luk ortalaması ile Birleşik Arap Emirlikleri takip etmektedir. Tablo 13'te seçilmiş İslam ülkelerinde bütçe dengesinin GSYH'ye oranı gösterilmektedir.

Tablo 13: Bütçe Dengesi / GSYH (%)

Ülkeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Ort.
Azerbaycan	2.3	18.4	5.8	13.8	11.1	3.8	1.6	2.7	-4.8	-1.1	5,4
Bahreyn	1.5	4.2	-5.5	-5.8	-1.4	-5.5	-9.7	-3.4	-18.3	-17.7	-6,2
Bangladeş	-2.2	-4.0	-3.2	-2.6	-3.5	-2.9	-3.3	-3.0	-3.8	-3.3	-3,2
Birleşik Arap E.	17.1	17.6	-6.1	0.5	5.3	9.0	8.3	1.9	-3.3	-4.0	4,6
Cezayir	6.5	9.6	-5.8	-0.1	-0.1	-4.4	-0.4	-7.3	-15.2	-13.4	-3,1
Endonezya	-0.9	0.1	-1.6	-1.2	-0.7	-1.5	-2.2	-2.1	-2.4	-2.4	-1,5
İran	6.7	0.6	0.8	2.7	0.6	-0.3	-0.8	-1.1	-1.7	-2.2	0,5
Katar	10.5	9.9	14.9	6.7	7.3	11.2	22.5	15.2	5.6	-3.9	10,0
Malezya	-2.6	-3.4	-6.5	-4.5	-3.6	-3.7	-4.0	-2.6	-2.8	-3.0	-3,7
Pakistan	-5.1	-7.4	-5.0	-6.0	-6.7	-8.6	-8.3	-4.8	-5.2	-4.4	-6,2
Suudi Arabistan	11.7	29.8	-5.3	3.5	11.1	11.9	5.7	-3.3	-15.7	-17.1	3,2
Türkiye	-1.9	-2.6	-5.8	-3.4	-0.6	-1.8	-1.4	-1.4	-1.2	-2.3	-2,2

Kaynak: IMF, World Economic Outlook Database, WEO Update, July 2017.

4.10.Kamu Borcu

Kamu Borcu/GSYH oranı bir ülkenin ne derece sağlam bir kamu maliyesine sahip olduğunu gösterir. Moody's'e göre, kamu borcunun GSYH'ye oranının %40 ve/veya altında bir oran olması, kırılganlığın az olduğunu, %40 ve %60 arasında olması orta derecede kırılganlığı, %60 ve üzeri olması da yüksek kırılganlık düzeyini göstermektedir (Karakurt vd., 2015: 296). 2016 yılı itibarıyla seçilmiş İslam ülkeleri arasında kamu borcu/GSYH oranının en yüksek olduğu ülke %82,1 ile Bahreyn'dir. 2007-2016 dönemi ortalamalarına göre, Pakistan %60,9'luk kamu borcu/GSYH ortalaması ile kırılganlığı en yüksek ülke olurken, Suudi Arabistan %8,1'lik ortalaması ile kırılganlığı en az olan ülkedir. Tablo 14'de seçilmiş İslam ülkelerinde toplam kamu borcunun GSYH'ye oranı gösterilmektedir.

Tablo 14: Toplam Kamu Borcu / GSYH (%)

Ülkeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Ort.
Azerbaycan	8.3	7.2	12.3	12.5	11.4	13.9	12.7	11.1	28.3	37.6	15,5
Bahreyn	16.3	12.5	21.3	29.7	32.8	36.2	43.9	44.3	66.0	82.1	38,5
Bangladeş	41.9	40.5	39.5	36.6	35.3	33.8	34.4	33.8	33.9	33.0	36,3
Birleşik Arap E.	7.8	12.5	24.0	22.2	17.5	17.0	15.8	15.5	18.0	19.3	17,0
Cezayir	13.5	8.0	9.7	10.4	9.2	9.3	7.6	7.6	8.8	20.3	10,4
Endonezya	32.3	30.2	26.4	24.5	23.1	22.9	24.8	24.6	26.8	27.8	26,3
İran	12.0	9.2	10.4	12.1	8.8	11.8	11.1	12.0	42.4	35.0	16,5
Katar	8.9	11.0	35.9	41.8	35.9	37.2	33.1	32.2	34.9	47.5	31,8
Malezya	39.9	39.9	51.1	51.9	52.6	54.5	56.4	56.1	57.9	56.2	51,7
Pakistan	51.9	57.2	58.5	60.6	58.9	63.3	64.2	63.6	63.5	66.8	60,9
Suudi Arabistan	17.1	12.0	13.9	8.4	5.3	3.5	2.1	1.5	4.9	12.3	8,1
Türkiye	38.2	38.2	43.9	40.1	36.4	32.6	31.2	28.6	27.5	29.0	34,6

Kaynak: IMF, World Economic Outlook Database, WEO Update, July 2017.

4.11.Döviz Rezervi

Uluslararası döviz rezervleri, ülkelerin karşılaşılabileceği finansal krizlerin önlenmesinde, makroekonomik politika hedeflerine ulaşmada ve döviz kuru rejimi ve para politikalarını sürdürmede önemli bir manevra gücü sağlayabilmektedir. Özellikle, gelişmekte olan ülkeler, ekonomilerini iç ve dış şoklara karşı korumak, dış borç ödemelerini gerçekleştirebilmek, uluslararası finans çevreleri ve piyasalarda ülkeye duyulan güvenin artırılması amaçları ile artan miktarda döviz rezervi tutma eğiliminde olmuşlardır (TCMB, 2005:2). Bir ülkenin cari açığını çeşitli finansman kalemlerinden finanse ettikten sonra ortada hala bir açık kalmışsa bu açık Merkez Bankası rezervlerinden karşılanmaktadır (Eğilmez, 2017). Yüksek cari açığa sahip ülkeler cari açığını finanse edebilecek yeterlilikte döviz rezervlerine sahip olmak zorundadır. Döviz rezervlerinin bu yeterlilikte olmaması, bu durumdaki ülkeler için yüksek derecede kırılganlık oluşturmaktadır (Bayraktar ve Elüstü, 2015:25). Seçilmiş İslam ülkeleri arasında 2016 yılında döviz rezervinin GSYH'ye oranının en yüksek olduğu ülkeler %85 ile Suudi Arabistan, %75 ile Cezayir ve %31 ile Malezya'dır. Diğer taraftan petrol fiyatındaki düşüşlerin özellikle petrol ihraç eden ülkelerin döviz rezervlerinin azalmasına da yol açtığı görülmektedir (BBC, 2016). Örneğin Suudi Arabistan'ın 2014 yılında petrol fiyatlarında başlayan düşüşün etkisi ile döviz rezervinin GSYH'ye oranının 2015 ve 2016 yıllarında azaldığı görülmektedir. Tablo 15'te seçilmiş İslam ülkelerinde döviz rezervlerinin GSYH'ye oranı gösterilmektedir.

Tablo 15 : Döviz Rezervi / GSYH

Ülkeler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Ort.
Azerbaycan	0,12	0,13	0,11	0,11	0,15	0,16	0,20	0,20	0,14	0,16	0,15
Bahreyn	0,16	0,16	0,18	0,20	0,14	0,16	0,15	0,18	0,09	-	0,16
Bangladeş	0,05	0,05	0,09	0,09	0,06	0,08	0,11	0,12	0,13	0,14	0,09
Birleşik Arap E.	0,30	0,10	0,10	0,11	0,10	0,12	0,17	0,19	0,25	0,23	0,17
Cezayir	0,85	0,86	1,13	1,05	0,95	0,95	0,96	0,87	0,91	0,75	0,93
Endonezya	0,12	0,09	0,11	0,12	0,12	0,12	0,10	0,12	0,12	0,12	0,11
İran*	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Katar	0,11	0,07	0,18	0,25	0,09	0,17	0,21	0,20	0,22	0,20	0,17
Malezya	0,50	0,38	0,46	0,41	0,44	0,44	0,41	0,34	0,32	0,31	0,40
Pakistan	0,09	0,05	0,07	0,09	0,07	0,05	0,03	0,02	0,07	0,07	0,06
Suudi Arabistan	0,76	0,86	0,97	0,87	0,82	0,91	0,98	0,98	0,96	0,85	0,90
Türkiye	0,11	0,09	0,11	0,11	0,10	0,13	0,13	0,13	0,12	0,12	0,12

Kaynak: IMF ve Worldbank datasından yazar tarafından hesaplanmıştır. * Veri yok.

2007-2016 dönemi ortalamalarına göre, Cezayir %93'lük döviz rezervi/GSYH ortalaması ile ilk sırada yer alırken Cezayir'i %90'lık ortalama ile Suudi Arabistan ve %40'lık ortalama ile Malezya takip etmektedir. %10'un altında döviz rezervi/GSYH ortalamasına sahip olan ülkeler, %6'lık döviz rezervi/GSYH ortalaması ile Pakistan ve %9'luk ortalaması ile Bangladeş'tir.

5.SONUÇ VE ÖNERİLER

İslam ülkeleri ihracat potansiyelleri ve kişi başına düşen milli gelirlerine göre; az gelişmiş İslam ülkeleri, petrol zengini İslam ülkeleri ve kısmen sanayileşmiş İslam ülkeleri olarak üç grupta toplanmaktadır. İslam ülkeleri tarımdan enerjiye kadar büyük bir potansiyele sahip olmalarına karşılık büyük çoğunluğu az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere olmaktadır. İİT'ye üye ülkelerden sadece yedisi yüksek gelirli ülkeler sınıfında yer almaktadır. İslam dünyasının kendi kendine yetebilecek bir ekonomik yapıyı oluşturamaması bu ülkelerin

makroekonomik performanslarının değerlendirilmesi sonucunu doğurmuştur. Türkiye ve seçilmiş İslam ülkelerinin makroekonomik göstergelerinin karşılaştırılmasını esas alan bu çalışmada şu sonuçlar elde edilmiştir;

- İslam ülkeleri 2016 yılı itibarıyla, dünya nüfusunun yaklaşık olarak %24'ünü oluşturmaktadır. 2050 yılında 0-29 yaş arası genç nüfusun İİT dışındaki nüfusun %38,2'sine ulaşacağı, İİT üyesi İslam ülkelerinde ise genç nüfusun toplam nüfusun %50,3'üne ulaşacağı tahmin edilmektedir.
- Dünya Ekonomik Forumu tarafından yayımlanan Küresel Rekabet Edebilirlik Endeksi 2016-17 raporu rekabet gücü sıralamasında dikkate alınan 138 ülke arasında ilk 10'da İİT üyesi İslam ülkesi bulunmamaktadır. Rekabet gücü sıralamasında İlk 20'de ise sadece iki İslam ülkesi (Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri) yer almaktadır.
- İslam ülkeleri arasındaki ticaretin gelişmemesinde aralarındaki gelir farklılıklarının büyük boyutlara ulaşması önemli bir rol oynamaktadır. Seçilmiş İslam ülkeleri içerisinde 2007-2016 dönemi ortalamalarına göre SAGP'a göre, en az kişi başı düşen gelire sahip olan ülke (Bangladeş) ile en fazla kişi başı düşen gelire sahip olan ülke (Katar) arasındaki fark yaklaşık olarak kırk dört kata kadar ulaşmaktadır.
- Seçilmiş İslam ülkelerinde 2007-2016 dönemi ortalamaları değerlendirildiğinde %3'ün üzerinde enflasyon oranına sahip dokuz İslam ülkesi olduğu bu bağlamda seçilmiş İslam ülkelerinde enflasyonun genel olarak bir sorun olduğu görülmektedir. Küresel Kriz'in İslam ülkelerinin istihdam yapısının bozulmasına ve genel olarak işsizlik oranının artmasına yol açtığı görülmektedir.
- 2014 yılında petrol fiyatlarında başlayan düşüşler petrol ihraç eden seçilmiş İslam ülkelerinde genel olarak büyüme hızının yavaşlamasına, bütçe açıklarının ve cari açığın artmasına ve döviz rezervlerinin gerilemesine yol açmıştır.
- Türkiye ekonomisi seçilmiş on iki İslam ülkesi içerisinde 2007-2016 dönemi ortalamalarına göre büyüme oranında beşinci, bütçe dengesinde ise yedinci sırada yer almıştır. Türkiye ekonomisinin 2007-2016 dönemi ortalamalarına göre seçilmiş İslam ülkeleri arasında, kamu borcunda sekizinci, enflasyonda dokuzuncu ve cari dengede on ikinci sırada yer aldığı görülmektedir.

Sonuç olarak dünya nüfusunun yaklaşık olarak dörtte birini içinde barındıran, dört kıtaya yayılmış 57 İİT üyesi İslam ülkesi içerisinden seçilen on iki ülkenin makroekonomik performanslarının, sahip oldukları potansiyeli yansıtmadığı görülmektedir. İslam ülkelerinin ekonomik yapılarını düzeltmeleri bu ülkeler arasındaki ekonomik boyuttaki farklılıkların azalması ve aralarındaki ticaretinde artmasını sağlayacaktır. Türkiye ve seçilmiş İslam ülkelerinin küresel rekabette daha fazla söz sahibi olabilmeleri için şu unsurlar önem arz etmektedir;

- İİT üyesi ülkeler dünya geneline göre daha genç bir nüfusa sahip olup bu durumun yapılan projeksiyonlara göre artarak devam etmesi beklenmektedir. İslam ülkelerinin genç nüfustan kaynaklanan bu avantajını kullanarak, üretim yapılarını değiştirmesi, daha nitelikli yatırımlara ağırlık vermesi ve ekonomilerinde rekabeti ön plana çıkarması gerekmektedir.
- İİT üyesi petrol ihraç eden İslam ülkelerinin ihracatlarının ağırlıklı olarak petrole bağımlı olması, petrol fiyatlarındaki düşüş ile birlikte dış ticaret dengelerinin bozulmasına yol açmaktadır. Petrol ihraç eden İslam ülkelerinin ihracatta ürün çeşitliliğini sağlaması gerekmektedir.
- İİT üyesi ülkelerin birbirlerinin pazarı olmaları durumunda yeni pazar arayışları azalacak, serbest ticaretin yürürlüğe girmesi ile büyük bir pazar ortaya çıkacaktır. Bu gelişme İslam ülkelerinin birlikte kalkınmalarını sağlayarak, aralarındaki ticaretin artmasını ve artan ticaret ile birlikte gelir farklılıklarının da azalmasını sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Ağır, H. ve Yıldırım, S. (2015), "Türkiye ile BRICS Ekonomilerinin Makroekonomik Performans Karşılaştırması: Betimsel Bir Analiz", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt12, Sayı 2.

Akın, F. (2016), İslam Ekonomisi ve Uluslararası Ticaret, Umuttepe Yayıncılık.

Arslan, K. (2010), İslam Ülkeleri Arasındaki Ticaretin Geliştirilmesi, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2010-81, İstanbul.

Arslan, K. (2014), "İslam Ülkeleri Arasında İşbirliğine iden Yolda Yeni Arayışlar", Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, Cilt 10, Sayı 21.

Bayraktar, Y. ve Elüstü, S. (2016), "Makroekonomik Kırılganlığın Ölçülmesi: Yükselen Piyasalar ve Türkiye için Karşılaştırmalı Bir Analiz", Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, Cilt 5, Yıl 5, Sayı 11.

BBC (2016), Düşen Petrol Fiyatları Hangi Ülkeyi Nasıl Etkiliyor? http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160111_petrol_fiyatları_dusus_analiz.

COMCEC (2017), Financial Outlook of the OIC Member Countries 2017.

Coşkun, M., (2016), Türkiye ile Aynı Kredi Notuna Sahip Ülkelerin makro Ekonomik Göstergelerinin Karşılaştırılması, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Özel Sayı.

Eğilmez, M. (2017), Merkez Bankası Rezervleri, Kendime Yazılar <http://www.mahfiyegilmez.com/2017/04/merkez-bankası-rezervleri.html>.

Ekovitrin (2016), İslam Dünyasının Ekonomik Gücü, http://www.ekovitrin.com/dergi2016/mayis/islam_dunyasi.pdf, (11.08.2017).

Ertürk, E. (2006), Uluslararası İktisadi Birleşmeler, Alfa Aktüel Yayınları, 4. Baskı, Bursa.

Freund, C. and Frank W. (2005), "Current Account Deficit in Industrial Countries: The Bigger They Are, The Harder They Fall?", NBER Working Paper Series. No:11823, pp.1-39.

Hassan, M. K. (2009), "Economic Performance of the OIC countries and the Prospect of an Islamic Common Market," Economic Research Forum, Working Paper No: 461.

Hassan, M. K., Sanchez, B. and Hussain, E. (2010), "Economic Performance of the OIC countries: the prospect of an Islamic Common Market," Journal of Islamic Cooperation and Development.

IMF (2017), World Economic Outlook Database, WEO Update, July 2017

İhsanoğlu, E. (2014), Yeni Yüzyılda İslam Dünyası, İslam Konferansı Teşkilatı 1969-2009, 3. Baskı, Timaş Yayınları, İstanbul.

Kadıoğlu, Ö.(2017), <https://www.dunya.com/kose-yazisi/islam-isebirligi-teskilati-uyelerinin-dunya-ekonomisindeki-yeri/364066> (24.09.2017)

Karakurt, B., Şentürk, S. H. ve Ela, M. (2015), "Makro Ekonomik Kırılganlık: Türkiye ve Şangay Beşlisi Karşılaştırması", Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, Cilt:13 Sayı:1.

Kulaklıkaya, M. (2017), "İslam Dünyasındaki İlişkiler Güçlendirilmeli", <http://aa.com.tr/tr/turkiye/sesric-genel-direktoru-kulaklikaya-islam-dnyasındaki-iliskiler-guclendirilmeli/920543?amp=1>.

SESRIC (2016), 2016 OIC Economic Outlook, Ankara.

TCMB (2005), Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nda Döviz Rezervi Yönetimi, Ankara.

World Economic Forum (2016), Global Competitiveness Index Report 2016-17, Geneva.

Yükseler, Z. (2017), Türkiye'nin Makroekonomik Performansı (2003-2016 Dönemi Ülke Karşılaştırması), Technical Report, TCMB, Ankara.

Geliş Tarihi: 04.10.2017
Kabul Tarihi: 24.11.2017
DOI : 10.21180/kuiibf.2017434556

TÜRKİYE’DEKİ BELEDİYELERİN İÇ KONTROL SİSTEMLERİNİN ETKİNLİĞİNİN DIŞ DENETİM BULGULARINA GÖRE ANALİZİ¹

Süleyman AĞMAZ*

ÖZ: İç kontrol sistemi, kurumların amaçları doğrultusunda belirledikleri hedeflerine ulaşılmasına engel olabilecek riskleri en aza indirerek yönetime mevzuata uygun; etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde faaliyet gösterildiği, varlık ve kaynakların yönetildiği; düzenli, zamanında ve güvenilir bilgi ile raporlar üretildiği gibi hususlarda makul güvence sağlayan, kurumun tüm çalışanları tarafından hayata geçirilen mali ve mali olmayan bütün yöntem ve süreçleri içeren bütüncül bir yönetim aracıdır. Önemli miktarda kamu kaynağı kullanarak pek çok farklı alanda yerel hizmet sunan belediyelerin sağlıklı bir şekilde yönetilebilmeleri ve hedeflerine ulaşabilmelerinde etkin bir şekilde işleyen iç kontrol sistemi yönetimin en önemli yardımcısı olacaktır. Çalışmada iç kontrol sistemi kavramsal olarak ele alınmakta, sistemin önemine, amacına, unsurlarına ve belediyelerdeki iç kontrol sistemine değinilmekte ve ayrıca Türkiye’deki belediyelerin iç kontrol sistemlerinin etkinliği Sayıştay Dış Denetim Genel Değerlendirme Raporu bulgularına göre analiz edilmektedir. Bu kapsamda çalışmanın amacı; belediyeler için etkin bir iç kontrol sisteminin önemini vurgulamak ve denetimlerde tespit edilen eksikliklerin giderilmesi için katkı sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: İç Kontrol, Kamu İç Kontrol Standartları, Dış Denetim, Belediyeler
JEL Kodu:M40, M42, M48, H72

THE ANALYSIS OF EFFICIENCY OF MUNICIPALITIES’ INTERNAL CONTROL SYSTEMS IN TURKEY IN TERMS OF OUTCOMES OF EXTERNAL AUDIT

Abstract: The internal control system is a holistic management tool, which includes all financial and non-financial methods and processes conducted by the staff of the institution and provides the administration with reasonable assurance on the functioning of the institution and management of assets and resources in an effective, efficient and economical manner in line with the legislation as well as the production of regular, timely and reliable reports, by minimizing the risks that may hinder the realization of the targets determined in line with the objectives of the institution. An effectively functioning internal control system will be the most important assistant of the administration for the municipalities providing local services in many different areas by using significant amounts of public funds to be managed properly and reach their targets. In this study, the internal control system is addressed as a concept; the importance, purpose and elements of an internal control system as well as the internal control system of the municipalities are examined; and the efficiency of the internal control systems of the municipalities in Turkey is analysed on the basis of the findings of the external audit general evaluation report of the Turkish Court of Accounts. The aim of the study is to emphasize the importance of an effective internal control system for municipalities and to contribute to the elimination of the deficiencies detected in audits.

Key Words: Internal Control, Public sector Internal Control Standards, External Audit, Municipalities

JEL Codes:M40, M42, M48, H72

* Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi S.B.E. İşletme A.B.D. Doktora, suleymanagmaz@sayistay.gov.tr

¹ Bu çalışma doktora tez çalışması kapsamında doktora tez jürisi öncesinde doktora tezinden kısmen yararlanılarak hazırlanmıştır.

1. GİRİŞ

Belediyeler, çok sayıda personel ve kaynakla hizmet sunan faaliyet ve işlem sayısının oldukça yoğun ve çeşitli olduğu kamu idareleridir. Hizmet alan vatandaşların hızlı ve kaliteli hizmet alma taleplerini karşılamak zorunda olan belediye başkan ve yöneticilerinin kurumun bütün faaliyet ve işlemlerini doğrudan doğruya kontrol etme olanağı bulunmamakta ve dolayısıyla belediyenin ve birimlerinin hedeflendiği şekilde faaliyet gösterdiğine ilişkin kendilerine güvence verecek bir sisteme ihtiyaçları bulunmaktadır.

Belediyelerde oluşturulan kurumun idari ve mali süreçlerin ayrılmaz bir parçasıdır. Etkin olarak faaliyet gösteren bir iç kontrol sistemi; etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde mevzuata uygun faaliyet gösterilmesi, varlık ve kaynakların korunması ve finansal tabloların güvenilirliğinin sağlanması amaçlarına ulaşılmasına yardımcı olarak belediyelerin hedeflerine ulaşması noktasında üst yönetime makul bir güvence sağlamaktadır. Dolayısıyla iç kontrol sistemi, kurumların kuruluş misyonlarını yerine getirmelerinde ve belirledikleri hedeflere ulaşabilmelerinde üst yönetimin en büyük yardımcısıdır.

Belediye yönetimi, iç kontrol sistemlerinin etkin olarak faaliyet gösterip göstermediğini iç kontrolün izleme unsurunda yer alan izleme yöntemlerinden ve belediye başkanına doğrudan bağlı olarak faaliyet gösteren iç denetim biriminin değerlendirme ve önerilerinden faydalanarak değerlendirebilmektedirler. Ayrıca kamu idarelerinin iç kontrol sistemlerinin etkinliği, kamu idarelerinde dış denetim görevi olan Sayıştay'ın denetimlerinin bir parçası olarak da değerlendirilmektedir. Bu kapsamda Sayıştay, 2012 yılından bu yana kamu idarelerinin iç kontrol sistemlerini değerlendirerek denetim raporlarında iç kontrole ilişkin bulgulara yer vermektedir. Sayıştay tarafından dış denetim kapsamında hazırlanan raporlar, Türk belediyelerindeki iç kontrol sisteminin etkinliği hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Belediyelerde iç kontrol sisteminin etkinliğinin dış denetim bulgularına göre değerlendirildiği bu çalışmada, öncelikle iç kontrol sisteminin tanımı, özellikleri, unsurları, belediyelerde iç kontrol sistemi ve dış denetime ve sonrasında ise belediyelerde iç kontrol sisteminin değerlendirilmesine ilişkin dış denetim bulguları ve belediyelerin genel yapısı birlikte değerlendirilerek belediyelerde iç kontrol sistemine ilişkin uygulama sorunlarına değinilmektedir.

2. İÇ KONTROL KAVRAMI

İşletme bilminde kontrol; işletmelerde planlama, örgütleme, yürütme, koordinasyon ile birlikte yönetim sürecinin gerçekleştirilmesinde kullanılan beş temel yönetsel fonksiyondan biri olarak ele alınmaktadır(Toroslu, 2014:15). Kontrol fonksiyonunun temel amacı, işletme faaliyetleri sırasında görülen hata ve hileleri tespit edip, söz konusu olumsuz olayların tekrar yaşanmaması için önleyici tedbirler almaktır. Bu yönüyle kontrol tıpkı bir ölçme tartma işlemi gibi yöneticilerin işletmede yapılan işleri değerlendirme ve düzeltme faaliyetidir (Çatıkkaş 2005:3).

İç kontrol kavramı ise kurum içinde var olan kontrolleri, kurum dışındaki denetimden ayırmak için kullanılmaktadır (Alagöz, 2008: 98). İç kontrol sistemi ise, örgütün amaçlarına ulaşmasında yönetime makul bir güvence sağlamak amacıyla oluşturulan politika ve prosedürlerden meydana gelmektedir. İç kontrol sistemi, işletmelerin amaçlarına ulaşmalarına engel olacak olumsuzlukların önlenmesine ve kurumsallaşmalarına önemli katkılar sağlamaktadır (Hatunoğlu, 2012:173).

Dünyada yaşanan küresel etkili muhasebe ve denetim skandallarını takiben ortaya çıkan ve büyük ölçekli şirket iflasları ile gündeme gelen hatalar, hileler ve yolsuzluklar

nedeniyle geçmişten günümüze kadar iç kontrol tanımında ve uygulamasında pek çok değişiklik meydana gelmiş ve gerek yerel gerekse de global düzeyde iç kontrol ve iç denetimin önemi daha da artmıştır. Bu değişikliklerin büyük çoğunluğu eski uygulamaların yetersiz kalması, karşılaşılan krizler ve şirket skandalları kaynaklı olmaktadır (Aytaç, 2014:29).

İç kontrol denince akla gelen ilk organizasyon olan COSO* (Committee of Sponsoring Organizations of The Treadway Commission/Treadway Komisyonunu Destekleyen Kuruluşlar Komitesi), uzun ve sistematik bir çalışma sürecinden sonra 1992 yılında "COSO Raporu" olarak anılan İç Kontrol - Bütünleşik Çerçeve (Internal Control - Integrated Framework) isimli bir rapor yayınlamıştır. Bu raporla iç kontrolün temel kriterlerini ortaya koyan COSO modeli geliştirilmiştir[†]. COSO modeli, kısa zaman içerisinde birçok kuruluş tarafından tüm dünyada en çok kullanılan ve kabul gören iç kontrol modeli olmuştur (Uyar, 2009:26).

COSO raporunda iç kontrol; *"bir kuruluşun yönetim kurulu üyeleri, yöneticileri ve diğer personeli tarafından, faaliyetlerin etkinliği ve etkililiği, finansal raporların güvenilirliği ile kanunlara ve yasal düzenlemelere uygunluk hedeflerinin gerçekleştirilmesine makul güvence sağlayabilmek amacıyla kurulan ve yürütülen bir süreç (COSO, 2013:3)"* olarak tanımlanmıştır.

3. KAMU SEKTÖRÜNDE İÇ KONTROL DÜZENLEMELERİ

İç kontrol uygulamalarının, esas itibarıyla özel sektör kaynaklı olduğu ve özel sektör kuruluşlarının yaşadığı finansal problemlere çözüm için geliştirildiği anlaşılmaktadır. Kamu kaynaklarının kötü kullanılmasına artan tepkiler neticesinde yöneticilerin kamu kaynaklarının verimli ve etkin kullandıklarına ilişkin hesap vermelerinin önem kazanmasıyla birlikte iç kontrolün kamu sektöründe de kullanılabileceği kabul görmüştür (ÇSGB, 2013:4). Sahip olduğu önem nedeniyle iç kontrol sistemi ile ilgili olarak kamu sektöründe de uluslararası düzeyde birçok düzenleme yapılmıştır.

Dünyada olduğu gibi Türkiye’de de yaşanan ekonomik krizlerin sebebi olarak mali yönetim ve denetim sistemindeki eksikliklerin gösterilmesi, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu ile yapılan kredi anlaşmaları ve AB’ye üyelik sürecinde üst politika belgelerinde yapılan taahhütler kamu yönetimi ve kamu mali yönetimi alanlarındaki reform ihtiyacının daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmasına neden olmuştur (Eralp ve Bozbaşı, 2014:2).

Bu gelişmeler ışığında Türkiye’de, kamu mali yönetiminde saydamlığın ve hesap verebilirliğin güçlendirilmesi ve etkin bir iç kontrol sisteminin işleyişi yolunda önemli adımlar atılmış (BÜMKO, 2014:2) ve kamu iç kontrol sisteminin oluşturulması ve uygulanmasına ilişkin mevzuat düzenlemeleri yapılmıştır. Bu kapsamda iç kontrol kavramı kamu idareleri için mevzuatımıza 2005 yılında 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile girmiştir. 5018 sayılı Kanun ve buna ilişkin mevzuat, kamu idarelerinde iç kontrol sisteminin kurulmasında COSO modelini esas almaktadır.

* COSO (Committee of Sponsoring Organizations of The Treadway Commission/Treadway Komisyonu’nu Destekleyen Kuruluşlar Komitesi) ABD’de finans sektörünün en büyük beş mesleki kuruluşu olan; Amerikan Muhasebeciler Birliği (American Accounting Association (AAA)), Amerikan Sertifikalı Kamu Muhasebecileri Birliği (American Institute of Certified Public Accountants (AICPA)), Finansal Yöneticiler Birliği (Financial Executives International (FEI)), Yönetim Muhasebecileri Birliği (Institute of Management Accountants (IMA)), İç Denetçiler Enstitüsü (The Institute of Internal Auditors (IIA))’ün katılımıyla 1987 yılında oluşturulmuştur.

[†] COSO modeli, ortaya çıkan ihtiyaçlar doğrultusunda 2013 yılında geliştirilerek COSO 2013 Çerçevesi yayımlanmış ve COSO 1992 orijinal çerçevesinin yerini (15 Aralık 2014 ten itibaren) almıştır.

5018 sayılı Kanununun 55. maddesinde ise iç kontrol; “İdarenin amaçlarına, belirlenmiş politikalara ve mevzuata uygun olarak faaliyetlerin etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde yürütülmesini, varlık ve kaynakların korunmasını, muhasebe kayıtlarının doğru ve tam olarak tutulmasını, mali bilgi ve yönetim bilgisinin zamanında ve güvenilir olarak üretilmesini sağlamak üzere idare tarafından oluşturulan organizasyon, yöntem, süreç ile iç denetimi kapsayan mali ve diğer kontroller bütünü” olarak tanımlanmıştır. Bu tanım; genel kabul görmüş uluslararası standartlara uygun olarak, mali iş ve işlemlerle sınırlı olmadan ve idari kontrolleri de kapsayacak şekilde kurgulanmıştır. Başka bir ifadeyle mali ve mali olmayan tüm süreç ve işlemlere ilişkin kontroller iç kontrol sisteminin kapsamına girmektedir.

5018 sayılı Kanun düzenlemesinden sonra iç kontrol ve iç denetime ilişkin ikincil ve üçüncül mevzuat düzenlemeleri yapılmıştır. İkincil mevzuat olarak genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinde iç kontrol ve ön mali kontrol faaliyetlerinin yürütülmesine ilişkin ilke, iş, işlem ve süreçleri belirlemek üzere İç Kontrol ve Ön Mali Kontrole İlişkin Usul ve Esaslar hazırlanmıştır.

COSO modeli ile INTOSAI Kamu İç Kontrol Standartları Rehberi ve Avrupa Birliği iç Kontrol Standartları esas alınarak Maliye Bakanlığı tarafından hazırlanan "Kamu İç Kontrol Standartları Tebliği" ile Türkiye’de kamu kesimine yönelik iç kontrol standartları düzenlemesi olan Kamu İç Kontrol Standartları ise 26 Aralık 2007 tarihli Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

Kamu İç Kontrol Standartları Tebliğinde; kamu idarelerinde iç kontrol sisteminin oluşturulması, izlenmesi, değerlendirilmesi ve kamu idarelerinin kamu iç kontrol standartlarına uyumunun sağlanabilmesi için kamu idarelerinin iki yıllık dönem(ler)* için eylem planı hazırlamaları gerektiği öngörülmüştür. Bu amaçla yine Maliye Bakanlığınca İç kontrol sistemlerinin Kamu İç Kontrol Standartları ile uyumlu hale getirilmesi için yapılması gereken çalışmaların belirlenmesi, bu çalışmalar için eylem planı oluşturulması, gerekli prosedürler ve ilgili düzenlemelerin hazırlanması çalışmalarında kamu idarelerine rehberlik yapılması amacıyla Kamu İç Kontrol Standartlarına Uyum Eylem Planı Rehberi hazırlanmıştır.

İç Kontrol Standartlarına Uyum Eylem Planının uygulanması, kurumların iş süreçlerini öngörülebilir hâle getirerek kurumsal faaliyetlerin hazırlanması ve icrası yönünden oldukça önemlidir. İç Kontrol Standartlarına Uyum Eylem Planının uygulanmasını sağlamak için; İç Kontrol Standartlarına Uyum Eylem Planında belirtilen eylemleri, öngörülen zamanlarda ve etkin bir şekilde yerine getirilmesi Uyum Eylem Planında gösterilen sorumlu birimlere aittir.

4. İÇ KONTROL SİSTEMİNİN AMAÇLARI

Kurumların iyi yönetilebilmeleri için belirli iç kontrollerin bulunması bir zorunluluktur. İç kontrol süreçleri uygulamanın en temel amacı, kurumun hedeflerine ulaşmasına engel olabilecek risklerin yönetilmesine yardımcı olarak kurum tarafından belirlenen stratejik amaçlara ve hedeflere ulaşılmasını sağlamaktır.

Bu çerçevede iç kontrolün, kurumlar için bir güvence mekanizması oluşturduğu, faaliyetlerin etkinliğini sağladığı ve belirlenen kurumsal hedeflere ulaşmada itici bir güç

* Maliye Bakanlığınca Kamu İç Kontrol Standartlarına Uyum Genelgesinde ise kamu idarelerinin eylem planlarını hazırlamaları gerektiği belirtilmiştir.

oluşturduğu kabul edilmektedir. İç kontrolün olmadığı veya etkinliğinin sağlanamadığı durumlar, ölçsüz risk alınmasına, yönetimin eksik ya da hatalı kararlar vermesine ve dolayısıyla varlık ve kaynakların kaybına sebebiyet verecektir (Aksoy, 2005:139-140).

Kurumun belirlediği stratejik amaçlarının ve hedeflerinin gerçekleştirilmesi temel amacına ise iç kontrol sisteminin genel amaçlarının gerçekleştirilmesi suretiyle ulaşabilecektir. İç kontrol sisteminin genel amaçları, iç kontrole ilişkin genel bir çerçeve çizmektedir. 5018 sayılı Kanununun 56. maddesine göre iç kontrol sisteminin, kurumların belirledikleri stratejik amaç ve hedeflere ulaşmak için kullanacakları beş farklı amacı (genel amacı) bulunmaktadır:

- *“Kamu gelir, gider, varlık ve yükümlülüklerinin etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde yönetilmesini sağlamak,*
- *Kamu idarelerinin kanunlara ve diğer düzenlemelere uygun olarak faaliyet göstermesini sağlamak,*
- *Her türlü malî karar ve işlemlerde usulsüzlük ve yolsuzluğun önlenmesini sağlamak,*
- *Karar oluşturmak ve izlemek için düzenli, zamanında ve güvenilir rapor ve bilgi edinilmesini sağlamak,*
- *Varlıkların kötüye kullanılması ve israfını önlemek ve kayıplara karşı korunmasını sağlamak.”*

5. İÇ KONTROL SİSTEMİNİN ÖZELLİKLERİ

İç kontrol bir yönetim aracıdır, bir yönetim kontrolüdür, yönetimin bir parçasıdır. İç kontrol, tek bir olay ya da tek bir durum olmayıp, bir kurumun faaliyetlerinin içine nüfuz eden bir dizi eylemdir. Bu eylemler bir kurumun faaliyetleri boyunca süreklilik temelinde meydana gelirler. İç kontrol, kurum içindeki her kişinin açık ya da zımnî biçimde görevinin bir parçasıdır. Personelin tümü kontrolün hayata geçirilmesinde rol oynar(Akyel, 2010:95).

Kurum yönetimi, oluşturduğu iç kontrol sistemiyle kurumsal amaç ve hedeflerinin gerçekleştirilmesi yolunda karşılaşılacağı muhtemel riskleri tespit ederek ve bu risklere yönelik kontrol mekanizmaları geliştirmektedir. İç kontrol sisteminin en önemli özelliği kontrol uygulamalarının risk esaslı olarak gerçekleştirilmesidir. İç kontrollerin uygulanmasında katlanılacak maliyetlerde etkinliğin sağlanabilmesi için, kontrol faaliyetlerinin tüm iş süreçlerine değil, risk değerlendirmesi sonucuna göre riskli olduğu düşünülen faaliyet alanlarına uygulanması gerekmektedir. Buna göre sistemin zayıf ve güçlü yönlerine ilişkin olarak ölçme ve değerlendirmeler yapılması, riskli alanların belirlenmesi ve kontrol faaliyetlerinin bu alanlarda yoğunlaştırılması gerekmektedir (Eralp ve Bozbaş, 2014:50). Dolayısıyla İç kontrol sistemi fayda-maliyet analizi temellidir. Tespit edilen riskli alanlara yönelik olarak uygulanacak kontrol mekanizmalarının maliyeti, risklerin bertaraf edilmesi sonucunda oluşacak faydadan büyük olmamalıdır.

İç kontrol sisteminin risk esaslı olmasının bir diğer sonucu da, sistemin kurumun amaçlarına ulaşmasında kesin bir garanti, mutlak bir kesinlik sağlayamaması makul (kabul edilebilir) bir güvence sağlamasıdır. Başka bir ifadeyle güvenilir bir iç kontrol sistemi işletmenin karşılaşmış olduğu risk unsurlarını minimize eder. Dolayısıyla iç kontrol sistemi, kendinden beklenen düzeyde riskleri azalttığı ölçüde yönetim için güvenilir sayılır(Toroslu, 2014:82). Başarı olasılığı iç kontrol sisteminin doğasında var olan sınırlamalardan (iç kontrollerin kurumun bütün iş süreçlerine değil de sadece riskli olduğu

düşünülen süreçlerine uygulanmasından, risk değerlendirmelerinin doğruluğundan, insan unsurunun hata ve hilelerinden vb.) etkilenecektir(Yıllancı, 2015:62).

İç kontrol işletmede bir defa kurulan ve kurulduktan sonra hep ilk kurulduğu şekliyle uygulanan statik bir sistem değildir. İç kontrol, kurulduktan sonrada sürekli gözden geçirilmesi ve geliştirilmesi gereken yaşayan bir süreçtir. (Toroslu, 2014:45). Zamanla koşullarda meydana gelen değişikliklere karşı iç kontrol sisteminin güncellenmemesi, kontrol önlemlerinin yetersiz kalmasına ve iç kontrol sisteminin etkinliğini kaybetmesine sebep olmaktadır (Güredin, 2014:323). İç kontrol, organizasyonun karşı karşıya kaldığı risklere ve değişikliklere sürekli biçimde uyum gösteren dinamik bir süreç olduğundan, iç kontrolün değişen hedeflere, ortama, kaynaklara ve risklere ayak uydurabilmesini sağlamak bakımından iç kontrol sistemini izlemek gerekmektedir (Özeren, 2004: 3).

6. KAMU İÇ KONTROL STANDARTLARI VE İÇ KONTROL SİSTEMİNİN UNSURLARI

Kamu İç Kontrol Standartları (KİKS); uluslararası uygulama örnekleri paralelinde, kamu idarelerinde iç kontrol sisteminin oluşturulması, uygulanması, izlenmesi ve geliştirilmesine yönelik bir alt yapı oluşturulması amacıyla Kamu İç Kontrol Standartları Tebliği ile belirlenmiştir. Kamu İç Kontrol Standartları ile tüm kamu idarelerinde tutarlı, kapsamlı ve standart bir kontrol sisteminin uygulanmasının sağlanması amacıyla idarelerin kullanacakları asgari kurallar tespit edilmiştir. Standartlar, sadece mali kontrol faaliyetlerine değil, bütün idari süreçlere uygulanabilecek niteliktedir. Ayrıca söz konusu standartlar, yönetim sistemlerine ilişkin birçok farklı fonksiyonu birada sunarak idarelerin kurumsal yönetim sürecinde kapsayıcı ve bütünleştirici bir rol üstlenmektedir (Eralp ve Bozbaş, 2014:61).

Kamu İç Kontrol Standartları, uluslararası kuruluşların düzenlemelerine uygun olarak iç kontrolün unsurlarını(bileşenlerini) Kontrol Ortamı, Risk Değerleme, Kontrol Faaliyetleri, Bilgi ve İletişim ve İzleme olarak düzenleyen 18 Standart ve 79 Genel Şarttan oluşmaktadır. Kamu iç kontrol standartları ve iç kontrolün beş unsuru her kurumda uygulanabilir nitelikte olup her bir unsur, kurumun yapısına bağlı olarak her zaman aynı seviyede yerine getirilemeyecektir. Dolayısıyla her kurumun kendi ihtiyaçlarına uygun bir kontrol sistemi tasarlayıp kullanmasını gerektirmektedir. İç kontrolün unsurları birbirinden bağımsız olmayıp her bileşen arasında yakın bir ilişki mevcuttur.

Aşağıda iç kontrol unsurları (bileşenleri) ve o unsuru oluşturan kamu iç kontrol standartları açıklamalarıyla birlikte yer almaktadır:

6.1. Kontrol Ortamı (Control Environment)

Kontrol ortamı, iç kontrolün diğer unsurlarına temel teşkil eden genel bir çerçeve olup *Etik Değerler ve Dürüstlük* (Personel davranışlarını belirleyen kuralların personel tarafından bilinmesinin sağlanması), *Misyon, organizasyon yapısı ve görevler* (İdarelerin misyonu ile birimlerin ve personelin görev tanımlarının yazılı olarak belirlenmesi, personele duyurulması ve idarede uygun bir organizasyon yapısı oluşturulması), *Personelin yeterliliği ve performansı* (İdarelerin, personelin yeterliliği ve görevleri arasındaki uyumu sağlama, performansın değerlendirilmesi ve geliştirilmesine yönelik önlemler alması) ve *Yetki Devri* (İdarelerde

yetkiler ve yetki devrinin sınırları açıkça belirlenmeli ve yazılı olarak bildirilmeli, devredilen yetkinin önemi ve riski dikkate alınarak yetki devri yapılması) standartlarını içermektedir.

6.2. Risk Değerlendirme (Risk Assessment)

Risk değerlendirme, idarenin hedeflerinin gerçekleşmesini engelleyecek risklerin tanımlanması, analiz edilmesi ve gerekli önlemlerin belirlenmesi sürecidir. Risk değerlendirme, *Planlama ve Programlama* (İdarelerin, faaliyetlerini, amaç, hedef ve göstergelerini ve bunları gerçekleştirmek için ihtiyaç duydukları kaynakları içeren plan ve programlarını oluşturması ve duyurması, faaliyetlerinin plan ve programlara uygunluğunu sağlamaları), *Risklerin belirlenmesi ve değerlendirilmesi* (İdareler, sistemli bir şekilde analizler yaparak amaç ve hedeflerinin gerçekleşmesini engelleyebilecek iç ve dış riskleri tanımlayarak değerlendirmesi ve alınacak önlemleri belirlemesi) standartlarını içermektedir.

6.3. Kontrol Faaliyetleri (Control Activities)

Kontrol faaliyetleri, idarenin hedeflerinin gerçekleştirilmesini sağlamak ve belirlenen riskleri yönetmek amacıyla oluşturulan politika ve prosedürlerdir. Kontrol faaliyetleri, *Kontrol stratejileri ve yöntemleri* (İdarelerin, hedeflerine ulaşmayı amaçlayan ve riskleri karşılamaya uygun kontrol strateji ve yöntemlerini belirlemesi ve uygulamalısı), *Prosedürlerin belirlenmesi ve belgelendirilmesi* (İdarelerin, faaliyetleri ile mali karar ve işlemleri için gerekli yazılı prosedürleri ve bu alanlara ilişkin düzenlemeleri hazırlaması, güncellemesi ve ilgili personelin erişimine sunması), *Görevler ayrılığı* (Hata, eksiklik, yanlışlık, usulsüzlük ve yolsuzluk risklerini azaltmak için faaliyetler ile mali karar ve işlemlerin onaylanması, uygulanması, kaydedilmesi ve kontrol edilmesi görevleri personel arasında paylaşılması) *Hiyerarşik kontroller* (Yöneticilerin, iş ve işlemlerin prosedürlere uygunluğunu sistemli bir şekilde kontrol etmesi) , *Faaliyetlerin sürekliliği* (İdarelerin, faaliyetlerin sürekliliğini sağlamaya yönelik gerekli önlemleri alması), *Bilgi sistemleri kontrolleri* (İdarelerin, bilgi sistemlerinin sürekliliğini ve güvenilirliğini sağlamak için gerekli kontrol mekanizmaları geliştirmeleri) standartlarını içermektedir.

6.4. Bilgi Ve İletişim (Information And Communication)

Bilgi ve iletişim, gerekli bilginin ihtiyaç duyan kişi, personel ve yöneticiye belirli bir formatta ve ilgililerin iç kontrol ve diğer sorumluluklarını yerine getirmelerine imkan verecek bir zaman dilimi içinde iletilmesini sağlayacak bilgi, iletişim ve kayıt sistemini kapsar. Bilgi ve iletişim unsuru; *Bilgi ve iletişim* (İdarelerin, birimlerinin ve çalışanlarının performansının izlenebilmesi, karar alma süreçlerinin sağlıklı bir şekilde işleyebilmesi ve hizmet sunumunda etkinlik ve memnuniyetin sağlanması amacıyla uygun bir bilgi ve iletişim sistemine sahip olması), *Raporlama* (İdarenin amaç, hedef, gösterge ve faaliyetleri ile sonuçları, saydamlık ve hesap verebilirlik ilkeleri doğrultusunda raporlanması), *Kayıt ve dosyalama sistemi* (İdarelerin, gelen ve giden her türlü evrak dahil iş ve işlemlerin kaydedildiği, sınıflandırıldığı ve dosyalandığı kapsamlı ve güncel bir sisteme sahip olması), *Hata, usulsüzlük ve yolsuzlukların bildirilmesi* (İdareler, hata, usulsüzlük ve yolsuzlukların belirlenen bir düzen içinde bildirilmesini sağlayacak yöntemler oluşturulması) standartlarını içermektedir.

6.5 İzleme (Monitoring)

İzleme, iç kontrol sisteminin kalitesini değerlendirmek üzere yürütülen tüm izleme faaliyetlerini kapsar. İzleme unsuru; *İç kontrolün değerlendirilmesi* (İdarelerin iç kontrol sistemini yılda en az bir kez değerlendirmesi), *İç denetim* (İdarelerin fonksiyonel olarak bağımsız bir iç denetim faaliyetini sağlaması) standartlarını içermektedir.

7. TÜRKİYE’DE BELEDİYELER

Belediye kavramı kamu yönetimi sözlüğünde; "*kent niteliği taşıyan bir yerleşim yerinde yaşayanların ortak yerel gereksinmelerini karşılamakla görevli, kamu tüzel kişiliğine sahip ve karar organları halk tarafından seçimle oluşturulmuş yerel yönetim birimi*" olarak tanımlanmıştır (Bozkurt ve diğ.1998:31).

Pek çok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de yerel yönetimler denildiğinde yaptıkları hizmetlerin halkın günlük yaşantısını yakından ilgilendirmesi dolayısıyla halka en yakın ve en çok gündemde olan yerel yönetim birimi belediyelerdir.

Türkiye’de belediyeler, Anayasada yerel yönetim kuruluşlarından birisi olarak yer almakta ve 5393 Sayılı Belediye Kanunu ile 5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu hükümlerine göre ise “Büyükşehir olmayan illerde hizmet veren belediyeler” ve “Büyükşehir olan illerde hizmet veren belediyeler” olarak iki farklı yapıda faaliyet göstermektedirler. Büyükşehir olmayan illerde bulunan il, ilçe ve belde belediyeleri hangi tür belediye olduklarına bakılmaksızın 5393 sayılı Belediye Kanununa göre yönetilmektedirler. Görev ve sorumlulukları, bakımından söz konusu belediyeler arasında bir ayırım yapılmamış olup büyükşehir belediyeleri dışındaki bütün belediyelerin teşkilat yapıları, görev ve yetkileri aynıdır. Büyükşehir olan illerde bulunan büyükşehir ve büyükşehir ilçe belediyelerinin görev yetki ve sorumlulukları ise 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanununda düzenlenmiştir. Büyükşehir ve büyükşehir ilçe belediyelerine ilişkin konularda öncelikle büyükşehir belediye kanunu uygulanacak olup bu Kanunda hüküm bulunmaması durumunda tüm belediyelerin kuruluşunu, organlarını, görev, yetki ve sorumlulukları ile çalışma usul ve esaslarını düzenleyen 5393 sayılı Belediye Kanunun ilgili maddeleri geçerli olacaktır. Büyükşehir modeli uygulanan kentlerde, makro hizmetler büyükşehir belediyelerine mikro hizmetler ise büyükşehir ilçe belediyelerine verilmiştir.

Aşağıdaki tabloda Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü verilerine göre; türlerine göre belediye sayıları gösterilmiştir:

Tablo 1: Türkiye’de Belediyelerin Türlerine Göre Dağılımı

Büyükşehir Belediyesi	Büyükşehir İlçe Belediyesi	İl Belediyesi	İlçe Belediyesi	Belde Belediyesi	Toplam
30	519	51	400	397	1.397*

Kaynak: Mahalli İdareler Genel Müd. (MİGM) (2017) 2016 Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu. s.13

*15 Haziran 2017 tarihi itibarıyla belediye sayısı 1.399’dur

Yukarıda yer verilen tabloya göre toplam 1.397 belediyenin 30’u büyükşehir belediyesi, 51’i il belediyesi, 519’u büyükşehir ilçe belediyesi, 400’ü ilçe belediyesi (büyükşehir belediye sınırları dışında kalan ilçeler) ve 397’si ise belde belediyesidir.

Türkiye'deki nüfusun %77,48'i büyükşehir belediyesi sınırları içerisinde, %16,38'i diğer belediye sınırları içerisinde, %6,14'ü köy sınırları içerisinde yaşamaktadır. Nüfusu 100.000'in üzerinde 237 belediye bulunmaktadır. Nüfusu 10.000'in altında 711, 5.000'in* altında 530, 2.000'in altında 98 belediye bulunmaktadır. Nüfusu 10.000'in altındaki belediyelerin toplam belediye sayısına oranı %51'dir (MİGM, 2017:15).

Artan hızlı kentleşme ve nüfus artışının yanı sıra teknolojik, sosyal, kültürel ve siyasi gelişmeler sonucu ortaya çıkan yeni hizmet talepleri de yerel yönetimlerce karşılanmaktadır. Ayrıca büyükşehir belediye yapısının yaygınlaşmasıyla birlikte merkezi yönetimin bazı görev ve yetkileri, büyükşehir belediyelerine devredilmektedir. Dolayısıyla yerel yönetimlerin önemi her geçen gün artmakta ve dolayısıyla Türkiye'de mahalli idare maliyesi süratle büyümektedir. Türkiye'de kamu harcamaları içinde yerel yönetimlerin payı 2013 yılı itibarıyla %12,87'tir. Belediyeler ve bunlara bağlı kuruluşların payı ise %10,51'dir. Oysa yerel ve bölgesel yönetimlerin kamu harcamaları içindeki payı OECD ülkelerinde ortalama %32'dir (TBB, 2015:6). Zamanla yerel yönetimlerin görevlerinin ve mali gücünün oransal ağırlığının daha da artması beklenmektedir.

8. BELEDİYELERDE İÇ KONTROL SİSTEMİ

Kavram olarak "*İç kontrol*" her ne kadar Türk yönetim sistemine ve mevzuatına AB kaynaklı reform gereksinimleri sonrasında giren yeni bir anlayış ve yaklaşım olarak değerlendirilse de sistemin unsurları analiz edildiğinde, iç kontrolün Türk yönetim sistemine çok fazla yabancı olmadığı görülecektir. Örneğin, kurumlarda oluşturulan organizasyon ve teşkilat yapılarının, yetki devrine, görevler ayrılığına, kayıt ve dosyalama sistemine, raporlamaya, kurum içi yatay ve dikey iletişime, bilgi güvenliğine ve hiyerarşik kontrollere ilişkin prosedürler iç kontrolden önce de uygulama alanı bulan prosedürlerdir (Eralp ve Bozbaş, 2014:17). Türk kamu yönetim sistemi açısından yeni olan husus, iç kontrol uygulamalarıyla halihazırda bilinen ve uygulanan birçok iş ve işlemin sistemleştirilmiş ve standartlara bağlanmış olması ve yönetim sistemimiz içerisinde daha önce örnekleri olmayan stratejik planlama, risk yönetimi, kontrol stratejileri, yönetim bilgi sistemleri ve iç denetim gibi unsurların mevcut sistemimize dahil edilme sürecinin iç kontrol sistemi uygulamalarıyla başlamasıdır.

İç kontroller kurumlara özeldir. İç kontrol sistemi kurumun doğasına ve ihtiyaçlarına uygun olmalıdır. İç kontrollerin adedi, niteliği ve tarzı, kurumun tipine ve karşılaştığı risklere göre farklılık gösterir (Akyel, 2010:85). Tek bir model olarak verilen iç kontrol yapısını, her kurum kendine uyarlamalıdır. Yönetim, yerleştireceği kontrollerin yapısına kendi kurumunu dikkate alarak karar vermeli ve uyarlama işlemini yaparken kurumun özel ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmalıdır. (Alikadıoğulları, 2011:37).

Genel Yönetim kapsamında bir mahalli idare birimi olarak sınıflandırılan belediyelerde; muhasebe işlemleri, bütçeleme ve denetim başta olmak üzere tüm mali işlemlerin temel dayanağını 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ve bu Kanuna dayanılarak çıkarılan yönetmelikler oluşturmaktadır.

5018 Sayılı Kanunun 57 inci maddesinde "*Kamu idarelerinin mali yönetim ve kontrol sistemlerinin harcama birimleri, muhasebe ve mali hizmetler ile ön mali kontrol ve iç denetimden oluştuğu*" belirtilmiştir. Buna göre belediyelerde iç kontrol sisteminin işleyişine

* Türkiye'de Kanunen (5393 Sayılı Kanun m.4) nüfusu 5.000 ve üzerinde olan yerleşim birimlerinde belediye kurulabilirken, il ve ilçe merkezlerinde belediye kurulması zorunluluğundan dolayı 5000'in altında nüfusu olan belediyeler bulunmaktadır. 530 belediye mer'î mevzuatın zorunlu kıldığı 5.000 nüfus şartını taşımamaktadır.

ilişkin olarak rol alan aktörler sırasıyla; belediye başkanı, harcama birimleri, strateji daire başkanlıkları ve iç denetim birimidir. Dolayısıyla belediyede görev yapan en alt kademe çalışandan en üst yöneticiye kadar herkesin iç kontrol sistemi içerisinde mutlaka belirli bir alanda görev ve sorumluluk üstlenmesi gerekmektedir.

5018 sayılı Kanununun 11 inci maddesine göre, her kurumun üst yöneticisinin yönetim sorumluluğu gereğince kurumunda mali yönetim ve kontrol sisteminin kurulması, işleyişinin gözetilmesi, izlenmesinden sorumlu oldukları ve bu sorumluluğun gereklerini harcama yetkilileri, strateji geliştirme birimi ve iç denetçiler* aracılığıyla yerine getirecekleri hükmüne yer verilmiştir.

Strateji Geliştirme Birimleri†(SGB); iç kontrol sisteminin kurulması, standartlarının uygulanması ve geliştirilmesi konularında çalışmalar yapmakta ve belediyenin amaçları ile ortaya çıkan sonuçlar arasındaki farklılığı giderici ve iç kontrol sisteminin etkililiği artırıcı tedbirleri üst yönetime önermektedir. SGB'ler iç kontrol sisteminin kurulması, işletilmesi ve izlenmesinde üst yönetimin en büyük yardımcılarıdır. Ayrıca SGB'ler ihtiyaç halinde belediyenin görev alanına ilişkin konularda KİKS'lere aykırı olmayan kurumlarına özgü iç kontrol standartları hazırlayabilmeleri, harcama birimlerinin iç kontrol faaliyetlerinde rehberlik ve koordinasyonun sağlanması gibi görevleriyle hem düzenleyici, belediyelerin harcama birimleriyle birlikte harcama sürecinde yer alarak ön malî kontrol görevini yürütmeleriyle hem de uygulayıcı olarak sistemin içerisinde yer almaktadırlar. Ayrıca SGB'ler Stratejik plan, Performans Programı ve Faaliyet raporunun hazırlanması gibi görevleriyle de iç kontrol sisteminin yönetim merkezi konumundaki birimdir.

İç kontrolün kurulması ve yönetilmesinde üst yöneticiye yardımcı birimlerden diğer birisi de harcama birimleridir. Harcama birimlerinin yöneticileri olan harcama yetkilileri, görev ve yetki alanları çerçevesinde, idari ve mali karar ve işlemlere ilişkin olarak iç kontrollerin işleyişinden sorumludurlar. Ayrıca tüm harcama birimlerinde işlemlerin gerçekleştirilmesi aşamasında yapılması gereken ön mali kontrol faaliyetlerinin, iç kontrol sisteminin bir alt fonksiyonu olarak "*yönetim sorumluluğu*" ilkesi kapsamında yürütülmesi gereken iç kontrol uygulamalarıdır.

Üst yönetim, iç kontrol sisteminin izlenmesi ve değerlendirilmesi alanındaki sorumluluğunu ise iç denetçiler aracılığıyla yerine getirmektedir. İç denetim; iç kontrol sisteminin yeterliliği, performansı, etkinliği ve işleyişini sürekli olarak denetleyerek sistemin aksayan yönlerine ilişkin değerlendirmelerini raporlayarak ve öneriler sunarak iç kontrol sisteminin geliştirilmesinde üst yönetime yardımcı olur.

İç denetim ve iç kontrol amaç, kapsam, özellik ve rolleri açısından birbirinden farklılaşmaktadır. Ortak noktaları ise birbirlerini tamamlayan nitelikte ve kurumun içyapısı ile ilgili olmalarıdır. İç denetim, iç kontrolün içinde; fakat iç kontrolü değerlendiren, bir başka ifade ile kontrol sürecinin aynası konumundadır. Örneğin, kurumun belirlenen amaçlara uygun davranmasını sağlayan iç kontrol; amaçlara ulaşmaya yardımcı olan ve ulaşma seviyesini belirleyen ise iç denetimidir (Önder, 2008: 28).

* Nüfusu 50.000'in altında bulunan belediyelerde stratejik plan hazırlanma ve iç denetim birimi kurma zorunluluğu bulunmamaktadır.

† 5 inci maddenin birinci fıkrasının (a), (b), (c), (d), (e) ve (f) bentlerinde belirtilenlerin dışındaki görevler, mahallî idarelerde ilgili mevzuatında yer alan hükümler çerçevesinde kurulacak birimler; strateji geliştirme birimi kurulmayan idarelerde ise bu idarelerin mevcut yapılarında malî hizmetlerini yürüten birimler tarafından bu Yönetmelik hükümlerine göre yerine getirilir (SGB Yön. m.29 Mahallî idareler ile strateji geliştirme birimleri kurulmayan idareler).

9. DIŞ DENETİM

5018 Kamu Mali Yönetimi Kontrol Kanununun 68 inci maddesine göre dış denetim; “*Sayıştay tarafından harcama sonrası yapılan denetim*”dir. Sayıőtaylar, parlamentoların bütçe hakkının bekçileridir. Yasama organının hükümete verdiği gelir toplama ve harcama yapma izninin yasalar çerçevesinde ve yerinde kullanılıp kullanılmadığı bu kurumlarca denetlenmekte (Bayar, 2005:63) ve denetim sonuçları ise meclislerine raporlanmaktadır.

6085 sayılı Sayıştay Kanununda Sayıştay denetiminin, bütçe hakkının gereği olarak kamu idarelerinin faaliyet sonuçları hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisine ve kamuoyuna güvenilir ve yeterli bilgi sunulması, kamu mali yönetiminin hukuka uygun olarak yürütülmesi ve kamu kaynaklarının korunması, kamu idarelerinin performansının değerlendirilmesi, hesap verme sorumluluğu ve mali saydamlığın yerleştirilmesi ve yaygınlaştırılması amacıyla gerçekleştirileceği ifade edilmiştir. Ayrıca, Sayıştay sorumluların hesap ve işlemlerini yargılama yoluyla kesin hükme bağlamaktadır(Sayıştay 2017:1).

Sayıştay'ın, denetim, yargılama, dışa dönük raporlama ve danışma işlevleri söz konusudur. Sayıştay'ın hesap yargısı, denetimin devamı olan bir faaliyettir. Sayıştay denetim faaliyetlerini TBMM adına yürütmekte iken yargılama faaliyetlerinde ise bağımsızdır. Denetim, Sayıştay denetçileri tarafından gerçekleştirilmekte, hükme bağlama ise denetçilerin gerçekleştirdikleri denetim üzerine düzenledikleri raporlar esas alınarak Sayıştay dairelerince yapılmaktadır.

9.1 Dış Denetim Türleri Ve İç Kontrol

6085 sayılı Sayıştay Kanununun 36. Maddesine göre Sayıştay Denetimi; Düzenlilik Denetimi ve Performans denetiminden, Düzenlilik Denetimi ise Mali Denetim ve Uygunluk Denetiminden oluşmaktadır.

Kamu idarelerinin hesap ve işlemleri ile mali rapor ve tablolarının güvenilirliği ve doğruluğu hakkında görüş bildirilmesi ile mali yönetim ve iç kontrol sistemlerinin değerlendirilmesine ilişkin yürütülecek çalışmalar mali denetimi; gelir, gider ve mal hesapları ile bunlara ilişkin hesap ve işlemlerinin kanunlara ve diğer hukuki düzenlemelere uygun olup olmadığının tespitine ilişkin yürütülecek çalışmalar ise uygunluk denetimini içermektedir (Sayıştay, 2014:3). Performans denetimi ise “*hesap verme sorumluluğu çerçevesinde idarelerce belirlenen hedef ve göstergeler ile ilgili olarak faaliyet sonuçlarının ölçülmesi(6085 m.36)*”dir.

Sayıştay Kanununda, mali yönetim ve iç kontrol sistemlerinin değerlendirilmesi faaliyetinin, düzenlilik denetimi(mali denetim) kapsamında; idarelerce belirlenen hedeflerle ilgili olarak ortaya çıkan faaliyet sonuçlarının ölçülmesi faaliyetinin ise, performans denetimi kapsamında değerlendirildiği görülmektedir.

Sayıştay tarafından yapılan mali denetimlerin içeriğinin, “*Kamu idarelerinin mali rapor ve tablolarının, bunlara dayanak oluşturan ve ihtiyaç duyulan her türlü belgelerin değerlendirilerek, bunların güvenilirliği ve doğruluğu hakkında görüş bildirilmesi ve Mali yönetim ve iç kontrol sistemlerinin değerlendirilmesi*” hükmüne göre doğrudan idarelerdeki iç kontrol sistemlerinin kendisi olduğu anlaşılmaktadır.

Kurumsal amaç ve hedefler belirlenmesi, bu amaçların ve hedeflerin gerçekleştirilmesi yolunda karşılaşılmaları muhtemel risklerin tespiti ile

amaç/hedeflere ulaşılma düzeyinin ölçülmesi ve raporlanması faaliyetleri de iç kontrol sistemi içerisinde yer alan uygulamalar olduğu için Sayıştay tarafından yapılacak performans denetimlerinin de idarelerdeki iç kontrol sistemini hedef aldığını söylemek yanlış olmayacaktır(Eralp ve Bozbaş, 2014:137). Dolayısıyla Sayıştay tarafından kamu idarelerinde yapılacak denetim faaliyetleri, hangi türde yapılırsa yapılsın her durumda esasen idarelerdeki iç kontrol sisteminin inceleneceği söylenebilir.

9.2 Dış Denetim Ve İç Kontrol Sistemi

Kurumlarda etkili bir kontrolün bulunmaması halinde etkili bir denetimden söz etmek de pek mümkün değildir (Yurtsever, 2009:16). Bir kurumdaki iç kontrol sistemi, o işletmenin denetimini son derece yakından etkilemektedir. İç kontrol sistemi hem iç hem dış denetçiler tarafından gözden geçirilmelidir. Burada iç denetçinin bir organizasyondaki sistemi gözden geçirmesinin asıl amacı; üst yönetimin belirlediği kurallara uyulup uyulmadığının saptanmasıdır. Bir dış denetçinin amacı ise; işletmenin muhasebe sistemindeki hesapların ve raporların güvenilirliği ile mali yıl bitiminde yapacağı denetimde uygulayacağı işlemlerin türünü, derinliğini vb. belirlemektir (Toroslu, 2014:44).

Sayıştay, dış denetim kapsamında kamu idarelerine mali denetim uygularken her mali işlemin tek tek incelenmesinin mümkün ve yararlı olmayacağından hareketle risk odaklı bir denetim yöntemi uygulamaktadır. Bu kapsamda Sayıştay Başkanlığınca görevlendirilen ve Uluslararası Denetim Standartlarına uygun denetim yürüten denetçi, denetim görüşünü oluşturmak üzere yeterli ve uygun denetim kanıtlarını toplamak suretiyle;

- Mali tabloların şekil ve içerik açısından mali raporlama sistemine uygunluğu,
 - Mali tablolarda yer alan rakamların kuruma ilişkin tüm işlemleri içerecek şekilde doğru ve güvenilir olduğu,
 - Kuruma tahsis edilen kamu kaynaklarının yasama organınca öngörülen amaçlara ve hizmetlere harcadığı,
 - Hesap ve işlemlerinin kanun, tüzük ve yönetmeliklere uygun olarak yapıldığı
- konularında makul güvence* elde etmeyi amaçlamaktadır(Sayıştay;2014:4).

Bir kurumun mali rapor ve tabloları ile hesap ve işlemleri hakkında güvence temel olarak iki yolla elde edilir:

- İç kontrollerin değerlendirilmesinden (kontrol güvencesi)
- Hesap ve işlemlerin incelenmesinden (maddi doğrulama güvencesi)

* Makul güvence, denetçinin, bir bütün olarak mali rapor ve tablolar ile bunların dayanağı olan işlemlerin "önemli" hata içermediği sonucuna ulaşması için gerekli denetim kanıtı elde etmesi ile ilgili bir kavramdır. Makul güvence tüm düzenlilik denetimi süreci ile ilgilidir. Denetimde denetçinin bütün hataları ortaya çıkarmasını etkileyebilecek sınırlılıklar mevcut olduğu için denetçi mutlak güvence elde edemez. Bu sınırlılıklar aşağıdaki nedenlerden kaynaklanabilir:

- Denetimin doğası gereği teste dayalı olması,
- İç kontrolün yapısal sınırlılıkları (denetlenen kurumun bilgi saklaması ya da muvazaalı işlemleri vb. gibi),
- Denetim kanıtlarının bazılarının niteliği itibari ile yoruma açık olması,
- Denetçi tarafından denetim görüşü oluşturmak için yürütülmekte olan çalışmaların mesleki kanaat kullanmayı gerektirmesi.

Yukarıda açıklanan sınırlılıklardan dolayı, mutlak güvence ulaşılabilir olmadığından düzenlilik denetimi, mali rapor ve tablolar ile bunların dayanağını teşkil eden işlemlerin yüzde yüz hata içermediğini garanti edemez. Uluslararası denetim standartlarına göre yürütülecek bir denetimde makul güvencenin %95 oranında bir güvenceye tekabül ettiği kabul edilmektedir (Sayıştay;2014:4).

İç kontrollerin değerlendirilirken kontrol testlerinden yararlanır. Kontrol testleri, denetlenen kurumun muhasebe ve iç kontrol sistemlerinin, mali tablolarda önemli hata oluşmasını önleyecek şekilde kurulup kurulmadığına ve etkin olarak işleyip işlemediğine ilişkin denetim kanıtı elde etmek amacıyla test edilmesidir. İç kontrollerin test edilmesiyle elde edilecek denetim kanıtlarına göre denetçi, kontrollere güvenip güvenmeyeceğini belirleyecektir. Denetçinin, iç kontrollere güven duyması için, denetim yaptığı dönemde kontrol sistemlerinin etkin bir şekilde işlediğine dair kanıtlar elde etmesi gerekmektedir. İç kontrollerden güvence elde edebilmek için denetçi, denetlenen kurumu tüm yönleriyle tanımak ve kurumun içinde bulunduğu kontrol ortamını, muhasebe ve bilişim sistemlerini anlayıp değerlendirmek suretiyle kuruma ilişkin riskleri tanımlayabilmeli ve denetimini bu riskleri baz alarak tasarlamalıdır. Bu nedenle bu yöntem sistem tabanlı ya da risk odaklı denetim denilmektedir. Denetçinin iç kontrollere duyacağı güven ya da güvensizlik, denetimin planlama aşamasında denetim yaklaşımını doğrudan etkileyecektir.

Denetçi kurumda iç kontrollerin güvenilir olduğu kanaatine varmışsa iç kontrollerden yeterli güvence elde ediyor demektir. Ancak, iç kontrollerin güvenilir olması denetim görevinin tamamlandığı anlamına gelmez. Denetçi hesap ve işlemlerin incelenmesinden de güvence elde etmelidir. Düzenlilik denetimi her iki kaynaktan elde edilen güvencenin bir bileşkesi şeklinde yürütülmektedir. Denetçinin iç kontrollerden güvence elde ettiğinde yapacağı işin miktarı, güvencenin tümünü hesap ve işlemlerden elde etmek istemesi durumunda yapacağı işin miktarından çok daha az olacaktır. Bu da zaman ve kaynak tasarrufu sağlayacaktır. (Sayıştay;2014:12).

Denetçi, örnekleme yoluyla kayıt ve işlemleri incelemektedir. Etkin bir iç kontrol sistemi, incelemeye alınmayan kayıt ve işlemlerde hata ve noksanlıkların olma olasılığını azaltmak suretiyle denetimin kalitesini artırmaktadır. İç kontrol sisteminin etkinliği arttıkça denetim riski* azalmaktadır. İç kontrol etkinliği ile denetim riski arasında ters bir ilişki bulunmaktadır. Bununla birlikte, denetim risklerinin azalmasına paralel olarak denetim prosedürlerinin† sayısında bir azalma olması muhtemeldir. Etkin bir iç kontrol sisteminin varlığı halinde denetçi kapsamı daraltabilecek ve daha küçük bir örnek büyüklüğü ile çalışabilecektir. Bu durum denetime ayrılması gereken kaynakların azalmasını sağlayacaktır. (Akışık ve Pehlivanlı, aktaran Senal, 2011:48)

9.3 Dış Denetim Raporları

Dış denetim kapsamında yapılan düzenlilik denetimleri sonucunda Sayıştay denetçileri tarafından Sayıştay Kanununa göre aşağıdaki raporlar düzenlenmektedir:

- *Denetim Raporu* (Sayıştay raporlarına esas olmak üzere, denetim ve incelemeler sonucunda denetim grup başkanlıkları veya denetçiler tarafından hazırlanan rapor)
- *Yargulamaya Esas Rapor* (Sayıştay dairelerince yapılacak yargulamaya esas olmak üzere, denetçiler tarafından genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin hesap ve işlemlerinin denetimi sırasında tespit edilen kamu zararına ilişkin düzenlenen rapor)

* Denetim riski; denetim işleminin doğasından kaynaklanan bir risk olup, mali tablolarda önemli hata ve yanlışlıklar olduğu halde, denetçinin mali tabloların doğru olarak sunulduğu sonucuna varması ve mali tablolar hakkında olumlu görüş bildirmesi olasılığıdır (Kepekçi, 2002:257).

Bağımsız Denetçinin Genel Amaçları Ve Bağımsız Denetimin Bağımsız Denetim Standartlarına Uygun Olarak Yürütülmesi isimli BDS 200'de denetim riski, finansal tabloların önemli bir yanlışlık* içermesine rağmen, denetçinin duruma uygun olmayan bir denetim görüşü vermesi riski olarak tanımlanmış ve denetim riski, "önemli yanlışlık" riski* ile tespit edememe riskinin bir fonksiyonu olduğu belirtilmiştir.

† Denetim prosedürleri denetim görevi süresince, denetim kanıtı elde etmeye yönelik izlenecek yol ve yöntemleri gösterir. Bu prosedürler denetimin farklı aşamalarında birlikte ya da tek başına uygulanabilir. Denetim prosedürleri; kontrol testleri, **Analitik prosedürler**, (mali ve mali olmayan verilerin, kendi içinde ve diğer verilerle aralarındaki rasyonel ilişkilere dayanarak mali bilgilerin değerlendirilmesi)† ve **Doğrudan maddi doğrulama prosedürleri**, (denetçi tarafından işlemlerin ve hesapların tamlığı, geçerliliği, doğruluğu ve uygunluğuna ilişkin olarak gerçekleştirilen denetim süreçlerini kapsar ve mali rapor ve tablolara yansıtılabilecek önemli hataları ortaya çıkarmak üzere denetim kanıtları elde etmek için hesap ve işlemler üzerinde yapılan detaylı incelemeler) prosedürlerinden oluşur.(Sayıştay;2014:6).

Dış Denetim Genel Değerlendirme Raporu ise 6085 sayılı Sayıştay Kanunu'nun 38. maddesi hükmü gereğince kamu idarelerinin denetimleri sonucunda düzenlenen denetim raporlarında önemli görülen veya genellik arz eden konuları, yürütülen denetimlere ilişkin genel bilgileri ve mali konularda belirtilmesi uygun görülen diğer hususları içerecek şekilde hazırlanarak Türkiye Büyük Millet Meclisine sunulan ve kamuoyuna duyurulan rapordur(Sayıştay;2015:2).

Sayıştay tarafından 2015 yılında yürütülen denetimler sonucunda, bütçe büyüklükleri itibarıyla mahalli idarelerin denetim oranlarına aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo 2: Mahalli İdarelerin Bütçe Büyüklükleri ve Denetim Oranı

Bütçe Türü	Kamu İdaresi Sayısı	2015 Yılı Bütçe Gideri /Bilanço Büyüklüğü Tutarı (Bin TL)	Denetlenen Kamu İdaresi	Denetlenen Kamu İdaresi Bütçe Gideri /Bilanço Büyüklüğü Tutarı (Bin TL)	Bütçe Giderine Göre Denetlenme Oranı (%)
Büyükşehir Belediyesi	30	155.187.636,22	30	155.187.636,22	100,00
Büyükşehir Belediyesi Bağlı İdaresi	33	41.496.247,44	33	41.496.247,44	100,00
İl Belediyesi	51	14.358.424,79	51	14.358.424,79	100,00
İl Özel İdaresi	51	14.408.365,37	51	14.408.365,37	100,00
TOPLAM(*)	165	225.450.673,82	165	225.450.673,82	100,00

Kaynak: T.C. Sayıştay Başkanlığı 2016 Yılı İdare Faaliyet Raporu Şubat 2017 s.27'ten üretilmiştir.(*).Ayrıca 2015 Yılı Denetim Programı kapsamında 104 ilçe belediyesi, 27 belediye şirketi ve 12 il özel idare şirketi denetlenmiştir.

2015 yılında yürütülen denetimler sonucunda, bütçe büyüklükleri itibarıyla aşağıdaki grafikte görüldüğü üzere il özel idareleri, büyükşehir belediyeleri, büyükşehir bağlı idaresi ve il belediyeleri % 100, ilçe belediyeleri % 71 oranında denetlenmiştir.

9.4 İç Kontrol Sistemine İlişkin Dış Denetim Bulguları

Kamu idarelerinin denetimleri sonucunda düzenlenen denetim raporlarında önemli görülen veya genellik arz eden konuları, yürütülen denetimlere ilişkin genel bilgileri ve mali konularda belirtilmesi uygun görülen diğer hususları içerecek şekilde hazırlanarak Dış Denetim Genel Değerlendirme Raporunda iç kontrole ilişkin yer verilen en temel bulgulara aşağıda sırasıyla değinilmiştir.

Denetimler sonucunda, kamu idareleri tarafından iç kontrol sistemlerini kurmak amacıyla Kamu İç Kontrol Standartları Tebliği ile Kamu İç Kontrol Standartlarına Uyum Eylem Planı Rehberi doğrultusunda hazırlamaları gereken kamu iç kontrol standartlarına uyum eylem planlarının hazırlanmadığı; hazırlanan bazı kamu idarelerinde ise; iç kontrol standartlarına uyum eylem planlarında Kamu İç Kontrol Standartları Tebliği'nde yer alan standartların karşılığı olan faaliyetlerin belirtilmediği, iç kontrol standartlarına uyum eylem planlarında öngörülen faaliyetlerin başlatılmadığı ya da bu faaliyetlerin süresinde

tamamlanmadığı, mali karar ve işlemlerle ilgili süreç akış şemalarının oluşturulmadığı tespit edilmiştir.

Bazı kamu idarelerinde ise ön mali kontrol biriminin kurulmadığı, ön mali kontrol biriminin mevcut olduğu, kamu idarelerinin bir kısmında ise ön mali kontrol işlemlerinin İç Kontrol ve Ön Mali Kontrole İlişkin Usul ve Esasların öngördüğü hükümler çerçevesinde gerçekleştirilmediği tespit edilmiştir.

Bazı kamu idarelerinde; iç denetim birimlerinin oluşturulmadığı, iç denetim birimleri oluşturulan kamu idarelerinde ise bu birimlere yeterli sayıda iç denetçi atanmadığı; iç denetim planlarının ve bu planlarla uyumlu iç denetim programlarının hazırlanmadığı, İç denetim birimlerinin kendilerine verilen görevlerin bir kısmını yerine getirmediği, denetimler sonunda hazırlanması gereken iç denetim raporlarının hazırlanmadığı, tespit edilmiştir.

Kamu İç Kontrol Standartları Tebliği uyarınca da kamu idarelerinin sistemli bir şekilde analizler yaparak amaç ve hedeflerinin gerçekleşmesini engelleyebilecek iç ve dış riskleri tanımlamaları ve bu risklere karşı alınacak önlemleri belirlemeleri gerekmektedir. Denetimler sonucunda, kurum iç kontrol sistemlerinin yıllık olarak değerlendirilmediği, kurumun amaç ve hedeflerinin gerçekleşmesini engelleyebilecek kurum içi ve kurum dışı risklere ilişkin analizlerin yapılmadığı ve bu risklere karşı alınacak kurumsal tedbirlerin belirlenmediği tespit edilmiştir.

Sayıştay'ın performans denetimleri sonucunda ise kamu idarelerinde harcama ve muhasebe süreçlerinin stratejik plan, yılı performans programı ve faaliyet raporundan bağımsız bir şekilde yürütüldüğü, dolayısıyla performans esaslı bütçeleme sisteminin temelini oluşturan plan-program-bütçe bağının kurulmadığı tespit edilmiştir. Bulgularda belediyeler dahil pek çok kamu idaresinin stratejik planlama dokümanlarının eksik ve hatalı olarak hazırlanmış olduğu değerlendirilmesine yer verilmiştir.

Performans esaslı bütçeleme sisteminin etkin şekilde uygulanabilmesi için stratejik planlama dokümanları ile faaliyet raporu ilişkisinin kurulması faaliyetler ile bütçe bağlantısının sağlanması gerekmektedir. Bu nedenle kamu idarelerinin hedef ve gösterge gerçekleştirmelerini faaliyet maliyetleriyle birlikte raporlamalarını sağlayacak sistemin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Bu durum kamu idarelerinin kendilerine tahsis edilen bütçenin kullanımı bakımından saydamlık ve hesap verme sorumluluğunun gerçekleşmesini engellemektedir.

Stratejik planlama, kurumun bütün süreçlerini ele alarak kurumun hedeflerine ulaşmasını sağlamaya odaklanan bir yönetim aracı olan iç kontrol sisteminin merkezinde yer almaktadır. Kamu iç kontrol standartlarında da stratejik planlama, önemli bir yer teşkil etmektedir. Kurumların stratejik planlamasında aksayan hususlar, iç kontrol sisteminin etkinliğini de doğrudan etkileyecektir.

10. SONUÇ VE ÖNERİLER

İç kontrol sistemi, belediyelerin amaç ve hedefleri doğrultusunda mevzuata uygun; etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde faaliyet göstermesi ve varlık ile yükümlülüklerini yönetmesine; düzenli, zamanında ve güvenilir bilgi ile raporlar üretilmesini sağlayan mali yönetim ve bilgi sisteminin oluşturulmasını temin eden mali ve mali olmayan bütün yöntem ve süreçleri içeren bir sistemi ifade etmektedir.

Türkiye’de Belediyeler, genel olarak kurumsallaşamayan yani kişilere bağlı, siyasi kamu idareleri olmaları sebebiyle etkin bir şekilde işleyen iç kontrol sisteminin mutlak surette kurulması gereken kurumların başında gelmektedir.

Türkiye’de kamu idarelerinde iç kontrol sisteminin oluşturulması için düzenlenen yasa ve düzenleyici metinler incelendiğinde, uluslararası düzenlemelere uygun bir iç kontrol mevzuatı oluşturulduğu görülmektedir. Bununla birlikte, iç kontrollerin yürütülmesi ile ilgili olarak bir kısmı yapısal bir kısmı da uygulamaya dönük olmak üzere bazı sorunlar bulunmaktadır.

Belediyeler başta olmak üzere kamu idareleri, Kamu İç Kontrol Standartları Tebliği uyarınca yapmaları gereken çalışmaları henüz tamamlayamamışlardır. Belediye birimlerinin mevzuat gereği iyi niyetle belirli bir mesafe kaydettikleri yadsınamazsa da Sayıştay 2015 yılı Dış denetim genel değerlendirme raporunda yer alan tespitlerden de görüleceği üzere uygulamaya dönük önemli eksiklikler bulunmaktadır. Bu eksikliklerin en önemli sebebi genel olarak Türk kamu yönetiminde özel olarak da belediyelerde mali yönetim ve iç kontrol sisteminin genel tasarımından kaynaklanan yapısal sorunlardır. Bu konuda pek çok farklı sorun bulunmakla birlikte en temel olarak değerlendirdiğim yapısal sorunlar şunlardır.

➤ *Belediye Başkanı ve Üst Yönetimin İç Kontrol Sistemini ve İç Denetimi Sahiplenmemesi:* Belediyelerde iç kontrol sisteminin istenilen etkinlikte olmamasının en önemli sebebi, belediye başkanları ve yöneticilerin iç kontrol sistemini sahiplenmemesidir. Beş yıllık dönemler için seçimle iş başına gelen her yeni belediye başkanı, iç kontrol sisteminin önemini ve belediyenin etkin yönetimi açısından kendisine olan katkısını tam olarak kavrayamamakta, iç kontrol sistemini mecburen yapılması gereken angarya bir mevzuat düzenlemesi bürokrasi olarak görmektedir ve dolayısıyla da iç kontrol sistemini sahiplenmemektedir.

Etkin bir iç kontrol sisteminin oluşturulması, bu sistemin gerektiği şekilde işletilmesi ve izlenmesi belediye başkanlarının sorumluluğundadır. Belediye başkanlarının iç kontrol sisteminin evrak kontrolü olmadığı, kurumun amaç ve hedeflerine ulaşmasında kendilerine yardımcı olan bir sistem olduğunu bilmelerinin sağlaması için öncelikle bu sistemin rehberlik ve koordinasyonundan sorumlu birim olan SGB biriminin sistemi sahiplenmesi ve yönetimi bilgilendirmesi gerekmektedir.

➤ *İç Denetime İlişkin Tasarım Sıkıntısı:* İç kontrol sisteminin olmazsa olmazı olan iç denetim, belediye başkanlarının yetki devri yapmadan belediyenin bütün faaliyetlerine müdahil olmaları dolayısıyla da kendilerinin veya veya kendisine yakın yönetici ve personelin denetleneceği ve sonuçlarının da kayıtlara gireceği algısıyla belediye başkan ve yöneticileri tarafından sahiplenilmemekte ve gerekli önem verilmemektedir. Dolayısıyla iç kontrol sisteminin yeterliliği iç denetim tarafından değerlendirilememektedir.

Sağlıklı ve güçlü bir iç kontrol sisteminin varlığı için sağlıklı ve güçlü bir iç denetim sistemi de kurulmuş olmalıdır. İç kontrol yapısının etkinliğini düzenli bir biçimde izlemesi ve gözden geçirmesi gerekmektedir.

➤ *Nitelikli Yönetici ve personelin istihdam edil(e)memesi:* Belediyelerde en önemli sorunlardan bir diğeri de belediyelerde gerek çalışan gerekse de yönetici seviyesinde nitelikli personel istihdam edilememesi gelmektedir. Belediyelerin yönetiminde söz sahibi olan belediye başkanı ve belediye meclis üyeleri seçimle iş başına gelmektedir ve gerek siyasi gerekse de yerel istekler sonucu olarak liyakatlerine bakılmaksızın belediyelere farklı statü ve pozisyonlarda personel alımları yapılmakta ve bu kişiler yönetici olarak görevlendirilebilmektedirler.

İç kontrol, sadece kontrol faaliyetlerini değil, idarenin organizasyon yapısını, işleyişini, görev yetki ve sorumlulukları, karar alma süreçlerini kapsayan ve idarenin çalışanlarının tamamının rol aldığı dinamik bir süreçtir. İç kontrol sisteminin kurulması, işletilmesi, izlenmesi, değerlendirilmesi ve gerekli önlemlerin zamanında alınması konularında üst yöneticilerin liderliğinde tüm yöneticiler ve idare çalışanlarının katkısı sağlanmalıdır.

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu başta olmak üzere kamu idarelerinde liyakatin sağlanmasına ilişkin pek çok mevzuat düzenlemesi bulunmaktadır. Kamu iç kontrol standartlarında ise; idarenin yönetici ve personeli görevlerini etkin ve etkili bir şekilde yürütebilecek bilgi, deneyim ve yeteneğe sahip olması; mesleki yeterliliğe önem verilmesi ve her görev için en uygun personel seçilmesi; personelin işe alınması ile görevinde ilerleme ve yükselmesinde liyakat ilkesine uyulması ve bireysel performansın göz önünde bulundurulması gerektiği, düzenlenmiş olmasına rağmen bir çözüm geliştirilememektedir.

➤ *Farklı statülerde elemanların çalışması:* Belediyeler; memur, işçi, sözleşmeli personel, geçici personel ve hizmet alımı ile çalıştırılan personel gibi farklı statülere tabi olarak pek çok personel istihdam etmektedir. Farklı statülere tabi söz konusu personelin eğitim, yükselme, özlük hakları vb. gibi pek çok alanda birbirinden farklılığı bulunmaktadır. İç kontrol sisteminin zaafa uğramaması için farklı statülere tabi çalışanların işe alımlarına uygun görevlerde istihdam edilmeleri, sorumluluklarına uygun olarak yetkilendirilmeleri gerekmektedir. Bunun için belediyelerdeki istihdam sisteminin yeniden gözden geçirilmesi uygun olacaktır.

➤ *SGB Birimlerinin İş Yükü ve Yetersizliği:* Strateji Geliştirme Birimlerinin Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelikte Strateji geliştirme birimlerinin görevlerini; Stratejik yönetim ve planlama, Performans ve Kalite Ölçütleri Geliştirme, Yönetim bilgi sistemi, Malî hizmetler(*Bütçe ve Performans Programı, Muhasebe, Kesin Hesap ve Raporlama, İç Kontrol*) fonksiyonları kapsamında yürütecekleri düzenlenmiştir. Söz konusu oldukça kapsamlı fonksiyonlar SGB birimlerine belediyelerde önemli bir konum vermekte ve SGB birimlerinin oldukça yoğun çalışmalarını gerektirmektedir. Fakat uygulamada gerekli sayı ve nitelikte personeli bulunmayan bu birimlerin tüm fonksiyonları gereken yeterlikte yerine getiremedikleri görülmektedir. Uygulamada bu birimlerde iç kontrol ve stratejik yönetim fonksiyonları ikinci planda kalmış, bu birimler, 5018 sayılı Kanunla iç kontrol ve stratejik yönetim uygulamaları sanki hiç gelmemiş gibi klasik bir mali hizmetler birimi gibi kamu idarelerinin rutin ve günlük mali işlemlerini yürüten birimler olarak faaliyet göstermektedirler. Bu kadar çok sorumluluk verilen SGB birimlerine fonksiyonlarını istenilen etkinlikte yerine getirebilmesi için yeterli nitelik ve sayıda personel sağlanması ve belediye başkan ve yöneticileri tarafından iç kontrol fonksiyonuna gereken önemin verilmesi gerekmektedir.

Yukarıda yer verilen yapısal sorunlar birlikte değerlendirildiğinde belediyelerde iç kontrol sisteminin etkin olarak işletilebilmesi için belediyelerin de içerisinde olduğu kamu mali yönetim sisteminin daha bütüncül ve gerçekçi bir yaklaşımla yeniden tasarlanması; belediyelerin kurumsallaşabilmesi için personel alımlarında ve yükseltilmesinde liyakatin daha ön planda olduğu siyaset dışı bir sistemin kurulması gerekmektedir. Ayrıca belediye başkanı ve yöneticileri de uluslararası düzeyde genel kabul gören günümüz iç kontrol standartlarına uygun, bütün faaliyetleri içeren bir iç kontrol sistemini uygulama kararlığını göstermelidir.

KAYNAKÇA

Aksoy Tamer (2005), “Ulusal ve Uluslar Arası Düzenlemeler Bağlamında İç Kontrol Ve İç Kontrol Gerekliliği Analitik Bir İnceleme”, Mali Çözüm Dergisi, ISMMMO Yayın Organı 72.sayı Tem-Eyl 2005 s. 138-164.

Akyel, Recai (2010). “Türkiye’de İç Kontrol Kavramı, Unsurları ve Etkinliğinin Değerlendirilmesi”, Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi, Cilt:17 Sayı:1 s.83 -97.

Alagöz, Ali (2008). İşletmelerde İç Kontrol Sisteminin Önemi Ve Denetim Komiteleri İle İç Denetim Birimi İlişkisinin Hata Ve Hilelerin Önlenmesindeki Rolü, (Ed. Z. Doğan ve M.E. İnal), Güncel İşletmecilik Konuları Tablet Kitabevi, Konya.

Alikadioğulları, Arzu (2011). Türkiye’de Mali Reform Kapsamında İç Kontrol Sistemi Uygulaması Maliye Bakanlığı Örneği. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Aytaç, Alp (2014). İç Kontrol Sisteminin Etkinliğinin Değerlendirilmesi ve Bir Uygulama. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı Muhasebe Finansman Bilim Dalı. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Bayar Doğan(2005). “Sayıştayın Anatomisi”, Maliye Dergisi, Sayı:148 (Mart-Nisan 2005), Ankara.

Bozkurt, Ömer; Ergun, Turgay; Sezen, Seriye(1998). Kamu Yönetimi Sözlüğü, TODAİE Yayını, Ankara.

Maliye Bakanlığı Bütçe Ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (BÜMKO) (2014). Kamu İç Kontrol Rehberi,. v.1, Ankara.

COSO (2013), “Internal Control- Integrated Framework Executive Summary”, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı (ÇSGB)(2013). İç Kontrol El Kitabı. Yayın No: 3, Ankara.

Çatıkkaş, Özgür (2005). Bankalarda İç Kontrol Sistemi ve İç Denetim Fonksiyonunun Etkinliği. Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü Bankacılık Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Eralp, İlker; Bozbaş, Bülent (2014). Kamu Yönetiminde İç Kontrol&Ön Mali Kontrol. BEKAD Yayınları, Antalya.

Güredin, Ersin (2014). Denetim ve Güvence Hizmetleri. Türkmen Kitabevi, 14. Baskı, İstanbul.

Hatunoğlu, Zeynep ve Diğerleri (2012). “İç Kontrolün Muhasebe Sistemindeki Hata Ve Hilelerin Önlenmesindeki Rolü Üzerine Bir Alan Çalışması”, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 9 Sayı: 20, s. 169-189.

Kepekçi, Celal (2002). “Tasdikten Doğan Sorumluluk ve Denetim Riski”. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı: 1 Cilt: 50. s.255-258.

MİGM (Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü)(2016). 2015 Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu, Ankara.

ÖNDER, M. Fahrettin. (2008). Türk Hukukunda İç Denetim ve Uluslararası Standartlara Uyum, Asil Yayın Dağıtım, Ankara

Özeren, Baran (2004). INTOSAI: Kamu Kesimi İç Kontrol Standartları Rehberi, T.C. Sayıştay Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Pickett K. H. Spencer (2010). The Internal Auditing Handbook, John Wiley&Sons Ltd, 3rd Ed., United Kingdom.

Senal, Serpil (2011). “Bağımsız Denetim Kalitesinin Arttırılmasında Kamu Gözetim Kurulu’nun Rolü: Bağımsız Denetim Firmaları Üzerine Bir Araştırma”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Toroslu, Mahmut Vefa (2014), Türk Ticaret Kanunu Kapsamında İç Kontrol ve İç Denetim, Vedat Kitapçılık, İstanbul.

Türkiye Belediyeler Birliği (TBB) (2015). Türkiye’de Yerel Yönetimler, Salmat Basım, Ankara.

Uyar, Süleyman (2009). İç Kontrol ve İç Denetim: 5018 Sayılı Kanun Açısından Değerlendirme, Gazi Kitabevi, Ankara.

Yılandı, Münevver (2006). İç Denetim – Türkiye’nin 500 Büyük Sanayi İşletmesi Üzerine Bir Araştırma, Nobel Yayın Dağıtım, 2. Baskı, Ankara.

Yılandı, Münevver (2015). İç Denetim ve İç Kontrol Değerleme Rehberi, Detay Yayıncılık, 3. Baskı, Ankara

Yurtsever, Gürdoğan. (2009). “Türk Bankacılığında Uyum Faaliyetleri”. İç Denetim Dergisi, 24, 20-29.

Sayıştay(2014), Sayıştay Düzenlilik Denetimi Rehberi, Ankara.

Sayıştay(2015), Dış Denetim Genel Değerlendirme Raporu, Ankara.

Sayıştay(2017), 2016 İdare Faaliyet Raporu, Ankara.

Kanun ve Yönetmelikler

1982 Anayasası

5393 Sayılı Belediye Kanunu

5216 Sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu

5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu

6085 Sayılı Sayıştay Kanunu

Strateji Geliştirme Birimleri Çalışma Yönetmeliği

Kamu İç Kontrol Standartları Tebliği

Geliş Tarihi: 16.10.2017
Kabul Tarihi: 29.11.2017
DOI : 10.21180/kuiibf.2017434557

SANAYİ SEKTÖRÜNDE PETROL TÜKETİMİ VE PETROL FİYATLARININ CO₂ EMİSYONU ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Savaş ÇEVİK*
Mustafa KARTAL**
Efe Can KILINÇ***

ÖZ: Dünyada son yıllarda artan karbondioksit salınımına bağlı olarak çevre kirliliği ve küresel iklim değişiklikleri yaşanmaktadır. Bu sorunların asgari düzeye indirilmesi konusunda; karbon yakalama-depolama, karbon vergisi ve karbon ticareti gibi iktisadi politikalar uygulanmaktadır. Bunun yanında bu kapsamda Kyoto Protokolü ve Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli gibi küresel girişimler de bulunmaktadır. Karbon emisyonunun öneminden hareketle bu çalışmada, OECD ülkelerinde sanayi sektöründe; karbon emisyonu, petrol tüketimi ve petrol fiyatları arasındaki ilişki 1996-2011 dönemi için Panel Veri Yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. PMG, CCEMG ve AUG tahmincileri, uzun dönemde petrol tüketimindeki artışların karbon emisyonunu arttırdığını göstermiştir. Bunlara ilave olarak PMG tahmincisi sonuçları ile petrol fiyatlarının karbon emisyonunu uzun dönemde azalttığı, kısa dönemde ise arttırdığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Enerji Tüketimi, Enerji Fiyatları, CO₂ Emisyonu, Panel Veri Analizi.
Jel Kodları: Q4, Q43, C33.

THE EFFECT OF OIL CONSUMPTION AND OIL PRICES ON CO₂ EMISSIONS IN THE INDUSTRIAL SECTOR

Abstract: In recent years, environmental pollution and global climate changes have occurred due to increased carbon dioxide emissions in the world. In terms of minimizing these problems economic policies such as carbon capture and storage, carbon tax and carbon trading are applied. In addition, global initiatives such as the Kyoto Protocol and the Intergovernmental Panel on Climate Change are also included. Moving from the importance of carbon emissions, in this study, in the industrial sector in OECD countries; carbon emissions, oil consumption and oil prices have been analyzed using the Panel Data Method for the period 1996-2011. The PMG, CCEMG and AUG estimators have shown that in the long term, increases in oil consumption have increased carbon emissions. In addition to this, PMG estimator results showed that oil prices reduced carbon emissions in the long term and increased in the short term.

Keywords: Energy Consumption, Energy Prices, CO₂ Emissions, Panel Data Models.
Jel Codes: Q4, Q43, C33.

* Doç. Dr. Selçuk Üniversitesi, İ.İ.B.F.

** Arş. Gör. Selçuk Üniversitesi, , Beyşehir Ali Akkanat İşletme Fakültesi, S.yazar, mkartal@selcuk.edu.tr

*** Yrd. Doç. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, İ.İ.B.F.

1. GİRİŞ

Üretim girdilerinden birisi olan enerji, ülkelerin iktisadi büyüme süreçlerinde kritik bir rol üstlenmektedir. Enerji bağımlılığı yüksek olan ülkelerde enerji ithalatı beraberinde cari açık gibi iktisadi problemleri getirebilmekte, artan bağımlılık ise ülkelerin büyüme süreçlerine ket vurabilmektedir. Sanayi Devrimi'nden günümüze endüstri alanında enerjinin daha yoğun olarak kullanılması ciddi enerji sorunlarına yol açmıştır. Bu sorunlardan en önemlisi küresel ısınma olarak bilinmektedir. Son yıllarda yenilenebilir enerji kaynaklarının (güneş ışığı, rüzgâr, hidrojen, jeotermal vb.) özellikle gelişmiş ülkelerde gerek hane halkı gerekse de firmalar tarafından kullanımının artması her ne kadar enerji kirliliğini ve çevresel tehditleri azaltsa da, dünyanın önemli bir bölümünün halen yoğun bir şekilde birincil enerji kaynaklarını (kömür, petrol vb.) tüketmesi bu tehditlerin minimum seviyeye getirilmesini engellemektedir. Birincil enerji kaynakları ile çevreye salınan; Karbondioksit (CO₂), Metan ve Nitroz oksit gibi zararlı gazlar ozon tabakasının incelmeye ve küresel ısınma gibi çevresel bozukluklara yol açmakta, bu durum canlıların yaşam kalitelerini ve özellikle gelecek kuşakları etkileyebilmektedir. Sera gazları içerisinde çevreyi en çok etkileyen gaz karbondioksittir. Küresel olarak bakıldığında toplam sera gazı salınımlarının yaklaşık %75'i CO₂'ye aittir. Sera gazı salınımlarının sektörel olarak dağılımında ise ilk sırayı %22 ile sanayi, ikinci sırayı da %20 ile ulaştırma sektörü almaktadır. Az gelişmiş ülkelerin ileri teknoloji imkanlarından yoksun olması nedeniyle üretim süreçlerinde yenilenebilir enerji kaynaklarını yoğun bir şekilde kullan(a)mamaları, özellikle imalat sanayindeki emisyon değerlerinin yüksek seyretmesine neden olmaktadır. Nitekim 2011 yılı Dünya Bankası verilerine göre, az gelişmiş ülkelerde imalat sanayindeki CO₂ emisyonunun toplam emisyon içerisindeki payı %36 düzeylerinde iken, bu rakam gelişmiş ülkelerde %15 seviyelerine inmektedir.

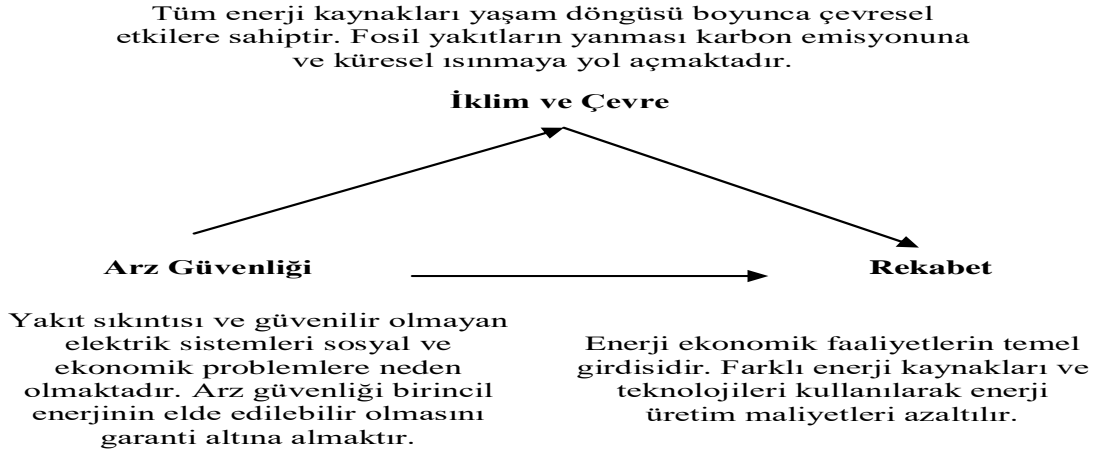
CO₂ emisyonunun azaltılmasını sağlamak üzere enerji verimliliğini artırmak ve enerji tüketimini düşürmek gibi klasik yöntemlerin yanı sıra, yenilenebilir enerji kullanımının yaygınlaştırılması, karbon depolama-yakalama, karbon vergisi ve karbon ticareti gibi uygulamalar da kullanılmaktadır. Diğer taraftan CO₂ emisyonunu ve dolayısıyla çevre kirliliği ve küresel ısınmayı azaltmaya yönelik küresel inisiyatifler (Kyoto Protokolü, Kopenhag İklim Konferansı, Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli vb.) de gelişmiştir.

CO₂ emisyonunun oransal olarak en önemli kaynağının sanayi sektörü olması, bu çalışmanın kapsamını belirlemede önemli olmuştur. Bu kapsamda çalışmada, OECD ülkelerinde sanayi sektöründe petrol tüketimi ile petrol fiyatlarının CO₂ emisyonu üzerinde ne gibi etkiler doğurduğu panel veri yönetimi kullanılarak ortaya konulmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde enerji ekonomisinin teorik arka planı, ikinci bölümde CO₂ emisyonunun kapsamı ve önemi ele alınmakta olup, üçüncü bölümde CO₂ emisyonu ile enerji tüketimi ve enerji fiyatları arasındaki ilişkiyi araştıran ampirik çalışmalar değerlendirilmektedir. Sanayi sektöründe CO₂ emisyonu, petrol tüketimi ve petrol fiyatlarının 1996-2011 dönemindeki gelişiminin ele alındığı dördüncü bölümün ardından ekonometrik analiz ve bulgular tartışılmaktadır.

2. ENERJİNİN EKONOMİK BOYUTU: TEORİK ARKA PLAN

Enerji kullanımı ve üretiminin etkinlik açısından (i) iklim ve çevre, (ii) arz güvenliği ve (iii) rekabet, olmak üzere üç temel boyutu dengelemesi gerekir. Şekil 1'de yer alan enerji üçgeni bu üç boyutta enerji kaynaklarının artılarını ve eksilerini göstermektedir.

Şekil 1: Enerji Üçgeni

Kaynak: Vattenfall, 2011: 7.

Sera gazı emisyonları ile ilişkili olan iklim değişikliği insanlığın karşılaştığı en büyük çevre sorunudur. Bugünkü enerji sistemleri sera gazı emisyonlarına neden olmaktadır. Uzun dönemde atmosferdeki karbondioksiti stabilize etmek için enerji kaynaklı karbon emisyonlarının büyük ölçüde azaltılması gerekmektedir. Fosil yakıtların oranının azaltılması ve yenilenebilir enerji kaynakları ve nükleer enerjinin payının artırılması küresel ısınmayı önlemenin en önemli yoludur. Uzun dönemde fosil yakıt alanları atmosferdeki karbondioksit salınımını önleyen teknoloji ile donatılabilir.

Birçok ülkede beklenen yaşam standartlarının sunulması için yakıt ve elektrik elde edilebilir durumda olmak zorundadır. Bir ülkenin enerji sisteminin arz güvenliği enerjide kendi kendine yeterli olmasıyla yakından ilgilidir. Dış politika ve ulusal güvenlik politikaları enerji politikalarıyla iç içedir. Jeopolitik faktörler birincil enerji arzında aksamalara neden olabileceği için ülkeler mümkün oldukça yerli enerji kaynaklarını kullanmaya çaba göstermektedirler. Enerji maliyetlerinin azalması ekonomik büyümeye katkı sağlamakta ve günümüzde çoğu endüstri küresel piyasada rekabet edebilmek için kendi enerji maliyetlerini yönetmek durumundadır. Nihai kullanımı enerji verimliliği artırılarak ya da güç üretim maliyetleri azaltılarak enerji maliyetleri düşük düzeyde tutulabilir (Vattenfall, 2011: 8-10).

Enerji verimliliği, karbon emisyonu üzerindeki etkisi açısından birden fazla kamu yararı sağlamaktadır. Enerji verimliliği, konut ve işletme enerji maliyetlerini, enerji piyasa fiyatlarını ve hava kirletici emisyonları düşürürken, verimliliği ve ulusal enerji güvenliğini artırır. Ayrıca iktisadi büyümeyi de teşvik eder. Azaltılmış enerji tüketiminden kaynaklanan tasarruf, enerji verimliliği sağlayan yatırımların maliyetinden ağır basmaktadır. Böylece verimlilik enerji hizmetlerinin genel maliyetini düşürmektedir. ABD’de sürdürülebilir iktisadi büyümeyi destekleyen ve enerji fiyat dalgalanmalarından kaynaklanan hasarı yumuşatan enerji verimliliği sayesinde bir dolarlık ekonomik çıktı başına düşen enerji tüketimi 1970’li yıllardan beri neredeyse %50 oranında düşmüştür. Verimlilik, hem ABD hem de diğer ekonomiler için refahın önemli bir dinamiği olmuştur ve enerji güvenliği ve çevresel koruma yoluyla refahın devamlı olmasını destekleyebilecek yeni temiz enerji yatırımlarının da ön saflarında yer almıştır. Enerji verimliliği yatırımlarındaki artış, küresel iklim sorunlarının çözümünü, iki kanaldan desteklemektedir: Birincisi, daha az enerji kullanımı daha az zehirli gaz salınımını beraberinde getirir. İkincisi maliyet-etkin enerji verimliliği çevresel faydaların düşük maliyetle elde edilmesini sağlar ve böylece iklimsel politika hedeflerinin ekonomik maliyetlerini düşürür (National Action Plan for Energy Efficiency, 2009: 1).

Enerji kaynakları, kullanımı ve fiyatları ulusal ekonomiler ve küresel ekonomik yapı üzerinde de önemli etkilere sahiptir. Petrol, gaz ve ürün fiyatları oldukça değişkendir ve uluslararası enerji talebi ve arzından etkilenmektedir. Politik gelişmeler, teknolojik değişim, yeni petrol ve doğal gaz kaynaklarının ortaya çıkması, küresel ekonomik koşullara bağlı olarak enerji arzının artması ve OPEC'in etkisi dünya enerji arzını ve petrol fiyatlarını etkilemektedir (BP, 2013: 51).

Enerji pek çok sanayi dalında temel girdilerden biridir. Enerji fiyatlarındaki artış, sanayi sektörünün üretim maliyetlerini arttırmakta, bu da nihai ürünün fiyatında artışa neden olmaktadır. Ayrıca söz konusu fiyat artışlarından enerji yoğun sektörler daha çok etkilenmektedir. Ayrıca tüketicilerin, enerji fiyat artışları ile ilgili beklentileri de ekonominin geri kalanında önemli yansımaları sahiptir. Örneğin petrol fiyatları arttığında tüketiciler bu artışın geçici olacağını bekliyorsa, daha az tasarruf edip daha çok borçlanmak isteyecek, bu da para talebinin düşmesine ve ilave bir enflasyonist baskının ortaya çıkmasına neden olabilecektir (Cologni & Manera, 2008: 856-857).

3. CO₂ EMİSYONU

Tüm enerji kaynaklarının az veya çok çevre üzerinde olumsuz etkileri olmasına rağmen, fosil yakıtlar çevre açısından oldukça önemli sorunlar yaratan kaynaklar olarak kabul edilir. Kullanımlarının ötesinde, bu kaynakların araştırılması sondaj çalışmaları, çıkarılması ve dağıtım sırasında da önemli ölçüde çevre sorunları ortaya çıkmaktadır. Fosil yakıtlar, günümüzde büyük çevre sorunu olarak görülen iklim değişikliğinin ortaya çıkmasında ilk sırada yer almaktadır. Sera gazları arasında en büyük paya sahip olan karbondioksit miktarının çok büyük bir bölümü fosil yakıtların yanmasından kaynaklanmaktadır (DEK-TMK, 2012: 216).

Sera gazı emisyonlarının hesaplanmasında en çok kullanılan yöntem Sera Gazı Protokolü (Greenhouse Gas-GHG)'dür. Bu protokole; sera gazının hesaplanmasında kullanılan sera gazları, Kyoto Protokolü'nde de değinilen gazlardır. Bu gazlar; CO₂ (Karbondioksit), SF₆ (Kükürt Hekzaflorid), CH₄ (Metan), N₂O (Azot Oksit), HFC (Hidro Floro Karbon) ve PFC (Per Floro Karbon) şeklinde sıralanabilir. Bu gazlar içerisinde en çok bilineni, fosil yakıtların yanması sonucu ortaya çıkan CO₂ gazıdır. GHG protokolü sera gazı emisyonlarını hesaplarken 3 kapsamı dikkate almaktadır (Gorkum, 2010: 10):

- Belirli bir firma tarafından sahiplenilen ya da kontrol edilen kaynaklardan ortaya çıkan sera gazı emisyonlarını hesaplama,
- Elektrik satın alımından kaynaklanan sera gazı emisyonlarını hesaplama,
- Firmaların faaliyetlerinin sonuçlarını ele alma. Bu faaliyetler firmaların sahip olmadığı ya da kontrol etmediği kaynaklardan meydana gelmektedir.

Son yıllarda çevre kirliliği, sera gazları ve iklim değişiklikleri dünya genelinde tartışılan en önemli iklimsel konular olmuştur. Atmosferdeki karbondioksit ile birlikte diğer zehirli gaz düzeylerinin artış kaydetmesi, dünyanın en büyük çevresel tehditleri arasında yer almaktadır. Zehirli gazlar arasında CO₂ sera etkisini artırmada önemli bir rol üstlenmekte ve bu etkinin yaklaşık %60'na tekabül etmektedir. Enerji üretim ve tüketim kalıpları, enerji yoğunluğu, enerji fiyatları ve enerjinin varlığı gibi konular CO₂ emisyonlarının azaltılmasında ciddi bir rol oynar. Enerjinin, endüstriyel gelişmenin ve iktisadi büyümenin temel dinamiklerinden birisi olduğu dikkate alınır, gelişmiş ülkelerin yüksek düzeyde enerji tüketimini gerçekleştiren ülkeler olacağı açıktır. Ancak; yüksek düzeyde enerji tüketimi, beraberinde yüksek karbon salınımına ve böylece yüksek düzeylerde çevre kirliliğine neden olabilmektedir. Ampirik çalışmalar kişi başına gelir ile çevre kirliliği arasında, "çevresel Kuznets eğrisi" olarak bilinen, "U" şeklinde

bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Bu teoriye göre iktisadi büyümenin ilk aşamalarında çevresel bozulma ve kirlilik artarken, kişi başına gelir düzeyleri yükseldiğinde bu durum tersine dönmekte ve çevresel iyileştirme gerçekleşmektedir (Alkhatlan & Javid, 2013: 1525).

Çevresel iyileştirme, yani, küresel ısınmanın negatif etkilerini ortadan kaldırmada iktisadi büyümeyle birlikte kişi başına düşen gelir seviyesinin yükselmesi, önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmasına rağmen, belirtilen bu durumları iyileştirmeye yönelik farklı uygulamaların da hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, gelecekteki tahmin edilen enerji üretimi ve mevcut durumdaki enerji tüketimi dikkate alındığında, CO₂ emisyonunu azaltmaya yönelik çabalar ve fosil yakıtlardan elde edilen güç üretimi, iklim değişikliğine yönelik mücadelede uygulanacak etkili araçlar olabilecektir. Bu bağlamda, Karbon Yakalama ve Depolama (Carbon Capture and Storage-CCS) teknikleri, mevcut ve gelişen teknolojilerin portföyünde önemli rol oynayabilir. CCS teknolojileri, CO₂ emisyonlarını jeolojik formasyonlarda depolamak için; enerji santralleri, sentetik ulaşım yakıtları ve diğer endüstri süreçleri gibi kaynaklardan bu emisyonların arındırılmasını sağlar. Mineral depolama ise bir başka olasılıktır. Karbon yakalama, karbondioksit salınımını önemli ölçüde azaltırken geleneksel fosil yakıtların kullanımına da izin vermektedir. Karbon yakalama, birçok OECD ve Avrupa Birliği ülkesinde önemli bir enerji politikası aracı olarak kullanılmaktadır (Aune vd., 2009: 76-77).

İnsan kaynaklı CO₂ emisyonları; kömür, petrol ve gaz yanmasıyla yakından ilintilidir. Bu fosil yakıtlar, görece sabit oranlarda CO₂ emisyonu yayarlar. Ancak kendi aralarında bir karşılaştırma yapılırsa kömürün, petrol ve doğalgazdan, petrolün de doğalgazdan daha çok zehirli gaz salınımı yaptığı ifade edilebilir. Diğer taraftan, sera gazı emisyonları fosil yakıt ve karışımlarının kullanımına bağlı olarak değişmektedir. Fosil yakıt kullanımından kaynaklanan emisyonları azaltabilmek için iki rota takip edilebilir (Hoeller & Wallin, 1991: 9):

- Enerjinin daha az kullanımını sağlayacak şekilde talep desenlerinde ve teknolojiye değişiklik yapmak.
- Yakıt karmasında değişime gitmek. Örneğin, yüksek karbon içeriği olan kömür yerine düşük karbon salınımına sahip doğalgaz gibi yakıtlara yönelmek ya da fosil yakıtlardan hidro ve nükleer enerji gibi fosil olmayan yakıtlara yönelmek.

Sanayi sektöründe kısa vadeli politikalar; enerji yönetim sistemleri, gelişmiş ülkelerde kullanılan üretim teknolojilerinin dünya geneline yayılması ve geri dönüşüm yardımıyla sera gazı salınımının azaltılması noktasında ekonomik potansiyelleri harekete geçirebilir. Eğer önlemler maliyet-etkin ve davranış değişikliğine neden olacak yapıda ise tüm politika araçları ve işbirliği mekanizmaları bu bağlamda sera gazı emisyonlarının azalmasına yol açabilir. Uzun vadede mevcut en iyi teknolojilerin dünya geneline yayılımı ve ürün ile teknoloji inovasyonları öncelikli önlemler olmalıdır. Bu önlemleri uygulama konusunda; sübvansiyonlar, ortak uygulama, çevreci gelişme mekanizmaları ve vergiler ya da emisyon ticareti en etkin araçlar olacaktır (Dinica, 2002: 22).

4. CO₂ VE ENERJİ İLİŞKİSİ: AMPİRİK LİTERATÜR

Enerji kaynaklarının çeşitliliği ve enerjinin ekonomik yansımalarının farklı boyutlara sahip olması, enerji fiyatları ya da tüketimi ile çevre yansımaları arasındaki ilişkileri araştıran ampirik literatürde de kullanılan değişkenler ve örneklemin kapsamı açısından bir çeşitlilik doğurmaktadır.

Tek bir ülke üzerinden zaman serileri ile analiz yapan çalışmaların birinde Lindmark (2002: 344), İsveç'te 1870-1997 döneminde CO₂ emisyonları, teknolojik ve yapısal gelişme, yakıt fiyatları ve iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi yapısal zaman serisi analizleri kullanarak

araştırmıştır. Çalışmanın bulgularına göre, 1870 yılı ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde teknolojik ve yapısal değişim CO₂ emisyonlarının artmasına neden olmuştur. Birinci Dünya Savaşı ile 1960'lı yıllara kadar olan dönemde CO₂ emisyonu, iktisadi büyüme oranlarının artmasına ve 1950-1960 döneminde yakıt fiyatlarının düşmesine bağlı olarak artmıştır. 1960-1997 döneminde ise teknolojik ve yapısal gelişmeler ve düşük büyüme oranları, emisyonun azalmasını sağlamıştır. Bu dönemde ayrıca artan yakıt fiyatları da emisyonu azaltan bir başka etken olmuştur.

1960-2005 dönemi içinden Türkiye'de CO₂ emisyonu, enerji tüketimi, gelir ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi zaman serisi analizleri (sınır ve nedensellik testleri) yardımıyla araştıran Halıcıoğlu (2008: 1163), değişkenler arasında iki biçimde uzun-dönemli ilişki bulmuştur. Birincisi, karbon emisyonu; enerji tüketimi, gelir ve dış ticaret tarafından, ikinci uzun dönemli ilişki biçimine göre ise gelir; karbon emisyonu, enerji tüketimi ve dış ticaret tarafından belirlenmektedir. Diğer taraftan bulgular, CO₂ emisyonunu en çok açıklayan değişkenlerin etkileme derecesine göre; gelir, enerji tüketimi ve dış ticaret şeklinde sıralandığını göstermiştir.

Hossain (2012: 102-103), karbondioksit salınımı ile enerji tüketimi, iktisadi büyüme, dış ticaret ve kentleşme arasındaki ilişkiyi Japonya özelinde 1960-2009 döneminde zaman serisi analizleri kullanarak test etmiştir. Sonuçlar kısa dönemde, enerji tüketimi ve ticaret açıklığından karbondioksit salınımına, karbondioksit salınımından iktisadi büyümeye, iktisadi büyümeden de ticari açıklığa doğru tek yönlü bir ilişki olduğunu göstermiştir. Enerji tüketimi ile karbondioksit salınımı arasında pozitif, ticari açıklığı ile negatif ve uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir.

Shanthini (2012: 66), ABD ekonomisinde 1950-2007 döneminde fosil yakıt-bazlı CO₂ emisyonları, iktisadi büyüme ve dünya ham petrol fiyatları arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkilerini araştırmıştır. Bulgular, uzun dönemde CO₂ emisyonları, iktisadi büyüme ve dünya ham petrol fiyatları arasında uzun dönemli bir ilişki olduğuna işaret etmektedir. Buna göre GSYH'deki %1'lik bir artış CO₂'deki %3.2'lik artış ile ilişkilidir. Ham petrol fiyatlarında ortaya çıkan %1'lik artış ise CO₂ emisyonunu %0.08 oranında azaltmaktadır. Kısa dönemde GSYH ile CO₂ emisyonu arasında dinamik pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Munir & Khan (2013: 26), Pakistan'da 1980-2010 döneminde fosil yakıt enerji tüketiminin CO₂ emisyonu üzerindeki etkisini Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) kullanarak tahmin etmişlerdir. Bulgular, Çevresel Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerli, yani CO₂ emisyonu ile kişi başına düşen GSYH arasında "U" şeklinde bir ilişki olduğunu kanıtlamıştır. Diğer taraftan, CO₂ emisyonunu, sanayi katma değeri ve ticaret açıklığı artırırken, finansal gelişme azaltmaktadır. Enerji tüketimi eşitliği de CO₂ emisyonunu; gelir, yatırım, nüfus ve imalat sanayi ihracatının artırdığını imalat sanayii ithalatının azalttığını göstermektedir.

Zhang & Cheng (2013: 749), Çin ekonomisinde 1994-2011 döneminde uluslararası petrol fiyatlarının ve GSYH'nin sanayi sektörünün CO₂ emisyonu üzerindeki etkisini zaman serisi yöntemleri kullanarak araştırmışlardır. Bulgular petrol fiyatları ve GSYH artarken CO₂ emisyonunun da arttığını ortaya koymuştur.

ABD ekonomisine yönelik bir diğer çalışmada, 2006/8 ve 2013/11 dönemleri arasındaki aylık veriler dikkate alınmıştır. Hammoudeh vd., (2014: 133) çalışmasında, Bayesian Structural VAR (BSVAR) modeli yardımıyla, karbondioksit tahsis (carbon allowances[†]) fiyatları ile

[†] Karbon tahsisleri (carbon allowances), hak sahibine özellikle kirlenici niteliği olan karbondioksiti yayma hakkını veren mübadele edilebilir sertifikalardır. Başlangıç karbon yayma hakkı tahsisleri, yetkili otoriteler tarafından yapılır ancak sertifikalar ikincil piyasalarda firmalar arasında mübadele edilebilir. Bir firma kendisine tahsis edilen miktarı aşmak isterse diğer firmaların haklarını piyasada oluşan fiyat karşılığında satın almak zorundadır (Luckow vd., 2015: 5).

petrol, kömür, doğal gaz ve elektrik fiyatları arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen bulgular aşağıdaki gibi toplanabilir:

- Ham petrol fiyatlarındaki pozitif bir şok, başlangıçta karbon ödenekleri fiyatları üzerinde pozitif bir etkiye sahip olsa bile, bu etki daha sonra negatife dönüşmektedir.
- Doğal gaz fiyatlarında beklenmedik bir artış, karbondioksit emisyon fiyatlarını azaltmaktadır.
- Kömür fiyatları üzerindeki pozitif bir şok, karbondioksit üzerinde hemen hemen hiçbir etkiye sahip değildir.
- Elektrik fiyatları analiz dışında tutulduğunda, karbon ödenekleri fiyatları üzerinde kömür fiyatlarının pozitif etkiye sahip olduğu ortaya konmaktadır.
- Elektrik fiyatlarındaki pozitif bir şok, karbon ödenekleri fiyatları üzerinde negatif bir etki göstermektedir.
- Sonuç olarak çalışmada, enerji fiyat şoklarının karbon ödenekleri fiyatları üzerinde sürekli bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Değişkenler arasındaki en büyük etki, şokun yaşanmasından 6 ay sonra meydana gelmektedir. Diğer yandan etki, özellikle ham petrol ve doğal gazda bir şok yaşanması durumunda daha güçlüdür.

Birden fazla ülkeye ilişkin panel veriyi analiz eden çalışmalardan birinde Rodríguez & Pena-Boquete (2006: 5-6) CO₂ emisyonu, GSYH, enerji tüketimi ve enerji fiyatları ilişkisini seçilmiş yüksek gelirli ülkeler için 1980-2004 döneminde dinamik panel veri yöntemleri kullanarak incelemiştir. Çevresel Kuznets Eğrisi Hipotezinin geçerli olduğuna yönelik herhangi bir bulguya rastlanmamıştır. Diğer taraftan çalışmada, enerji tüketimi ile CO₂ arasında pozitif, enerji fiyatları (petrol, doğalgaz, kömür, yenilenebilir enerji) ile CO₂ arasında ise negatif ilişki tespit edilmiştir.

Sadorsky (2009: 461), G7 ülkelerinde (Kanada, Almanya, Fransa, ABD, Birleşik Krallık, Japonya ve İtalya) yenilenebilir enerji tüketimi, CO₂ emisyonları ve petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi panel eş bütünleşme tahminleri yoluyla test etmişlerdir. Test sonuçları kişi başına düşen yenilenebilir enerji tüketiminin arkasında yatan temel tetikleyicilerin kişi başına GSYH ve kişi başına karbondioksit salınımı olduğunu göstermiştir. Petrol fiyatlarının enerji tüketimi üzerindeki etkisi zayıf ve negatiftir. Uzun dönem esneklikleri, kişi başına düşen GSYH'deki ve CO₂ emisyonlarındaki %1'lik artışın, kişi başına düşen yenilenebilir enerji tüketimini sırasıyla yaklaşık olarak %8.44 ve %5.23 oranında artırdığını ortaya koymuştur.

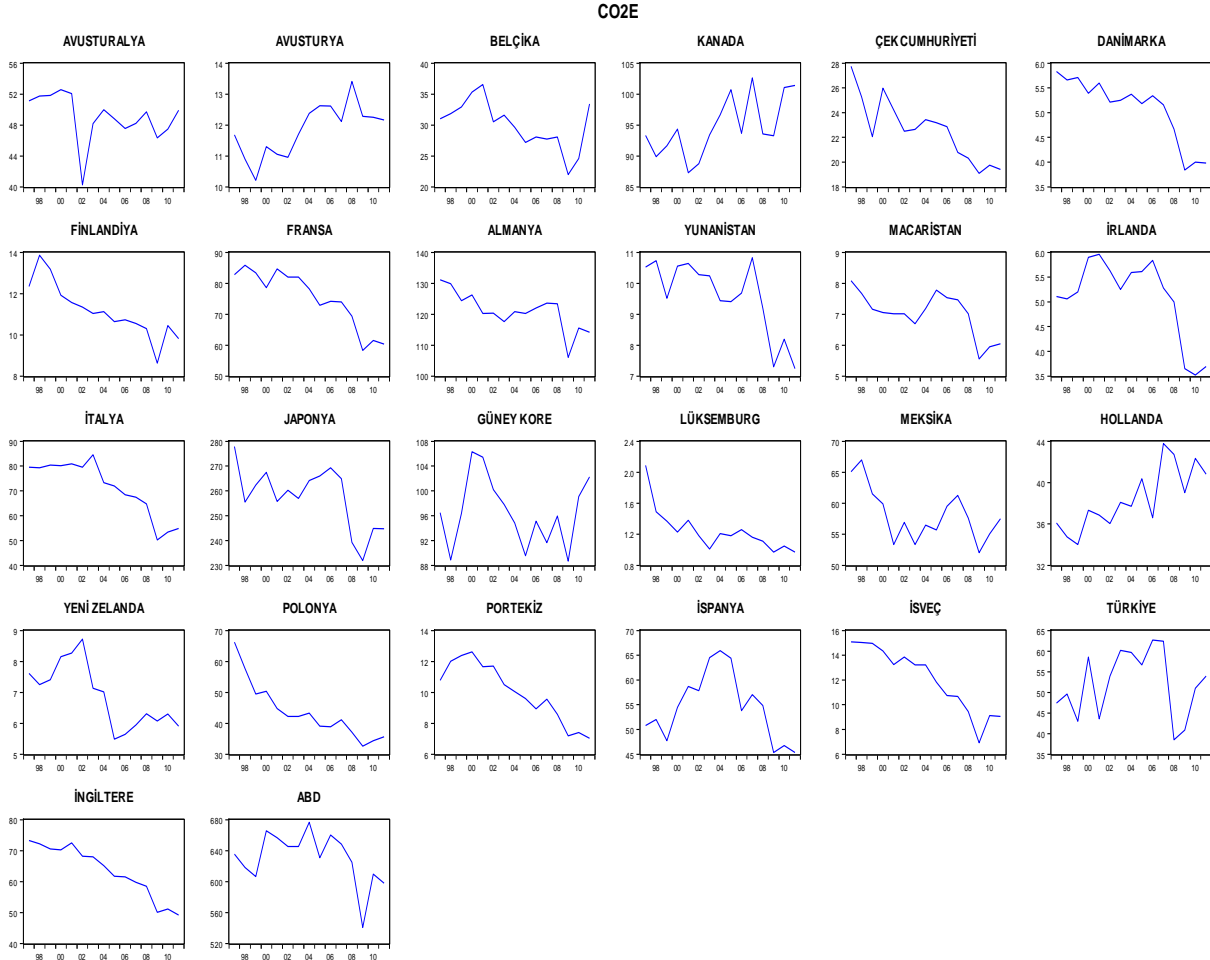
5. OECD ÜLKELERİNDE SANAYİ SEKTÖRÜNDE CO₂ EMİSYONU, ENERJİ TÜKETİMİ VE ENERJİ FİYATLARININ GELİŞİMİ: 1997-2011

Enerjinin insan yaşamındaki önemi gün geçtikçe artmaktadır. İnsanların ve toplumların refah düzeylerinin artırılmasına yönelik yapılan çalışmalar, enerjiye olan talebin artmasını da beraberinde getirmektedir. Küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte enerji, sanayi sektörünün en temel girdilerinden biri haline gelmiştir. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde enerjinin kullanım alanlarında her geçen gün artış görülmektedir (Çoban & Şahbaz, 2011: 11).

Şekil 2'de çalışmanın örneklemini oluşturan OECD ülkelerinde, sanayi sektöründe CO₂ emisyonunun 1997-2011 dönemindeki gelişimi sunulmaktadır. Buna göre, OECD ülkelerinde imalat ve yapı sanayindeki karbondioksit salınımı ele alınan dönemde oldukça dalgalı bir seyir izlenmiştir. Ele alınan dönem genel olarak değerlendirilirse, 2008 yılında patlak veren ve sonradan bir büyük durgunluğa dönüşen Küresel Finans Krizi, sanayi sektöründe üretim

faaliyetlerinin yavaşlamasına neden olmuş, bu durum da anılan sektördeki zehirli gaz salınımını önemli ölçüde azaltmıştır. Diğer taraftan, ele alınan dönem, bir bütün olarak değerlendirildiğinde, sanayi sektöründeki sera gazı salınımlarının azalma eğiliminde olduğu ifade edilebilir. Bu durumun arkasında, çevrenin sürdürülebilirliği noktasında küresel olarak alınan inisiyatifler (Kyoto protokolü gibi) ve ilginin petrolden doğalgaza kayması yatmaktadır.

Şekil 2: Sanayi Sektöründe CO2 Emisyonunun 1997-2011 Dönemindeki Gelişimi

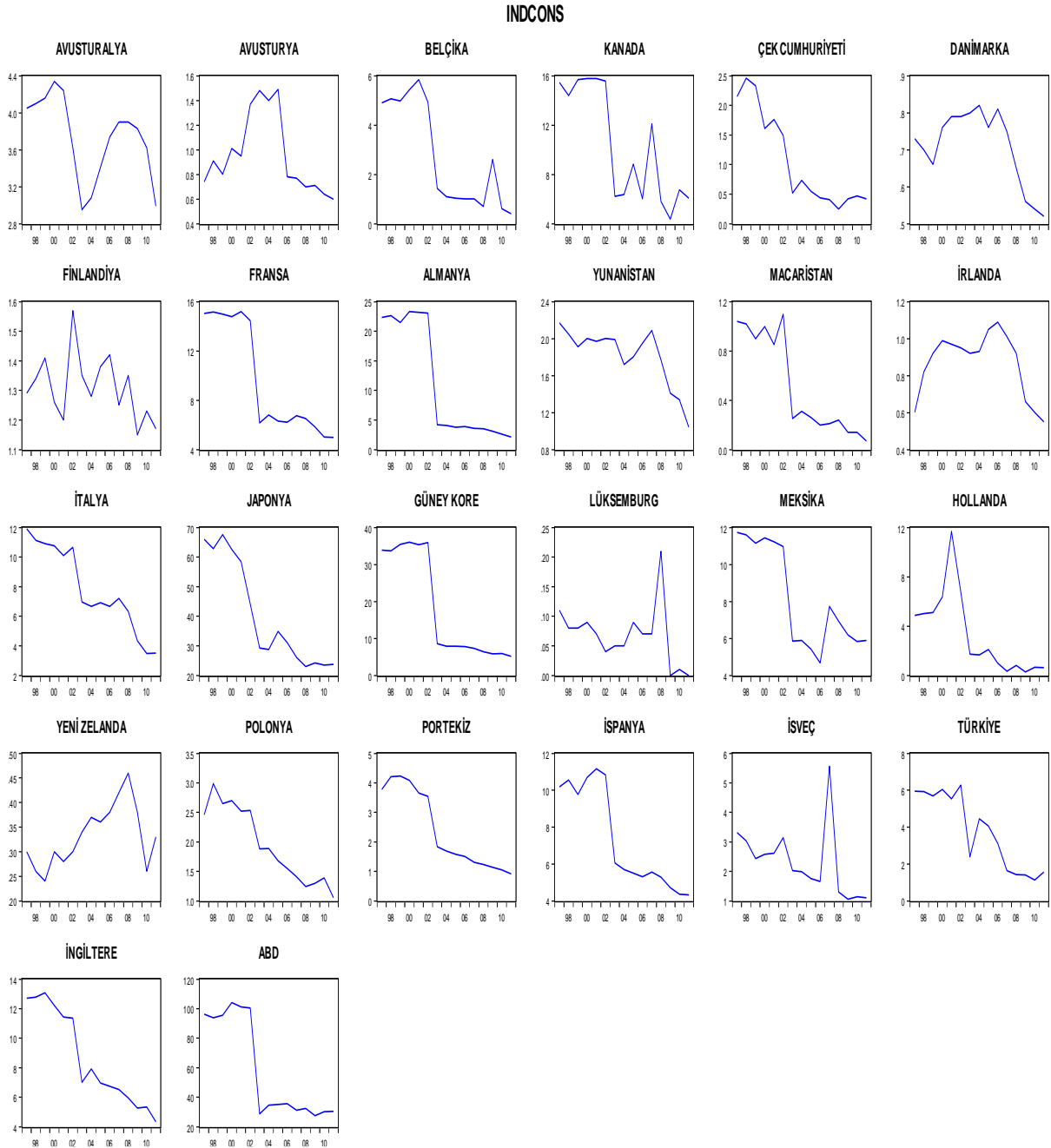

Kaynak: World Bank, 2015.

OECD ülkeleri içerisinde yer alan; ABD, Japonya, Almanya ve Güney Kore'nin sanayi sektöründeki CO₂ emisyonları diğer OECD ülkelerine kıyasla yüksek düzeydedir. Nitekim, 2011 yılında CO₂ emisyonu, ABD'de 597, Japonya'da 244, Almanya'da 114 ve Güney Kore'de 102 milyon metrik ton olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de ise aynı yıl bu rakam 54 milyon ton düzeyindedir.

OECD ülkelerinde sanayi sektöründeki petrol tüketiminin 1997-2011 dönemindeki gelişiminin yer aldığı Şekil 3'ten de görülebileceği gibi, petrol tüketimi durağan olmayan bir trend izlemektedir. Ele alınan ülke grubunda, sanayi sektöründeki petrol tüketiminde, özellikle 2000'li yıllardan sonra kayda değer bir azalma gerçekleşmiştir. Örneğin, 1997 yılında Japonya'da sanayi sektöründeki petrol tüketimi yaklaşık 66 milyon tep petrol eşdeğeri kadarken, 2011 yılında bu rakam, 23 milyona kadar gerilemiştir. Türkiye'de de benzer bir durum söz konusu olup, 1997 de yaklaşık 6 milyon tep olan petrol tüketimi, 2011 yılına gelindiğinde yaklaşık 1.5 milyon tep düzeylerine kadar düşmüştür. Sanayi sektöründe petrol tüketiminin giderek azalması, bu sektörde daha çok doğalgazın kullanılmasıyla açıklanabilir.

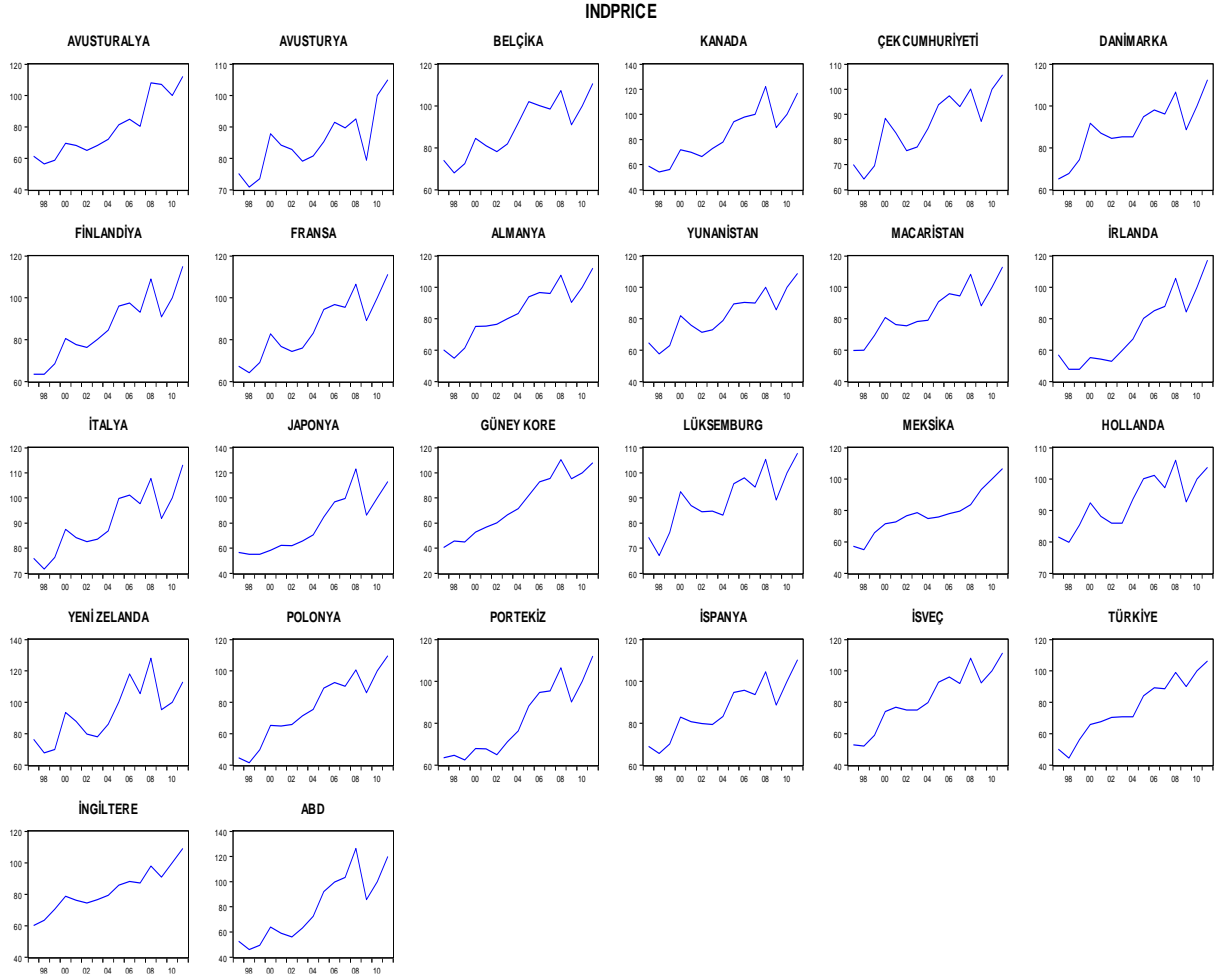
Şekil 3: Sanayi Sektöründeki Petrol Tüketiminin 1997-2011 Dönemindeki Gelişimi

Kaynak: IEA, 2015

Şekil 4'te OECD ülkelerinde sanayi sektöründe kullanılan petrolün fiyatlarının 1997-2011 dönemindeki gelişimi yer almaktadır. Buna göre, sanayi sektöründe kullanılan petrolün fiyatları, ele alınan dönemde genel olarak artış eğilimindedir. Söz konusu dönemde, önemli bir arz şoku yaşanmadığı için petrol fiyatlarında aşırı bir dalgalanma yoktur. Ancak kriz yıllarında fiyatlar genel düzeyinin düştüğü durumları destekleyecek nitelikte 2009 yılındaki petrol fiyatları 2008 yılına göre azalma göstermiştir. Örneğin, baz yılı olarak 2010 yılındaki fiyatlar dikkate alındığında 2008 yılında Almanya'da petrol fiyatları endeksi 107 iken, 2009 yılında 90 düzeylerine düşmüştür. Türkiye'de ise bu rakam, 2008 yılı için 98, 2009 yılı için 90 şeklindedir. Genel anlamda özellikle kriz yıllarında fiyatlarda meydana gelen düşüşlerin, tüketim ve emisyon değerlerini de düşürdüğü söylenebilir.

Şekil 4: Sanayi Sektöründe Kullanılan Petrolün Fiyatlarının 1997-2011 Dönemindeki Gelişimi

Kaynak: IEA, 2015.

6. EKONOMETRİK UYGULAMA

Bu kısımda, OECD ülkelerinde[‡] sanayi sektöründeki petrol tüketiminin ve petrol fiyatlarının CO₂ emisyonu üzerindeki etkisi, 1997-2011 dönemi için Panel Vektör Hata Düzeltme Modelleri (Havuzlanmış Ortalama Grup Tahmincisi-PMG, Ortalama Grup Tahmincisi-MG, Ortak İlişki Etkiler Ortalama Grup Tahmincisi-CCEMG ile Geliştirilmiş Ortalama Grup Tahmincisi-AUG) kullanılarak tahmin edilmektedir. Çalışmada, sanayi sektöründe petrol fiyatlarının CO₂ emisyonu üzerindeki etkisinin ele alınması literatüre bir katkı olarak değerlendirilebilir.

6.1. Veri ve Değişkenlerin Tanımlanması

Çalışmada sanayi sektöründeki CO₂ emisyonu (CO_{2e}) bağımlı değişken, sanayi sektöründe kullanılan petrolün fiyatı (indprice) ve sanayi sektöründeki petrol tüketimi (indcons) ise açıklayıcı değişkenler olarak modele dahil edilmiştir. Değişkenlerin tanımları ve hangi

[‡] Çalışmanın örneklemini Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İrlanda, İtalya, Japonya, Güney Kore, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Yeni Zelanda, Polonya, Portekiz, İspanya, İsveç, Türkiye, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nden oluşmaktadır. Veri eksikliği nedeniyle diğer OECD ülkeleri (Şili, Estonya, İzlanda, İsrail, Norveç, Slovakya, Slovenya ve İsviçre) analiz dışında tutulmuştur.

kaynaklardan elde edildikleri Tablo 1’te sunulmuştur. Petrol fiyatlarına ilişkin veriler ücret karşılığı temin edilmiştir.

Tablo 1: Değişkenlerin Tanımı ve Kaynağı

Değişkenler	Değişkenlerin Tanımlanması
Sanayi Sektöründe CO₂ Emisyonu (milyon metrik ton)	İmalat ve yapı endüstrilerindeki CO ₂ emisyonu, sanayideki yakıt yanmasından kaynaklanan zehirli gazların toplamından oluşur (Veri Kaynağı: Worldbank).
Sanayi Sektöründe Kullanılan Petrolün Fiyatı (Baz yıl 2010)	Sanayi sektöründe kullanılan petrolün fiyatı endeks olarak hesaplanmıştır. Endeks değeri baz yıl olan 2010 için 100 olarak belirlenmiştir. Burada petrolün son kullanım fiyatı ele alınmaktadır (Veri Kaynağı: IEA).
Sanayi Sektörü Enerji Tüketimi (Milyon Ton Petrol Eşdeğeri)	İmalat ve yapı endüstrilerindeki petrol ürünlerinin kullanımudur (Veri Kaynağı: IEA).

Literatürde yaygın bir şekilde CO₂ emisyonu ile enerji tüketimi, enerji verimliliği ve enerji vergileri arasındaki ilişki incelenmiş, enerji fiyatlarının sera gazı emisyonları üzerinde ne gibi etkilere yol açtığı yeterince araştırılmamıştır. Bu anlamda bu çalışmada, 2012 yılı rakamlarına göre küresel CO₂ emisyonlarının yaklaşık %20’sine neden olan sanayi sektöründeki petrol fiyatları, petrol tüketimi ve CO₂ emisyonu ilişkisi konu edilmiştir.

6.2. Bulgular

Çalışmanın bu kısmında, OECD ülkelerinde CO₂ emisyonu ile petrol tüketimi ve petrol fiyatları arasındaki ilişkiyi test etmek amacıyla yapılan panel veri analizinin sonuçlarına değinilmektedir. Çalışmada kullanılan veri setine ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2’de sunulmaktadır. Buna göre 1997-2011 döneminde OECD ülkelerinde sanayi sektöründeki CO₂ emisyonu ortalama 70 milyon metrik tondur. Anılan dönemde bu ülkelerin sanayi sektörlerinde petrol tüketimi ortalama 8 milyon ton petrol eşdeğeri iken, petrol fiyatlarının endeks değeri ise, ortalama 83 olarak gerçekleşmiştir. Veri setine ait çarpıklık değerleri açısından ele alınan değişkenlerin-çarpıklık değerleri pozitif olduğu için-dağılımlarının sağa çarpık (indprice hariç), basıklık değerleri incelendiğinde değişkenlerin dağılımının normale göre dik olmadığı görülmektedir.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

Değişkenler	CO _{2e}	indcons	indprice
Ortalama	70.73608	7.997462	83.60739
Medyan	38.93500	2.825000	84.54913
Maksimum	676.5100	104.0600	128.0314
Minimum	0.970000	0.000000	40.47536

Std. Hata	124.2951	15.36118	17.41463
Basıklık	3.647806	4.017755	-0.116035
Çarpıklık	16.47937	21.58300	2.459489
Jarque-Bera	3817.438	6660.830	5.622648
Olasılık	0.000000	0.000000	0.060125
Toplam	27587.07	3119.010	32606.88
Toplam Hata Kareler	6009766.	91790.76	117971.8
Gözlem	390	390	390

Tablo 3'te yer alan korelasyon matrisine bakıldığında, sanayi sektöründe CO₂ emisyonu ile petrol tüketimi arasında yüksek ve pozitif bir korelasyon (0.82) var iken, CO₂ emisyonu ile petrol fiyatları arasında zayıf bir korelasyon (-0.095) söz konusudur. Diğer taraftan enerji tüketimi ile enerji fiyatları arasında da zayıf ve negatif (-0.33) bir ilişki mevcuttur.

Tablo 3: Korelasyon Matrisi

Değişkenler	CO_{2e}	indcons	indprice
CO_{2e}	1		
indcons	0.82	1	
indprice	-0.095	-0.329	1

Panel veri analizlerinde, paneli oluşturan birimler arasında; mekânsal şoklar, krizler, entegrasyon düzeylerinin yüksek olması gibi nedenlerden ötürü yatay-kesit bağımlılığı olabilmektedir. Çalışmada yatay kesit bağımlılığı Pesaran (2004) CD testi yardımıyla araştırılmış ve elde edilen bulgular Tablo 4'te sunulmuştur. Buna göre değişkenlerin tamamı için yatay-kesit bağımsızlığını ifade eden H₀ hipotezi reddedilmiş ve bu değişkenlerde yatay-kesit bağımlılığı olduğu görülmüştür.

Tablo 4: Pesaran (2004) CD testi

Variable	CD-test	p-value	corr	abs(corr)
CO_{2e}	23.26	0.000	0.333	0.514
indcons	37.16	0.000	0.532	0.605
indprice	65.09	0.000	0.932	0.932

Ekonometrik araştırmalarda durağan olmayan serilerin regresyona sabit tutulması seriler arasında olası bir sahte ilişkiye yol açabilir. Bu yüzden çalışmada ele alınan değişkenlerin durağan olup olmadıkları yatay-kesit bağımlılığını dikkate alan Pesaran CIPS (2007) testi

kullanılarak incelenmiştir. Serilerin genel itibariyle durağan olmadıkları kabul edilmiş ve seriler birinci farkları alınarak durağan hale getirilmiştir (bkz, Tablo 5).

Tablo 5: Pesaran (2007) Panel Unit Root test (CIPS)

Değişken	Trendsiz			Trendli	
	lags	Zt-bar	p-value	Zt-bar	p-value
CO _{2e}	0	-2.263	0.012	-3.023	0.001
	1	0.495	0.690	-0.263	0.396
indcons	0	-1.525	0.064	-1.995	0.023
	1	0.567	0.715	1.153	0.875
indprice	0	-1.693	0.045	1.289	0.901
	1	-4.245	0.000	-1.382	0.084
Birinci Farklar					
Variable	Trendsiz			Trendli	
	lags	Zt-bar	p-value	Zt-bar	p-value
ΔCO _{2e}	0	-11.449	0.000	-8.854	0.000
	1	-5.000	0.000	-1.540	0.062
Δindcons	0	-10.333	0.000	-7.664	0.000
	1	-3.475	0.000	-2.139	0.016
Δindprice	0	-5.111	0.000	-2.446	0.007
	1	-3.447	0.000	-0.822	0.205

Birinci farkları alınarak durağan duruma getirilen seriler arasındaki eş bütünleşme ilişkisinin sonuçları Tablo 6'da görüldüğü gibidir. Pedroni eş bütünleşme testinde sabitli durumda 7 testten 6 tanesine, sabitli ve trendli durumda ise 5 tanesine göre seriler arasında eş bütünleşme vardır. Diğer taraftan Kao eşbütünleşme test istatistik değeri de (-2.60) anlamlı kabul edilmiş ve seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu görülmüştür.

Tablo 6: Pedroni ve Kao Eşbütünleşme Testleri

Trend varsayımı:	Sabitli		Sabitli-Trendli	
	İstatistik	<u>Olasılık</u>	İstatistik	<u>Olasılık</u>
Panel v-Statistic	-0.737570	0.7696	-3.037872	0.9988
Panel rho-Statistic	-1.684328	0.0461	1.200387	0.8850
Panel PP-Statistic	-6.070228	0.0000	-6.584548	0.0000
Panel ADF-Statistic	-6.011817	0.0000	-6.032869	0.0000
Group rho-Statistic	1.007345	0.8431	3.562229	0.9998
Group PP-Statistic	-5.914597	0.0000	-5.259486	0.0000
Group ADF-Statistic	-4.918619	0.0000	-4.183029	0.0000
Kao Test	-2.606703	0.0046	-	-

Seriler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edildikten sonra değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkilerinin yönü ve katsayıları PMG ve MG tahmincileri yardımıyla tahmin edilebilir. Bu doğrultuda panel vektör hata düzeltme modeli şu şekilde formüle edilebilir:

$$\Delta CO_{2e} = \phi_i CO_{2e_{it-1}} + \beta'_{i1} indcons_{it} + \beta'_{i2} indprice_{it} + \sum_{j=1}^{p-1} \lambda_{it} \Delta CO_{2e_{it-1}} + \sum_{j=0}^{q-1} \delta_{ij1} \Delta indcons_{it-j} + \sum_{j=0}^{q-1} \delta_{ij2} \Delta indprice_{it-j} + u_{it}$$

Modelde; ϕ_i hata düzeltme parametresini, λ_{ij} gecikmeli bağımlı değişkenin katsayılarını (scalars), $\delta_{i,j}$ ($k \times 1$) katsayı vektörlerini, i indisi ülke sayısını, t zamanı, q optimal gecikme uzunluğunu, u_{it} ise hata terimini göstermektedir. Hata düzeltme parametresinin negatif değerli ve istatistiksel olarak anlamlı olması eş bütünlük seriler arasındaki kısa dönemli sapmaların uzun dönemde ortadan kalkacağını ve serilerin uzun dönemde dengeye geleceklerini ortaya koymaktadır.

Uzun dönem parametre tahmini için ayrıca yatay kesit bağımlılığını dikkate alan, heterojenliğe izin veren yapısal kırılmalara ve koentegre ilişki olmama durumuna karşı dirençli tahminciler olan CCEMG ve AUG tahmincilerinden de faydalanılmıştır (Büberkökü, 2016: 288).

CO_{2e} ile $indcons$ ve $indprice$ arasındaki ilişki öncelikle kısa dönem parametrelerini vermesinin yanısıra dinamik tahminler yapmayı olanaklı kılan PMG ve MG tahmincileri ile tahmin edilmiş, bu tahmincilerden hangisinin daha iyi sonuçlar ortaya koyduğunu tespit etmek için de uzun dönem homojenliğini test eden Hausman testi uygulanmıştır. Elde edilen bulgular Tablo 7'de verilmiştir. Hausman testine göre ki-kare değeri anlamlı değildir ve H_0 hipotezi reddedilememiştir. Yani PMG tahmincisi daha doğru sonuçlar üretmektedir ve uzun dönem parametreleri homojendir. Diğer taraftan, hata düzeltme parametresi (errorcorrection-ec)

sıfırdan küçük olduğu için anlamlıdır, dolayısıyla değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusudur.

Tablo 7: PMG, MG ve Hausman Test Sonuçları

Tahminciler	PMG		MG	
	Katsayı	P > z	Katsayı	P > z
D. CO_{2e}				
ec indcons	1.513657	0.000	.5781676	0.482
ec indprice	-.0114721	0.000	-.106879	0.088
SR ec	-.3309548	0.000	-.6696234	0.000
indcons D1.	.3956047	0.129	.2399285	0.396
indprice D1.	.142094	0.017	.1636476	0.014
constant	15.80725	0.025	48.31954	0.011
HAUSMAN TESTİ				
Hausman Testi: $\chi^2(2) = 3.46$ Prob>$\chi^2 = 0.1777$ Log Olabilirlik: -691.9648 Gözlem Sayısı (n): 364				

Hata düzeltme parametresi aynı zamanda serilerin durağan olmamasından kaynaklanan kısa dönem sapmalarının bir sonraki dönemde dengeye gelme hızını da göstermektedir. Buna göre bir dönemde oluşan dengesizliklerin yaklaşık %33'ü bir sonraki dönemde düzelecek ve uzun dönem dengesine yaklaşması sağlanacaktır. Indcons uzun dönem katsayısının (1.51) işareti pozitif ve anlamlı iken, kısa dönem katsayısı anlamlı değildir. Indprice değişkeninin uzun ve kısa dönem parametreleri (-0.011 ve 0.14) anlamlıdır. Indprice değişkeninin işareti kısa dönemde pozitif iken, uzun dönemde negatife dönmektedir. Bu durum kısa dönemde fiyatlar artsa da CO₂ emisyonunun azalmadığını göstermektedir. Uzun dönemde sanayi sektöründe petrol tüketimindeki 1 birimlik artış CO_{2e}'yi yaklaşık olarak 1.51 artırmaktadır. Buna karşın, petrol fiyatlarındaki 1 birimlik bir artış uzun dönemde CO_{2e}'yi 0.011 birim azaltırken, kısa dönemde 0.14 birim yükseltmektedir. Petrol fiyatlarındaki artışa rağmen kısa dönemde CO_{2e}'nin azalmaması birkaç nedene bağlanabilir: Birincisi, fiyatlardaki değişimlere CO_{2e} geç tepki vermektedir. İkincisi, CO_{2e}'yi düşürmek maliyetli olduğu için bunu kısa vadede sağlamak oldukça güçtür. Üçüncüsü, petrol ve gaz üreten ülkeler, fosil yakıtların kullanılmaya devam ettirilmesine büyük bir ilgi duymaktadırlar ve onları teşvik etmeye ve sübvans etmeye devam etmekte ve ara vermemektedirler. Son olarak özellikle gelişmekte olan ülkeler için ekonomik büyüme enerji tüketiminde ve buna bağlı olarak sera gazı emisyonlarında bir artışa sebep olsa da en önemli hedeftir[§].

[§] <http://energypost.eu/difficult-reduce-co2-emissions/> Erişim Tarihi: 10.05.2016.

CO₂ emisyonu ile petrol tüketimi ve petrol fiyatları arasındaki ilişkinin uzun dönemde anlamlı olup olmadığının tespit edilmesine yönelik olarak ayrıca CCEMG ve AUG tahmincileri kullanılmış ve elde edilen bulgular Tablo 8’de sunulmuştur. Buna göre uzun dönemde gerek CCEMG gerekse de AUG tahmincilerine göre petrol tüketimi CO_{2e}’yi artırmaktadır. Buna karşın her iki tahminci açısından da petrol fiyatlarının CO_{2e} üzerinde etkili olmadığı anlaşılmaktadır. CCEMG tahmincisine göre petrol tüketimindeki 1 birimlik artış CO_{2e}’yi uzun dönemde 1.133 birim, AUG’a göre ise 0.687 oranında artırmaktadır.

Tablo 8: CCEMG ve AUG Sonuçları

Değişkenler/Tahminci	CCEMG	
CO _{2e}	Katsayı	P > z
indcons	1.132939	0.000
indprice	-.0449345	0.113
__000007_t	-.2227129	0.144
__00000M_CO _{2e}	.3306952	0.003
__00000L_indcons	-.1869636	0.133
__00000L_indprice	-.0000794	0.999
constant	5.086617	0.244
RMSE: 2.3809	Wald chi2(2) = 19.59, Prob > chi2 = 0.0001	
Değişkenler/Tahminci	AUG	
CO _{2e}	Katsayı	P > z
indcons	.6871769	0.001
indprice	.0295873	0.188
__00000R_c	.2322126	0.004
__000007_t	-.0323851	0.870
constant	36.15228	0.000
RMSE: 2.8788	Wald chi2(2) = 13.02, Prob > chi2 = 0.0015	

7. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Küresel CO₂ emisyonlarının yaklaşık %22’sinin sanayi sektörü kaynaklı olduğunu dikkate alarak, mevcut çalışma sanayi sektöründe CO₂ emisyonu, enerji tüketimi ve enerji fiyatları arasındaki uzun dönemli ilişkiyi OECD ülkeleri örnekleminde, panel hata düzeltme modelleri aracılığıyla incelemektedir. Bulgular, teorik ve ampirik literatürden beklentilere de

uygun olarak karbondioksit emisyonu üzerinde, enerji tüketiminin etkisinin pozitif enerji fiyatlarının etkisinin negatif olduğunu ortaya koymaktadır. Buna göre örneklem kapsamındaki ülkeler için PMG tahmincisine göre, uzun dönemde sanayi sektöründe petrol tüketimindeki bir birimlik artış CO₂'yi yaklaşık olarak 1.51 oranında artırmaktadır. Buna karşın, petrol fiyatlarındaki bir birimlik artış uzun dönemde CO₂'yi 0.01 oranında azaltırken, kısa dönemde 0.14 oranında yükseltmektedir. CCEMG ve AUG tahmincilerine göre ise uzun dönemde CO₂'yi etkileme bakımından sadece petrol tüketimi anlamlıdır. CCEMG tahmincisi petrol tüketimindeki 1 birimlik artışın CO_{2e}'yi uzun dönemde 1.133, AUG ise 0.687 oranında arttıracığını ortaya koymuştur. Kuşkusuz bulguların araştırmanın örnekleme ve inceleme dönemi ile kısıtlı olacağı dikkate alınmalıdır.

Çalışma ampirik literatürde görece ihmal edilen sektörel incelemelere katkı sağlamayı hedeflemiştir. Gelecek çalışmaların sanayi sektörünün alt sektörlerinde enerji tüketimi, petrol fiyatları ve karbondioksit emisyonu arasındaki ilişkiler inceleyerek sektörel farklılıkları ortaya koyması politika tasarımı için de anlamlı bulgular üretecektir. Bunun yanı sıra çalışma, eş anlı olarak sanayileşme, enerji tasarrufu ve çevreye dost sürdürülebilir büyüme baskısı altında olan Türkiye gibi ülkeler açısından sanayi sektörüne ilişkin enerji politikaları tasarlanmasını destekleyici bulgular ortaya koymuştur. CO₂ emisyonunun azaltılması için; sanayi sektöründe enerji verimliliğinin ve tasarrufunun artırılmasına yönelik önlemlerin artırılması, enerji yoğunluğunun azaltılması, yenilikçi üretim teknolojilerinin geliştirilmesi (karbon kaynağının kömürden kimyevi organik bileşenlere dönüştürülmesi), geri dönüşüm teknolojilerinin ve yenilenebilir enerji kaynağı kullanımının yaygınlaştırılması ve enerji yönetimi sistemlerinin uygulamaya konulması politika tasarımında dikkate alınması gereken hususlardır.

KAYNAKÇA

Alkathlan, Khalid ve Javid, Muhammad (2013), “Energy Consumption, Carbon Emissions And Economic Growth In Saudi Arabia: An Aggregate and Disaggregate Analysis”, *Energy Policy*, 62, 1525-1532.

Aune, Finn Roar; Liu Gang; Rosendahl Knut Einar ve Sagen Eirik Lund (2009), “Subsidising Carbon Capture: Effects on Energy Prices And Market Shares In The Power Market”, <http://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/DP/dp595.pdf> (Erişim Tarihi: 01.01.2016)

BP (2013), *Annual Report and Form 20-F 2013*, https://www.bp.com/content/dam/bp/pdf/investors/BP_Annual_Report_and_Form_20F_2013.pdf (Erişim Tarihi: 10.04.2015)

Büberkökü, Önder (2016), “Uluslararası Sermaye Hareketliliğinin İncelenmesi: Yükselen Piyasa Ekonomileri Üzerine Bir Uygulama”, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 8(15), 281-298.

Cogni Alessandro ve Manera Matteo (2008), “Oil Prices Inflation and Interest Rates in a Structural Cointegrating VAR Model For G-7 Countries”, *Energy Economics*, 30, 856-888.

Çoban, Orhan ve Şahbaz, Nazan (2011), “Ar&Ge Harcamaları ve Gsmh'nin Enerji İthalatına Etkisi: Türkiye Örneği”, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(21), 11-19.

DEK-TMK (Dünya Enerji Konseyi Türk Milli Komitesi) (2012), “Enerji Raporu 2012”, DEK-TMK Yayın No: 0021/2012, Ankara.

Dinica, Valentina (2002), *Energy Policies For CO₂ Emission Reduction*, In A. Yatova (Eds.), *Natural System Challenge Iı-Climature Change, Human Systems and Policy*, Birleşik Krallık: Encyclopedia of life support systems, EOLSS Publishers Co., Oxford.

Gorkum, Van (2010), “CO₂ Emissions And Energy Consumption During The Construction of Concrete Structures: Comparison Between Prefab and Insitu Concrete Viaducts”, Doktora Tezi, Delft University of Technology, TU Delft, Hollanda.

Halicioglu, Ferda (2009), “An Econometric Study of CO₂ Emissions, Energy Consumption, Income and Foreign Trade in Turkey”, *Energy Policy*, 37(3), 1156-1164.

Hammoudeh, Shawkat M.; Nguyen Duc Khuong ve Sousa Ricardo M. (2014), “What Explains the Short-Term Dynamics of the Prices of CO₂ Emissions? ”, *Universida de Minho, WorkingPaper Series*, <http://repositorium.sdum.uminho.pt/bitstream/1822/28047/1/NIPEWP042014.pdf> (Erişim Tarihi: 08.04.2015)

Hoeller, Peter ve Wallin, Markku (1991), “Energy Prices, Taxes and Carbon Dioxide Emissions”, <http://www.oecd.org/eco/greeneco/34258255.pdf> (Erişim Tarihi: 01.01.2016)

Hossain, Sharif (2012), “An Econometric Analysis for CO₂ Emissions, Energy Consumption, Economic Growth, Foreign Trade and Urbanization of Japan”, *Low Carbon Economy*, 3, 92-106.

IEA (2015), “Statistics, Online Access Services, Energy Prices and Taxes”, <http://wds.iea.org/wds/ReportFolders/ReportFolders.aspx> (Erişim Tarihi: 04.04.2015)

Lindmark, Magnus (2002), “An EKC-Pattern in Historical Perspective: Carbon Dioxide Emissions, Technology, Fuel Prices and Growth in Sweden 1870–1997”, *Ecological Economics*, 42(1), 333-347.

Munir, Sehar ve Khan, Azra (2013), “Impact of Fossil Fuel Energy Consumption on CO₂ Emissions: Evidence from Pakistan (1980-2010)”, <http://72.9.146.122/psde/pdf/AGM29/papers/Sehar%20Munir.pdf> (Erişim Tarihi: 01.01.2016)

National Action Plan for Energy Efficiency (2009), *Energy Efficiency as A Low-Cost Resource for Achieving Carbon Emissions Reductions*, Prepared by William Prindle, ICF International, Inc.

Rodríguez, Miguel ve Pena-Boquete, Yolanda (2016), “Another Look at CO₂ Emissions Modelling: The Role of Energy Prices in Developed Countries”, <http://tr.scribd.com/doc/122961169/Another-look-at-CO2-emissions-modelling-the-role-of-energy-prices-in-developed-countries#scribd> (Erişim Tarihi: 01.01.2016)

Sadorsky, Perry (2009), “Renewable Energy Consumption, CO₂ Emissions and Oil Prices in the G7 Countries”, *Energy Economics*, 31(3), 456-462.

Shanthini, Rajaratnam (2012), “Is The Economic Growth in the United States Influenced by Its Fossil Fuel-Based Carbon Dioxide Emissions? ”, *Journal of Sustainable Development*, 5(3), 59.

Vattenfall (2011), “Six Sources of Energy-One Energy System”, http://corporate.vattenfall.com/globalassets/corporate/about_vattenfall/generation/six_sources_of_energy_one_energy_system.pdf (Erişim Tarihi: 10.04.2015)

World Bank (2015), “World Databank, World Development Indicators & Global Development Finance”, <http://databank.worldbank.org/data/views/variableSelection/selectvariables.aspx?source=world-development-indicators> (Erişim Tarihi: 04.04.2015)

Zhang, Guoxing ve Cheng, Sujie (2014), “International Oil Price’s Impacts on Carbon Emission in China’s Transportation Industry”, *Journal of Industrial Engineering and Management*, 7(4), 749-768.

Geliş Tarihi: 16.11.2017
Kabul Tarihi: 14.12.2017
DOI : 10.21180/kuiibf.2017434558

AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARIYLA PARLAMENTER HÜKÜMET SİSTEMİ

Nazmiye ÇAĞLAR*

Öz: Demokratik hükümet sistemlerinden biri olan parlamenter sistem, yürütmenin yasama organından çıktığı ve yasama organının desteğiyle görevini sürdürdüğü bir yönetim sistemidir. Tarihî gelişmelerin sonucu olarak İngiltere’de ortaya çıkan ve günümüzde pek çok ülke tarafından benimsenen bu sistem, diğer hükümet sistemlerinde olduğu gibi, bünyesinde birtakım avantajları ve dezavantajları barındırmaktadır.

Bu çalışmada amaçlanan, parlamenter hükümet sistemini tanımlamak, sisteme ilişkin temel unsurları incelemek ve parlamenter sisteme atfedilen avantaj ve dezavantajları değerlendirmektir. Bu hususlarla ilgili gerekli açıklamalar ve gerekli değerlendirmeler yapılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hükümet Sistemleri, Kuvvetler Ayrılığı, Parlamenter Sistem
JEL Kodu: Z00

PARLIAMENTARY GOVERNMENT SYSTEM WITH ITS ADVANTAGES AND DISADVANTAGES

Abstract: The parliamentary system, one of the democratic government systems, is a government system, in which the executive branch emerges from the legislative branch and continues its mission with support of the legislature branch. Having emerged in England as a consequence of historical developments and having been adopted by many countries until today, this system has inherent advantages and disadvantages similar to the other government systems.

The aim of the present study is to define the parliamentary government system, examine its fundamental elements and to evaluate the advantages and disadvantages as attributed to the parliamentary system and provide necessary explanations and necessary assessments as regards these issues.

Keywords: Government Systems, Separation of Powers, Parliamentary System
JEL Code: Z00

* Yüksek Lisans Öğrencisi, *Sakarya Üniversitesi, SBE*, nazmiyecaglar@hotmail.com

1. GİRİŞ

Toplumlarda temel üç siyasal işlev ve bu işlevleri yerine getiren üç siyasal kurum bulunmaktadır. Bunlar; yasama görevlerini yürüten ve parlamento örneğinde örgütlenmiş yasama kurumları, yasama kurumunun ürettiği kuralları uygulama işlevi ile görevlendirilmiş yürütme organları, bürokrasi, yürütme organları ve yasama kurumunu denetleyen yargı kurumudur (Tosun, 1999: 55). Günümüzde pek çok ülke tarafından uygulanan demokratik hükümet sistemleri yasama, yürütme ve yargı olarak bilinen bu üç temel devlet erkinin anayasal olarak dizaynı üzerinden tanımlanır. Bu husus genellikle kuvvetler birliği ve kuvvetler ayrılığı şeklindeki iki temel sınıflandırmaya tabidir.

Kuvvetler birliği ilkesi, yasama ya da yürütme organlarından birisinin devletin hukukî işlevlerinin tümünü kullanması yetkisine sahip olmasıdır. Devletin hukukî işlevleri yürütme organında birleşirse ‘diktatörlük’, yasama organında birleşirse ‘meclis hükümeti (konvansiyonel) rejimi’ ortaya çıkmaktadır (Akgül, 2015: 33). Diktatörlük, yasama ve yürütme yetkilerinin seçilmiş olmayan bir kişinin veya grubun elinde toplanmasıdır. Kuvvetlerin, halk tarafından, demokratik usullerle seçilmiş bir parlamentoda birleşmesi ise meclis hükümeti sisteminin esasını oluşturur.

Kuvvetler ayrılığı ilkesi ise yasama ve yürütme fonksiyonlarından her birinin, birer temel yetki olarak devletin farklı bir kurumuna emanet edilmesidir. Daha açık bir ifadeyle belirtmek gerekirse, yasama ve yürütme yetkilerinin aynı elde toplandığı durumlarda kuvvetler birliğinden söz edilirken; bu yetkilerin denge ve denetimi sağlayacak bir şekilde farklı organlar arasında paylaştırıldığı durumlarda kuvvetler ayrılığı söz konusu olmaktadır.[†] Kuvvetler ayrılığına dayanan yönetim sistemleri, yasama ve yürütme erkleri arasındaki ayrılığın niteliğine göre üç hükümet sistemine ayrılmaktadır. Bunlar; yasama ve yürütme kuvvetleri arasında sert bir ayrılığın bulunduğu başkanlık sistemi, kuvvetler arasındaki dengenin daha yumuşak olarak düzenlendiği parlamenter sistem ve başkanlık sistemi ile parlamenter sistemin birtakım özelliklerini taşıyan ve bu sistemlerin bir karışımı olan yarı başkanlık sistemidir.

Bu çalışmanın amacı, hükümet sistemlerinden biri olan parlamenter sistemi tanımlamak ve sistemin temel unsurlarını ortaya koymaktır. Kaynak taraması yönteminin kullanıldığı çalışmada, parlamenter sistemin olumlu ve olumsuz yanları genel hatlarıyla incelenecektir. Herhangi bir hükümet sisteminin sahip olduğu avantajların, bu sistemi doğrudan en ideal bir seçenek hâline getiremeyeceği gibi yaşanan istikrarsızlıklardan yalnızca hükümet sistemini sorumlu tutmak da doğru olmayacaktır. Dolayısıyla hükümet sistemlerinden biri olarak parlamenter sistemin sağlıklı bir şekilde işlemesi sistemi benimseyen ülkenin tarihî ve siyasî geçmişi, demokrasi kültürü gibi unsurlarla ilişkilidir.

2. PARLAMENTER HÜKÜMET SİSTEMİ

Bu sistem, yasama ve yürütme organları arasındaki kuvvetler ayrılığının yumuşak, dengeli ve işbirliğine dayanan temsilî idare şekli olarak tarif edilebilir. Sistemin esası, mutlak monarşiye ve değişmez hükümdarlara karşı çıkmak, halkı temsil etmek ve yasama gücünü kuşanarak iktidarı denetleme imkânına sahip olmaktır (Turgut, 1998: 33). Uzun bir tarihsel geçmişin ardından 18. yüzyılın ortalarında İngiltere’de ortaya çıkan bu sistem, 19. yüzyılda başkaca Kıta Avrupası ülkelerinde uygulama alanı bulmuş ve devam eden süreçte pek çok ülkenin benimsediği bir yönetim sistemi hâline gelmiştir.

[†] Hukuk devleti özelliğinin bir gereği olarak ‘yargı’ bu denkleme yer almaz. Zira demokratik ülkelerde yargının bağımsızlığı temel ilkedir.

Belirtmek gerekir ki demokratik parlamenter sistemin İngiltere'deki uygulamasıyla sistemi benimseyen diğer ülkelerde karşılaşmak mümkün olmadığı gibi her bir ülkenin uygulamaları arasında birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum sistemin tanımı ve ayırt edici unsurları ile ilgili görüş birliğine varılmasını engellemektedir. Bununla birlikte parlamenter sisteme ilişkin olarak Leon D. Epstein tarafından yapılan “yürütme iktidarının yasama iktidarından kaynaklandığı ve ona karşı sorumlu olduğu anayasal demokrasi tipi” (1968: 419) tanımlamasının genel kabul gördüğünü söylemek mümkündür. Dolayısıyla bir hükümet sisteminin parlamenter olarak adlandırılabilmesi için iki temel özellik bulunmaktadır ki bunlar hükümetin parlamentodan çıkması ve hükümetin parlamentoya hesap vermesidir.

Bu sistemde devlet organları arasında ‘organik’ ve ‘işlevsel’ olmak üzere iki türlü işbirliği bulunur. Yürütme organı tarafından hazırlanarak önerilen yasalar, yasama organında görüşülerek kabul edildiğinden, yasa yapımı sürecinde fonksiyonel işbirliği görülür. Aynı şekilde, yasaların uygulanabilmesi için de yürütme organına ihtiyaç duyulur. Organik işbirliği ise, yürütme organının yasama organından çıkması nedeniyledir. Bu işbirliğinin bir sonucu olarak, devlet başkanı parlamento tarafından seçilir; aynı şekilde başbakan ve bakanlar da parlamento içindeki çoğunluktan çıkarlar (Kahraman, 2012: 22).

Parlamenter sistemde yasama görevi halkın temsilcilerinden oluşan meclisin münhasır yetkisindedir (Efe vd., 2015: 152). Tek ya da iki meclisli olabilen bu sistemde, yürütme yetkisi ise sembolik konumdaki devlet başkanı ile başbakan ve bakanlardan oluşan kabine arasında paylaştırılmıştır. Dolayısıyla parlamenter sistemde yürütme organı düalist bir yapıya sahiptir. Devlet başkanı partiler üstü ve sorumsuz iken; yürütme yetkisinin asıl sahibi olan bakanlar kurulu, yasama organına karşı sorumludur. Başbakan tarafından temel ilkeleri belirlenen hükümet programı ve politikaları, bakanlar kurulu tarafından yürütülmektedir.

Parlamenter rejimlerde bakanlar kurulu üyeleri başbakan tarafından seçilir ve devlet başkanınca atanır. Başbakan, meclisin güvenini kazanacak bir bakanlar kurulu oluşturmak zorundadır. Siyasî anlamda parlamentonun güvenini yitiren bakanlar kurulu görevinden çekilmek zorundadır (Demir, 1998: 20).

Bu sistemde devlet başkanları parlamento tarafından belirli bir süre seçilebileceği gibi (cumhuriyet), ömür boyu görev yapan ve soydan gelen bir kral da olabilir (monarşi). Siyasal bakımdan sorumsuz olan devlet başkanı, yürütme organının sürekliliğini ve istikrarını sağlar. Ancak yetkilerini tek başına değil, siyasî bakımdan sorumlu olan başbakan ve ilgili bakanlar (veya bakanlarla) birlikte kullanır. Bununla birlikte, devlet başkanının (özellikle cumhuriyetlerde) göreviyle ilgili olmayan konularda hukukî ve cezaî sorumluluğu olabileceği gibi; göreviyle ilgili konularda yalnız ‘vatan hainliği’ nedeniyle sorumluluğu vardır (Demir, 1998: 20).

Parlamenter sistem konusundaki Türkçe literatürde rejimin dört özelliği bulunduğu dair genel bir kanı bulunmaktadır. Bunlar; yürütmenin çift başlı olması, devlet başkanının siyasal açıdan sorumsuz olması, bakanlar kurulunun yasama organı karşısında siyasî sorumluluk taşıması ve yürütmenin yasamayı feshetme yetkisine sahip olması şeklinde sıralanmaktadır.

Çift Başlı Yürütme:[‡] Parlamenter hükümet sistemlerinde yürütme organı iki başlıdır. Bir yanda ‘devlet başkanı’, diğer yanda ise ‘bakanlar kurulu’ vardır (Gözler, 2001: 11). Devlet başkanı, devletin sürekliliğini somutlaştırır; iktidarın kullanılmasına katılmaz. Siyasal

[‡] Çift başlı yürütme parlamenter sistemlerin mutlak bir özelliği değildir. Çünkü bunun istisnaları mevcuttur. Arend Lijphart’ın da belirttiği gibi (2014: 154), Botswana ile Güney Afrika Cumhuriyeti’nde yasama organı tarafından seçilen ve yasama organının güvenine dayanan kişiler hem devletin hem de hükümetin başı olarak görev yapmaktadırlar. Dolayısıyla bu iki ülke tek başlı yürütmeye sahip parlamenter sistemlerin örneğidir.

otoritenin kullanımı, başbakan ve bakanlarına aittir (Kaboğlu, 2009: 131).

Klasik parlamenter sistemde devlet başkanının durumu, devletin birliğini, millet ve memleketin bütünlüğünü temsil etmek üzere, daha çok semboliktir. Bununla birlikte devlet başkanının, yasama ve yürütme arasında anlaşmazlık çıktığı zaman arabuluculuk veya hakemlik vazifesi de vardır (Turgut, 1998: 35). Yürütmenin aktif kanadını başbakan ve bakanlardan oluşan bakanlar kurulu temsil etmektedir. Bakanlar kurulu kolektif bir organ olup, dar anlamda hükümet ya da kabine olarak da adlandırılır. Hükümetin başında hükümet ve idare sorumluluğunu taşıyan başbakan vardır (Teziç, 1998: 400). Başbakanın pozisyonu farklı ülkelerde bir üstünlük pozisyonundan tutun da diğer hükümet üyeleriyle eşit bir statüye kadar farklı biçimler alabilir (Lijphart, 2014: 145). Ancak pozisyonu ne kadar üstün olursa olsun başbakan, bir devlet başkanının sahip olduğu prestijden yoksundur.

Devlet Başkanının Siyasî Sorumsuzluğu: Parlamenter sistemlerde devlet başkanının siyasî sorumluluğu bulunmamaktadır. Dolayısıyla devlet başkanı halk, parlamento veya herhangi bir anayasal organ tarafından görevinden alınamaz ve istifaya zorlanamaz. Devlet başkanının siyaseten sorumsuz olmasının temelinde sembolik bir konuma ve yetkilere sahip olması yatmaktadır. Nitekim kamu hukukundaki yetki ve sorumluluğun paralelliği ilkesi gereğince, sembolik bir konumda bulunan devlet başkanının sorumlu tutulması beklenemez. Ayrıca devlet başkanına tanınmış bulunan bu siyasî sorumsuzluğun, onu siyasî tartışmaların dışında, siyasî partilere eşit mesafede, tarafsız ve uzlaştırıcı bir hakem konumuna taşıyacağı da kabul edilmektedir (Asilbay, 2013: 254).

Devlet başkanının sorumsuzluğu parlamenter monarşilerde mutlak iken, parlamenter cumhuriyetlerde vatana ihanet veya anayasayı ihlâl gibi durumlarda istisnaları vardır, ancak böyle bir durum da nadiren gerçekleşebilir.

Öte yandan devlet başkanı, ister cumhurbaşkanı ister kral olsun, daha çok sembolik yetkilere sahip olduğu ve sorumsuz olduğu için işlemleri (tek başına yapması öngörülenler dışında) sorumlu organ olan hükümet tarafından imzalanır (Kaboğlu, 2009: 131). Parlamenter sistemlerde karşı-imza kuralı olarak bilinen bu uygulama gereğince, cumhurbaşkanının bu işlemlerinden doğacak sorumluluk da yürütmenin sorumlu kanadı olarak bakanlar kuruluna yüklenmektedir.

Bakanlar Kurulunun Sorumluluğu: Parlamenter sistemde yürütme organının birinci kanadını oluşturan devlet başkanı sorumsuz olduğu hâlde; ikinci kanadın, yani bakanlar kurulunun yasama organına karşı kolektif, ayrıca bakanların da bireysel sorumluluğu vardır. Bu siyasal sorumluluğun bir sonucu olarak yasama organı soru, genel görüşme, meclis araştırması, gensoru gibi çeşitli denetim araçlarıyla hükümeti denetleyebilir ve güvenini kaybettiğinde düşürebilir (Onar, 2005: 74-75). Bakanlar kurulunun yasama organı karşısındaki sorumluluğunun parlamenter sistemlerin aslî özelliği olarak genel kabul gördüğünü söylemek mümkündür.

Yürütmenin Yasamayı Feshi: Yürütme organının yasama organına karşı sorumlu olması ve bu sorumluluğun bir gereği olarak, yasama organı tarafından denetlenebilmesi ve düşürülebilmesine karşın; yürütme organı da yasama organını fesih yetkisine sahip kılınmıştır (Kahraman, 2012: 22). Parlamenter sistemlerin çoğunda bulunan bu mekanizma, önemli denge unsurlarından biri olarak görülmektedir.

Sorumluluk ve fesih, parlamenter rejimde yürütme ve yasama organlarının karşılıklı baskı araçlarıdır. Bu da onları işbirliğine götürür (Kaboğlu, 2009: 134).

2.1. Parlamenter Hükümet Sisteminin Avantaj ve Dezavantajları

İngiltere'nin tarihsel tecrübelerinin ürünü olan parlamenter sistemin, demokrasi ve

istikrar açısından, birtakım avantajları ve dezavantajları bünyesinde barındırdığı kabul edilir. Birbirinin tersi hükümet sistemleri olarak görüldükleri için parlamenter sistemin güçlü yanları, başkanlık sisteminin zayıf yanlarını oluştururken; zayıf yanları ise başkanlık sisteminin güçlü özellikleri olarak değerlendirilmektedir.

2.1.1. Parlamenter Sistemin Avantajları

Parlamenter sistemin temel avantajı olarak, genellikle, rejimde kilitlenmeyi engelleyecek mekanizmaların varlığı gösterilir. Nitekim yasama ve yürütme organları arasında yumuşak bir ayrılığın ve işbirliğinin söz konusu olduğu parlamenter sistemlerde, bu iki erk arasında bir kriz çıkması genel olarak düşük bir ihtimaldir. Sistem herhangi bir kriz dönemine girse bile ‘güvensizlik oyu’ ve ‘fesih’ gibi çözüm yolları mevcuttur. Bunalımla karşılaşılan durumlarda yasama ve yürütme feda edilerek demokratik sistem kurtarılır ve rejim işlemeye devam eder (Efe vd., 2015: 156). Bu nedenle, parlamenter hükümet sistemlerinde rejimin kilitlenmesi, tıkanması ihtimali daha düşüktür (Gözler, 2010: 612).

Güvensizlik oyu ve fesih araçlarıyla, tıkanıkların çözülebildiği parlamenter sistem bu özelliğinden dolayı esnek ve çözüm üretilebilir bir sistem olarak değerlendirilmektedir. Nitekim parlamenter sistemlerde dinamik bir süreç söz konusudur. Seçimlerin yenilenmesi konusunda esneklik sağlayan bu sistemde, başkanlık sisteminin aksine, halkın desteğini ve işlevini kaybetmiş hükümetler sistem krizine dönüşmeden değiştirilebilir.

Öte yandan parlamenter sistem, uzlaşmacı ve paylaşımcı bir yapıya sahiptir. Kazananın her şeyi kazandığı, kaybedenin her şeyi kaybettiği başkanlık sisteminin aksine parlamenter yönetimde hükümetin her şeyi kazandığı söylenemez. Zira görevde kalması yasama organının güvenine bağlıdır. Ayrıca, parlamenter rejimler, özellikle koalisyon hükümetleri aracılığıyla birçok siyasal partiye hükümet olma olanağını sunmaktadır (Kalaycıoğlu, 2005: 24). Hükümetin düşürülebilme olasılığı, iktidarı küçük partilerin de talep ve çıkarlarını dikkate almaya zorlar (Tunçkaşık, 2015: 15). İktidarda olamayanlar ise muhalefet partilerini oluşturarak parlamento üyesi olabilirler. Kanunların yapılmasına ve hükümetin denetlenmesine katılarak böylelikle sistemden dışlanmamış olurlar.

Son olarak parlamenter sistemde, devlet başkanının uzlaştırıcı bir etkisi vardır. Tarafsız ve partiler üstü kimliğiyle devlet başkanı kriz ortamında manevî ağırlık sağlar ve arabulucu rolünü üstlenerek çatışan taraflar üzerinde yatıştırıcı bir etki gösterir.

2.1.2. Parlamenter Sistemin Dezavantajları

Parlamenter sistemlere yöneltilen eleştirilerin başında ‘yürütmenin istikrarsızlığı’ sorunu gelmektedir. Parlamenter sistemlerde hükümet yasama organının güvenine dayanır; dolayısıyla yasama organı tarafından her zaman görevden alınabilir. Bu da potansiyel bir hükümet istikrarsızlığına sebep olmaktadır. Zira bu sistemde yürütmenin istikrarını garanti eden bir mekanizma bulunmamaktadır.

Özellikle parlamentoda herhangi bir partinin tek başına çoğunluğu sağlayamadığı ve koalisyon hükümetlerinin kurulduğu dönemlerde hükümetler risk altındadır. Gerçekten de, pek çok koalisyon hükümeti deneyimi yaşamış Türkiye’nin siyasî tarihi dikkate alındığında, hükümet istikrarsızlıklarının sık sık yaşandığı açıkça görülmektedir. Türkiye’de sadece 1961-1981 yılları arasında 21 hükümet kurulmuştur. Parlamenter rejimin benimsendiği bir başka devlet olan İtalya’da da 1948-1992 yılları arasında toplam 50 hükümet kurulmuştur (Yüksel, 2013: 44). Aynı şekilde sistemin başarılı bir şekilde uygulandığı diğer ülkelerde de durum aynıdır. Belçika, Danimarka, Finlandiya, Hollanda, Norveç, İsveç gibi parlamenter rejimlerdeki ortalama hükümet ömrü 22 aydır (Gözler, 2010: 614).

Öte yandan bir ülkedeki hükümet istikrarsızlıklarının o ülkenin, pek çok alanda olduğu

gibi demokrasi doğrultusundaki gelişimini de olumsuz yönde etkileyebileceğine ve sonuç itibarıyla daha büyük sıkıntılara yol açabileceğine dikkat çekmek gerekir. Örneğin, Türkiye’de 1971-1980 arasındaki hükümet istikrarsızlıklarının rejim istikrarsızlığına ve rejim istikrarsızlığının da zamanla askerî darbelere sebep olduğu görülmüştür (Yüksel, 2013: 44).

Parlamente sistemine yöneltilen ikinci eleştiri, zayıf, etkinliği düşük hükümetlere yol açmasıdır (Gözler, 2010: 617). Parlamente sistemde hükümetin zayıf kalmasının nedenleri, hükümetin her zaman parlamento çoğunluğunun desteğine muhtaç olması, devlet başkanının hükümetle siyasî rekabete girişme ihtimali, hükümet kararlarının kolektif nitelik taşıması ve koalisyon hükümetlerinin kurulmasıdır (Tunçşak, 2015: 16).

Koalisyon hükümetlerin kurulması ise parlamente sistemlerin en zayıf noktası olarak değerlendirilmektedir. Nitekim parlamentoda herhangi bir partinin tek başına hükümeti kurulabilecek çoğunluğa ulaşamadığı durumlarda koalisyon hükümetine başvuru kendiliğinden oluşacaktır. Ancak bu koalisyon hükümetlerinin doğasında uzlaşmazlık hâli vardır; çünkü koalisyon hükümeti farklı partilerden oluşur ve bu partiler iktidar mücadelesi boyunca rekabet içerisindedir. Koalisyonlarda bir icraat bütünlüğü, bir kabine tecanüsü ve tesanütü görülememektedir (Kuzu, 2011: 9). Koalisyon ortaklarının kendi aralarında anlaşma zarureti, koalisyon hükümetinin ivedilikle karar alamamasını da beraberinde getirmektedir. Bu durum da koalisyon hükümetlerinin ekseriyetle hiçbir şey yapamayarak miadlarını doldurmasıyla sonuçlanır. Böylelikle koalisyon hükümetleri yönetme yeteneğinden mahrum kalmış olurlar. Yönetim eksikliği sonucunda erken seçimlere gidilse dahi bu durumda hesap sorulacak partinin teşhisi zor olur. Zira sıkıntılı zamanlarda, koalisyon ortakları sorumluluk almak yerine birbirlerini suçlamakta; sorumlu ve yetkilinin kim olduğu tam olarak anlaşılamamaktadır. Bu belirsizlik ve istikrarsızlık durumu ise ‘yönetemeyen demokrasi’ sorununa yol açar ve parlamente yönetimin demokratik niteliğini zayıflatır.

3. SONUÇ

Günümüzde İngiliz modelinden esinlenen parlamente rejimler özellikle çok partili ortamlarda aynı sonuçları vermemiştir. Birleşik Krallığın başarılı bir şekilde uyguladığı parlamente sistem modeli olan Westminster sistemini, bire bir uygulamaya çalışan ülkeler, zaman zaman hükümet bunalımlarıyla karşılaşmıştır. Nitekim parlamente yönetimi benimseyen her ülkede sistemin İngiltere’deki gibi başarılı bir şekilde işleyeceği sonucu çıkarılamaz. Bu sistem herhangi bir ülke için faydalı olsa bile aynı faydanın sistemi benimseyen bütün diğer ülkelerde de gerçekleşeceğini söylemek mümkün değildir. Bu nedenle kimi ülkeler, hükümetlere istikrar kazandırmak ve klasik parlamente yönetimin uygulamasından kaynaklanan sorunları çözmek için sistemde ‘tadilat’ yapma yoluna gitmişlerdir. Buna rağmen bazı ülkelerde hükümetlerin, yasama önündeki sorumluluğunun adeta işleme bir vaziyete geldiği görülebilmektedir. Parlamente güvenoyunu kazanma mecburiyeti hükümetler için fazla önem arz etmemekte, hatta tam aksine başbakan bir nevi meclisi tahakküm altına alarak istifa veya erken seçim alternatiflerini dile getirebilmektedir. Dolayısıyla, iktidar partisinin milletvekilleri, gelecek seçimlerde parlamente veya kabineye giremeyecekleri endişesiyle kendi fikirlerini dile getirmekten çok kabinenin lideri hâline gelen başbakan ile iyi geçinmeye çalışmaktadırlar.

Öte yandan, diğer hükümet sistemlerinde olduğu gibi parlamente sistemin de güçlü ve zayıf yönleri vardır. Siyasî kilitlenme yaşanmaması, çözüm üretilebilir bir sistem olması, devlet başkanlarının siyasî havayı yumuşatıcı bir etkiye sahip olması sistemin üstünlükleri olarak kabul edilirken; buna karşılık hükümet istikrarsızlıklarının yaşanması, kurulan hükümetlerin zayıf ve verimsiz olması, hesap verilebilirlik açısından yetersiz kalması da

parlamentar yönetimin kusurları olarak sayılmaktadır.

Ancak parlamentar sistemin kusurları olarak kabul edilen bu eleştirilerin doğrudan doğruya sistemden kaynaklanmadığını da söylemek gerekir. Nitekim sistemin zaafî olan koalisyon hükümetlerinin nedeninin çok partililik, onun da nedeninin ise nispi temsil seçim sistemi olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra bir ülkede demokratik bir hükümet sisteminin başarıyla uygulanması o ülkenin anayasa kuralları, siyasî parti sistemi, seçim sistemi gibi unsurlara bağlı olmakla birlikte ülkenin siyasî, iktisadî, tarihî ve kültürel özellikleri ile de ilgilidir.

Sonuç olarak demokratik hükümet sistemlerinin her birinin doğasında birtakım avantajların yanı sıra riskler ve sakıncalar da bulunmaktadır. Bu rejimler, demokrasinin gelişmesine katkı sağlayabilir; fakat demokrasinin garantisi oldukları anlamına da gelmemelidir. Nitekim hiçbir siyasî sistem kendiliğinden işlemez. Bu sistemlerin uygulandıkları ülke için yararlı olabilmesi, ilgili ülkenin kendi anayasal gelenekleri, tarihî geçmişi, siyasal kültürü ve iktisadî özellikleri gibi çeşitli unsurlara bağlıdır.

KAYNAKÇA

- Akgül, M. Emin (2015), Hükümet Sistemleri Tartışması ve Türkiye Örneği, Turhan Kitabevi, Ankara.
- Asilbay, İ. Halil (2013), "Parlamentar Sistem ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme", Türkiye Barolar Birliği Dergisi, Cilt Ocak-Şubat, Sayı 104, 247-264.
- Demir, Fevzi (1998), Demokrasilerde Hükümet Sistemleri ve Başkanlık Hükümeti Rejimi, İzmir.
- Efe, Haydar, KEMAHLLI, Funda ve KOTAN, Muhammed Lütfi (2015), "Türkiye'nin Parlamentar Sistem Deneyiminin Önemi, KAÜ İİBF Dergisi, Cilt 6, Sayı 11, 149-176.
- Epstein, Leon D. (1968), "Parliamentary Government", International Encyclopedia of the Social Sciences, Cilt 11, 419-425.
- Gözler, Kemal (2001), Devlet Başkanları: Bir Karşılaştırmalı Anayasa Hukuku İncelemesi, Ekin Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Gözler, Kemal (2010), Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, Cilt 1, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Kaboğlu, İbrahim Ö. (2009), Anayasa Hukuku Dersleri, 5. Baskı, Legal Yayıncılık, İstanbul.
- Kahraman, Mehmet (2012), Türk Anayasa Hukukunda Cumhurbaşkanlığı, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Kalaycıoğlu, Ersin (2005), Başkanlık Rejimi Türkiye'nin Diktatörlük Tehdiidiyle Sınava, Teoman Ergül (Ed.), Başkanlık Sistemi, s. 13-29, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara.
- Kuzu, Burhan (2011), Her Yönü ile Başkanlık Sistemi, Babıalı Kültür Yayıncılığı, İstanbul.
- Lijphart, Arend (2014), Demokrasi Modelleri: Otuz Altı Ülkede Yönetim Biçimleri ve Performansları, Çev. Güneş Ayas, Utku Umut Bulsun, İthaki Yayınları, İstanbul.
- Onar, Erdal (2005), Türkiye'de Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemine Geçmesi Düşünülmeli Midir?, Teoman Ergül (Ed.), Başkanlık Sistemi, s. 71-104, Türkiye Barolar Birliği Yayınları, Ankara.
- Teziç, Erdoğan (1998), Anayasa Hukuku, 5. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul.
- Tosun, Tanju ve TOSUN, Gülgün Erdoğan (1999), Türkiye'nin Siyasal İstikrar Arayışı: Başkanlık ve Yarı Başkanlık Sistemleri, Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Tunçkaşık, Halit (2015), Parlamentar Sistem: Teori, Pratik ve Tartışmalar, Havvana Yapıcı Kaya (Ed.), Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri: Parlamentar Sistem, s. 1-35, TBMM Basımevi, Ankara.
- Turgut, Mehmet (1998), Başkanlık Sistemi, Ordu ve Demokrasi, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.
- Yüksel, Cüneyt (2013), "Türkiye'nin Gelecek Siyasi Sistem Tercihi: Rasyonelleştirilmiş Parlamentarizm, Yarı-Başkanlık ve Başkanlık Sistemleri", Yasama Dergisi, Sayı 25, Eylül-Ekim-Kasım-Aralık/2013, Parlamento Hukuku Özel Sayısı II, 38-70.

Geliş Tarihi: 05.10.2017
Kabul Tarihi: 19.12.2017
DOI : 10.21180/kuiibf.2017434559

GENEL ÜRETİM GİDERLERİNİN MAMULLERE DAĞITIMINDA ÜÇ FARKLI YÖNTEM: KARŞILAŞTIRMALI VAKA ANALİZİ

A.Cemkut BADEM*
Yavuz KILINÇ**

ÖZ: Geleneksel hacim tabanlı maliyetleme yönteminin eksikliklerini ve hatalarını gidermek amacı ile geliştirilen faaliyet tabanlı maliyetleme yaklaşımı karmaşık bir yapıya sahiptir. Bu sebeple bu maliyetleme yönteminin özellikle karmaşık süreçleri bünyesinde barındıran işletmeler tarafından uygulanabilmesi ve bu uygulanabilirliğin sürekli hale getirilebilmesinin oldukça zor olduğu belirlenmiştir. FTM yönteminin bu karmaşıklığı bilim insanlarını başka bir maliyetleme yönteminin geliştirilmesine zorlamıştır. Kaplan ve Anderson (2004) yapmış oldukları çalışmalar neticesinde, temelinde FTM'yi içeren, ancak FTM'ye göre daha basit, daha kolay uygulanabilir ve daha az masraflı olduğunu belirttikleri Zaman Esaslı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme (ZEFTM) yöntemini geliştirmişlerdir. Bu çalışmanın amacı, her üç maliyetleme yaklaşımını bir uygulama vasıtası ile karşılaştırmalı olarak incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Hacim Tabanlı Maliyetleme, Faaliyet Tabanlı Maliyetleme, Zaman Esaslı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme
JEL Kodu: M41

THREE DIFFERENT METHODS FOR DISTRIBUTION OF MANUFACTURING OVERHEAD COSTS: COMPARATIVE CASE STUDY

Abstract: The activity-based costing (ABC), which is developed for the purpose of eliminating the mistakes of the volume-based costing method (VBC), has a complex structure. For this reason, it is very difficult to implement this costing method (ABC) especially by the enterprises that have complex production processes and to make it permanent. This complexity of the ABC method has forced scientists to develop another costing method. Kaplan and Anderson (2004) developed a Time- Driven Activity Based Costing (TD-ABC) method that includes ABC but is simpler to implement, less costly and time-based than ABC. The purpose of this study is to examine all three costing methods in comparison with an application.

Key Words: The Volume-Based Costing Method, The Activity-Based Costing Method, Time- Driven Activity-Based Costing.
JEL Codes: M41

* Doç. Dr. *Kocaeli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, S. yazar, cembadem@kocaeli.edu.tr*

** Arş. Gör. Dr. *Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.*

1. GİRİŞ

İşletmeler sürekli olarak rekabet halindedirler. Bu rekabet ortamında, rekabet avantajı elde edebilmek amacı ile kendilerine rekabet stratejileri geliştirmeleri gerekir. Rekabet avantajı, işletmelerin müşteriye fayda sağlayabilmesi adına rakip firmaların teklif ettiği fiyattan veya daha düşük fiyat sunarak ya da rakip firmaların sunduğu faydanın eşdeğerinin, rakiplerden daha düşük fiyatla müşteriye sunulması ile elde edilebilir (Erden, 2004:231). Bu sebeple, işletme yönetiminin rekabet avantajı elde edebilmesi için ürün fiyatlandırmasını doğru yapması gerekir. Bir ürünün fiyatının doğru olarak tespit edilebilmesi için de ürünün maliyeti tam, doğru ve zamanında belirlenmiş olması gerekir. Bu açıdan bakıldığı zaman işletmelerin kullanacağı maliyet yöntemi büyük önem arz eder.

20. yüzyılın ilk çeyreğinde geliştirilen hacim tabanlı maliyetleme yönteminde direkt ilk madde ve malzeme giderleri ile direkt işçilik giderleri üretilen mamulle doğrudan ilişkisi kurulabilmesi sebebiyle mamullere doğrudan yüklenmekte, ancak mamullerle doğrudan ilişkisi kurulamayan genel üretim giderleri mamullere dolaylı yollarla yüklenmektedir. Hacim tabanlı maliyet yönteminde genel üretim giderleri mamullere üretim hacmi dikkate alınmak suretiyle yüklenirler. Bu durum özellikle genel üretim giderlerini oluşturan ve üretim hacmi ile ilişkisi olmayan faaliyetlerin mevcut olması durumunda, genel üretim giderlerinin yanlış olarak mamullere yüklenmesine sebep olur. 1900'lü yılların başında işletmelerde genellikle sermaye yoğun üretim yerine emek yoğun üretim anlayışının olması hatalı yüklemenin pek de göze görünmemesine neden olmuştur.

20. yüzyılın son çeyreğine yaklaşıldığında, işletmeler emek yoğun üretim anlayışı yerine sermaye yoğun üretim anlayışına doğru hızlı bir biçimde yol almışlardır. Bu durum işletmelerde sermaye yoğunluğunun getirdiği yüksek oranlı genel üretim giderlerinin mamullere yükleniminin önemini artırmış ve hacim tabanlı maliyetlemenin genel üretim giderlerini mamullere yüklemedeki başarısızlığını gün yüzüne çıkarmıştır. Bu sebeple hacim tabanlı maliyetleme yönteminin yerine yeni bir maliyetleme yönteminin geliştirilmesi için yapılan çalışmalar 1970'li yıllarda faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminin kuramsal olarak ortaya çıkmasına ve 1980'li yıllarda ise işletmelerde uygulanmasına yol açmıştır.

Hacim tabanlı maliyetleme yönteminin sebep olduğu hatalı maliyet dağılımını ortadan kaldırmak amacı ile geliştirilen faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemi esasında üretilen mamullerin ya da hizmetlerin üretilmesi esnasında bir takım faaliyetleri ortaya çıkardığı ve bu faaliyetlerin de kaynakları tükettiği düşüncesine dayanır. Hacim tabanlı maliyetlemeye göre özellikle geniş ürün yelpazesine sahip işletmeler açısından mamul maliyetinin doğru olarak tespitinde daha başarılı bir yöntem olmasına karşılık FTM yönteminin uygulanması ve sürdürülebilirliği oldukça zordur. Ayrıca işletmelerde kurulumu oldukça zor ve pahalıdır. Bu ve benzeri dezavantajları sebebiyle uygulamada istenilen düzeylere ulaşamayan FTM yöntemi yerine 2000'li yılların başında temelinde FTM'yi barındıran ancak FTM'ye göre kurulumu, işletilebilmesi ve sürdürülebilirliği daha kolay ve daha az maliyetli olan Zaman Esaslı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme (ZEFTM) yöntemi geliştirilmiştir.

Bu makalenin amacı 1900'lü yılların başından bu yana geliştirilmiş olan bu üç maliyetleme yönteminin karşılaştırmalı olarak incelenmesidir. Bu sayede yöntemlerin arasındaki uygulama farklılıklarının tespit edilebilmesi sağlanmıştır. Özellikle işletme yönetiminin rekabet avantajı elde edebilmesi açısından doğru fiyatın tespitine yönelik tam, doğru ve zamanlı mamul maliyetinin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

2. FAALİYET TABANLI MALİYETLEME YÖNTEMİ (FTM)

Üretim maliyeti unsurlarından direkt ilk madde ve malzeme giderleri ile direkt işçilik giderleri üretilen ürünlerle doğrudan bağlantısı kurulabilen değer kullanımları iken genel üretim giderlerinin ürünlerle doğrudan ilişkisi kurulamaz. Bu nedenle genel üretim giderleri ürünlere yüklenirken ana maliyet yerleri için seçilmiş direkt işçilik saati, makine saati gibi yükleme verileri aracılığı ile hesaplanan yükleme oranlarından yararlanır. Hacim tabanlı maliyetleme yaklaşımı olarak da adlandırılan bu yaklaşım genel üretim giderlerinin toplam üretim içindeki payının artması, teknolojik gelişmeler ve küresel rekabet ortamındaki artış gibi sebeplerden etkilenmiştir. 1970'li yıllarda ortaya atılıp, teorik olarak açıklanan 1980'li yıllardan sonra ise üzerinde yoğunlaşılın faaliyet tabanlı maliyetleme (FTM), hacim tabanlı genel üretim maliyetlerinin dağıtımına karşı bir seçenek olarak ortaya atılmıştır (Haftacı, 2011:221).

FTM yöntemi, stratejik karar almada başarı sağlayabilmek için geleneksel muhasebe dağıtım yöntemlerinin yetersizliklerini aşmak amacıyla 1980'li yılların sonunda geliştirilen bir maliyetleme yöntemidir (Gupta ve Galloway, 2003:131). FTM'nin fikir olarak temel dayanağı üretilmiş olan mal ya da hizmetlerin üretim sırasında bir takım faaliyetlere neden olmaları, bu faaliyetlerinde kaynakları tüketmesidir (Demeere vd., 2009:297). FTM yöntemi, işletmelere, işletme içerisinde farklı seviyelerde ortaya çıkan faaliyetler aracılığı ile kaynak maliyetlerini tahsis ederek, yüksek hacimli ve/veya daha az karmaşık mal ya da hizmetlerin fazla; düşük hacimli ve/veya karmaşık mal ya da hizmetlerin daha az maliyetlendirilmesi sorununu ortadan kaldırmaktadır (Erden, 2004:181). FTM yöntemi, üretilen mamul ya da hizmetle doğrudan ilişkilendirilmeyen kaynakların, önce faaliyetlere dağıtılması, sonra da ürün ya da hizmetlerin bu faaliyetlerden kullanım oranına göre bu kaynaklardan ürün ya da hizmetlere pay verilmesi esasına dayanır (Szychta, 2010:50).

Yukarıda ifade edilen kaynak kavramı, faaliyetlerin gerçekleştirilmesi için gerekli olan ekonomik değerlerdir. Yani kaynak, üretim faktörleridir. Faaliyet kavramı ise işletmenin mal ya da hizmet üretimi sırasında yaptığı eylemleri ifade eder (Ülker ve İskender, 2005:198, Eker, 2002:241).

FTM yöntemi, geleneksel hacim tabanlı maliyetleme yöntemine göre üstünlük göstermesine rağmen hacim tabanlı maliyetleme yönteminin yerine kullanılmasında beklenen başarıyı gösterememiştir. Kaplan ve Anderson (2004) yapmış oldukları çalışmalarında FTM yönteminin tek bir departman veya fabrikada kullanımının kolay olduğunu belirtmelerine rağmen işleyişin karmaşıklaştığı veya yoğunlaştığı işletmeler açısından kullanımının aşırı zaman ve maliyete sebep olması nedeniyle tercih edilmediğini belirtmişlerdir.

Innes ve diğ. (2000), yönetim muhasebesi açısından FTM yönteminin uzun dönemli önemli bir yenilik olarak yüksek profile sahip olduğunu belirtmelerine rağmen yöntemin gerçek ve kullanışlı bir teknik geliştirmediğini, alınacak kararlara yönelik maliyetlerin yasal olarak kullanılabilmesi için bazı kısıtlayıcı şartların gerekli olabileceğini ve örgütsel bağlamda FTM yönteminin uygulanabilmesi için yöntemin kurulmasının, işletilmesinin ve dizayn edilebilmesinin maliyetli ve sorunlu olduğunu belirtmişlerdir.

Cohen ve diğ. (2005) yapmış oldukları çalışmalarında literatürde önemli bir yeri olan ve birçok faydasına rağmen bazı işletmelerin bu yöntemi benimsemeyi düşünmemesinin sebeplerini şöyle sıralarlar; (i) mevcut kullandıkları maliyet sisteminden memnun olmaları, (ii) FTM yönteminin kullanımının yüksek maliyet gerektirdiği, (iii) FTM yönteminin uygulanması için zaman olmayışı, (iv) FTM'nin daha doğru maliyet bilgisi sağlayacağına yönelik yönetim desteği veya ilgi eksikliği nedeniyle yetersiz algı ve (v) maliyet muhasebesi

sisteminin seçimi de dahil olmak üzere ana şirketin talimatlarının takip edilmesinin gerekliliğidir.

Pernor ve diğ., (2007) üniversite kütüphanelerinde FTM yönteminin kullanılmasına yönelik yapılan çoğu çalışmanın kütüphane yönetimine faaliyetlere ve hizmetlere yönelik daha detaylı maliyet analizlerinin yapılmasına ve yönetime kaynak tüketimine sebep olan faaliyetlerin belirlenmesinde önemli yardımlar sağlamasına rağmen temelde FTM yönteminin kullanımının iki önemli soruna yol açtığını ve bunların özellikle mevcut muhasebe sisteminin FTM'ye yönelik bilgi toplama sistemini desteklememesi durumunda sistemin kurulmasının çok maliyetli olması ve sistemin sürekli olarak güncellenmesi gerekliliği ve bu durumda maliyeti sürekli artırdığıdır.

Baird ve diğ. (2004), FTM yönteminin bahsedilen faydalarının aksine bu yöntemin 1990'lı yılların başında ve ortalarında işletmeler tarafından tercih edilme oranlarının düşük olduğunu belirtir.

FTM yönteminin yukarıda yapılan açıklamalar da göz önünde bulundurulduğunda genel itibari ile taşıdığı eksiklikler veya zayıf yönler aşağıdaki gibi sıralanabilir; (Tse ve Gong, 2009:41-42)

- Yöntemin kullanımı çok zaman alıcıdır ve yüksek maliyetlidir.
- FTM tabanlı maliyet yönetim sistemleri ile işletmenin diğer bilgi sistemleri arasındaki entegrasyon eksikliği vardır.
- Büyük işletmelerde yöntemin kullanımı zor ve karmaşıktır.
- Yönetim desteğinden yoksundur.

Faaliyet tabanlı maliyetleme yönteminde ortaya çıkan sorunlar nedeniyle bu yöntemden vazgeçmek yerine bu yönetime ilişkin sorunları ortadan kaldırmaya yönelik bir yöntem geliştirme ihtiyacı ile Kaplan ve Anderson (2004), yöntemi basitleştirerek Zaman Esaslı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme (ZEFTM) yöntemini geliştirmişlerdir.

ZEFTM, işletme yöneticilerini önce kaynak maliyetlerini faaliyetlere, faaliyetler de toplanan maliyetleri ürünlere ya da müşterilere aktarmak yerine her bir işlem, ürün ya da müşteriler tarafından oluşturulan kaynak taleplerinin doğrudan tahmin etmeye yönelir. Her bir kaynak grubu için iki parametrenin tahminine ihtiyaç duyulur. Bunlar; faaliyeti gerçekleştirmek için kullanılacak kaynağın birim maliyeti (pratik kapasite üzerinden hesaplanır) ve maliyet nesnesi (ürün/hizmet) için gerçekleştirilen faaliyetin tükettiği kaynak kapasitesidir (Kaplan ve Anderson, 2004). İhtiyaç duyulan parametrelerden de anlaşılacağı üzere geleneksel FTM'de kullanılan fiili kapasitenin aksine ZEFTM'de kullanılan kapasite pratik kapasitedir. Böylelikle ürün ya da hizmetler için kullanılan fiili zamana ilişkin oluşan maliyetler çıktılara dağıtılırken, kullanılmayan kapasiteye ilişkin atıl maliyetler dönem zararına aktarılarak ürün ya da hizmetlerin maliyetine yüklenmesi engellenmiş olacaktır (Saban ve İrak, 2009:100).

3. ZAMAN ESASLI FAALİYET TABANLI MALİYETLEME YÖNTEMİ (ZEFTM)

ZEFTM, FTM'nin başka bir versiyonu sayılabilecek, FTM'nin faydalarını koruyan ve FTM kullanımında problemleri görülen noktaları ortadan kaldırmak için Kaplan ve Anderson (2004) tarafından geliştirilmiştir (Cengiz, 2011:40). Kaplan ve Anderson (2007), ZEFTM'yi FTM sisteminden daha kolay uygulanabilir, daha kolay ve az masrafla kurulabilen, güncelleme işlemleri daha basit olan ve esnek bir yöntem olarak tanımlamışlardır.

İki yöntem arasındaki temel farklılık, FTM yöntemi faaliyetler ile maliyetler arasında bağlantı kurmak için farklı faaliyet alanlarında ilgili faaliyetlerde ne kadar tüketildiğini ortaya

koymaya çalışırken ZEFTM ise, çalışanların verilen görevleri yerine getirmelerinde harcadıkları süreleri tespit etmeye çalışır. Yöntem sürelerin tespit edilmesinden sonra bu süreleri, görev sayısı ve birim zaman maliyeti ile çarpır. Bu yöntem faaliyet havuzlarını ortadan kaldırır ve faaliyet tabanlı maliyetlemeye dayalı maliyet yönetim sistemlerinin ilk aşamada karşılaştığı sorunları gidermek için nicelik tabanlı kaynak, faaliyet maliyet sürücülerini kullanır. Yöntem işlem sürücülerini yerine zaman sürücülerini (çalışma saati standartları) kullanan bir eşdeğerlik yaklaşımını temel alır (Ratnatunga ve diğ., 2012:284).

ZEFTM, yükleme oranlarının zaman esasına göre belirlendiği, faaliyetlerin gerçekleştiği zamanla bu oranların çarpılarak maliyetlerin hesaplandığı bir yöntemdir (Polat, 2008:32). ZEFTM; kaynaklar, faaliyetler ile ürün ya da hizmetler arasında sadece zaman maliyet etkenini kullanarak ilişki kuran, bu şekilde maliyet analizi, faaliyet analizi, süreç ve değer analizi, kalite ve kârlılık yöntemini tek bir analizde bütünleştiren bir yöntemdir (Cengiz, 2011:36).

ZEFTM yönteminin kullanılabilmesi için bir faaliyetin gerçekleştirilebilmesinde gerekli olan zamanın belirlenmesi gereklidir. Faaliyetlerle ilgili zaman tahmini doğrudan gözlem ya da görüşmeler yoluyla elde edilebilir. Zamanın tespit edilmesinde hassasiyet önemli değildir. Zaman kabaca da ölçülebilir (Kaplan ve Anderson, 2003) .

ZEFTM yöntemini uygulanmasında birbirini takip eden altı adım söz konusudur. Bunlar; (Everaert ve diğ., 2008:175)

- Çeşitli kaynak grupların (faaliyetlerin) belirlenmesi,
- Her bir kaynak grubu için toplam maliyetin tahmin edilmesi,
- Her bir kaynak grubunun pratik kapasitesinin tahmin edilmesi,
- Her bir kaynak grubunun birim maliyetinin, kaynak grubunun toplam maliyetinin pratik kapasiteye bölünmek suretiyle hesaplanması,
- Her bir faaliyet için sarfedilen zamanın ölçülmesi,
- Her bir kaynak grubunun birim maliyeti ile faaliyet zamanının çarpılması suretiyle toplam maliyetin hesaplanması.

ZEFTM yönteminin uygulama adımları dikkate alındığında bu yöntemin kullanımının FTM yönteminde olduğu gibi işletme kaynaklarının faaliyetler tarafından tüketildiği ve bu faaliyetlerinde maliyet taşıyıcıları tarafından kullanıldığı bir yöntemdir. ZEFTM yönteminde faaliyetlerle maliyet taşıyıcıları arasındaki ilişki zaman etkenine göre kurulur. Gerçekleşen her bir faaliyetin zamanı tespit edilir. Faaliyetlerin gerçekleşme zamanı ile pratik kapasitenin kullanımı sonucu tespit edilen birim maliyetlerle çarpılması suretiyle toplam maliyetler elde edilir.

ZEFTM yöntemine ilişkin şöyle bir örneklendirme yapılabilir: X işletmesinin A departmanının aylık toplam maliyeti 230.400 TL'dir. Bu maliyet ilgili departmanın çalışan ücretleri, amortismanlar ve diğer sarf malzemelerinden oluşmuştur. A departmanında 3 işçi aylık 160 saat kuramsal olarak çalışabileceği bilinmektedir. Departmanın pratik kapasitesi, kuramsal kapasitenin % 80'i olarak hesaplanmıştır. Bu sebeple A departmanın aylık pratik kapasitesi aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$3 \text{ kişi} \times 160 \text{ saat/ay} = 480 \text{ saat/ay}$$

$$\text{Kuramsal kapasite} = 480 \text{ saat/ay} \times 60 \text{ dakika} = 28.800 \text{ dakika}$$

$$\text{Pratik kapasite} = 28.800 \text{ dk} \times 0,80 = 23.040 \text{ dakika}$$

Kaynak grubunun birim maliyeti de 10 TL/dakika olarak hesaplanır. (230.400TL/23.040 dk) X işletmesinde standart olarak bir siparişin işleme süresi 3 dakika, yeni bir müşterinin sisteme işlenme süresi de 15 dakika olarak hesaplanmıştır. Yani yeni bir

müşteri için sipariş işleme süresi toplam 18 dakikadır. Buradan hareketle mevcut bir müşteri için sipariş işleme maliyeti 30 TL (10 TL/dk x 3 dk), yeni bir müşterinin sipariş işleme maliyeti ise 180 TL (10 TL/dk x 18 dk) olacaktır (Eveaert, 2008:176).

İşletme yönetimi açısından ZEFTM yönteminin faydaları kısaca şöyle sıralanabilir: (Kaplan ve Anderson, 2003; Kaplan ve Anderson, 2007)

- Bu yöntemin işletmelere kurulumu ve uygulanması kolay ve pahalı olmayan bir yöntemdir.
- Bu yöntem; süreçlerdeki, sipariş çeşitliliğindeki ve kaynak maliyetlerindeki değişiklikleri yansıtacak şekilde kolayca güncellenebilir.
- Kurumsal Kaynak Planlaması (ERP) ve Müşteri İlişkileri Yönetimi (CRM) gibi sistemlerden elde edilen verilerle ile kolayca bütünleşme sağlanabilir.
- Doğrudan gözlem yolu ile birim zaman tespiti yapılabilir.
- Belirli siparişlerin, süreçlerin, tedarikçilerin ve müşterilerin spesifik özellikleri kullanılarak maliyetler işlemlere ve siparişlere kolayca dağıtılabilir.
- En son yapılan işlemlerin ekonomik boyutunu görebilmek adına aylık olarak çalışılabilir.
- Gerçekleştirilen işlemlerin verimliliğini ve kapasite kullanım düzeyinin görünürlüğünü sağlar.
- Tahmin edilen sipariş miktarını ve karmaşıklığını temel alan kaynak kapasitesinin bütçelenmesini sağlayarak firmalara kaynak taleplerini tahmin etme imkanı sunar.
- Uygulama yazılımları ve veri tabanı teknolojileri ile işletme genelini kapsayan modellere rahatlıkla adapte edilebilir.
- Modelin devamlılığının sağlanması hızlı ve ucuzdur.
- Kullanıcıların karşılaştıkları problemlerin temel sebebinin ortaya konulmasında ayrıntılı bilgi sağlar.
- Müşterilerin, ürünlerin, kanalların, bölümlerin, süreçlerin, sermaye harcamalarının ve insanların çok sayıda olduğu, farklı düzeydeki işletme veya endüstrilerde kolayca uygulanabilir.

4. YÖNTEMLERİN KARŞILAŞTIRMALI OLARAK İNCELENMESİ

CY işletmesi Kocaeli Bölgesinde imalat sanayinde faaliyet gösteren bir üretim işletmesidir. İşletme ile ilgili şu bilgiler elde edilmiştir:

İşletmenin toplam kapasitesi 500.000 adet olup kurumsal kapasitesi 500.000 (DİS) direkt işçilik saatidir. Bütçelenmiş genel üretim gideri 37.500.000 TL'dir. İşletmede A, B ve C mamullerinin üretimi ve satışı ile ilgili 2015 yılına ait bazı bilgiler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: A, B ve C Mamulleri İle İlgili Satış ve Maliyet Bilgileri

	A MAMULÜ	B MAMULÜ	C MAMULÜ
ÜRETİM/SATIŞ	100.000 ADET	50.000 ADET	40.000 ADET
SATIŞ FİYATI	300 TL/Adet	500 TL/Adet	250 TL/Adet
BR. DİMM	75 TL/Adet	125 TL/Adet	50 TL/Adet
BR. DİG	40 TL/Adet	65 TL/Adet	20 TL/Adet
ÇALIŞMA SÜRESİ	1 DİS/Adet	2 DİS/Adet	2 DİS/Adet
GÜG YO	37.500.000/500.000=75 TL/DİS		

CY işletmesinin yöneticileri, genel üretim giderlerinin mamullere dağıtımının daha doğru yapılmasına yönelik hacim tabanlı, faaliyet tabanlı ve zaman esaslı faaliyet tabanlı maliyetleme yöntemlerini karşılaştırmalı görmek için gerekli çalışmalarını yapmasını kararlaştırmıştır. Bu nedenle her üç maliyetleme yöntemi açısından oluşan farklılıklar işletme yöneticilerine aşağıdaki gibi raporlanmıştır.

4.1. Hacim Tabanlı Maliyetleme Yöntemine Göre Maliyetlerin Mamullere Dağıtımı

CY işletmesinin A, B ve C mamullerini de içeren diğer tüm ürünlerinin de dâhil olduğu satış ve maliyet bilgilerini kapsayan 2015 yılı gelir tablosu bilgileri hacim tabanlı maliyetleme yaklaşımı açısından Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: CY İşletmesi Gelir Tablosu

				%
SATIŞLAR			150.000.000	
SATIŞLARIN MALİYETİ (-)			-95.625.000	63,75
DİMM		-30.000.000		20
DİĞ		-28.125.000		18,75
GÜĞ		-37.500.000		25
*AMORTİSMAN	26.250.000			
*SİGORTA	9.375.000			
*DİĞ. FABRİKA GİD.	1.875.000			
BRÜT SATIŞ KÂRI			54.375.000	36,25
FAALİYET GİDERLERİ			-33.375.000	
PSDG		-22.125.000		14,75
*TESLİMAT GİD.	1.500.000			
*SATIŞ KOMİSYON	7.500.000			
*SATIŞ SONRASI	1.875.000			
*REKLAM	7.500.000			
*SATIŞ YÖNETİMİ	3.750.000			
GYG		-11.250.000		7,5
FAALİYET KÂRI			21.000.000	14

Yukarıda verilen gelir tablosu CY işletmesinin 2015 yılının bütünü ve A, B ve C mamulleri de dahil diğer tüm mamullerin satışından elde edilen gelir ve maliyet bilgilerini ifade eder. Çalışma kapsamında sadece A, B ve C mamulleri dikkate alınmıştır. Bu sebeple sadece bu mamullerin kullanımı açısından yukarıdaki bilgiler kullanılarak hacim tabanlı gelir tablosu Tablo 3’de gösterildiği gibi düzenlenebilecektir.

Tablo 3: A, B Ve C Mamullerinden Oluşan Hacim Tabanlı Maliyetleme Gelir Tablosu

	A MAMULÜ	%	B MAMULÜ	%	C MAMULÜ	%	TOPLAM
SATIŞLAR	30.000.000		25.000.000		10.000.000		65.000.000
(-) SATIŞLARIN MAL.	-19.000.000	63	-20.250.000	81	-9.600.000	96	-48.850.000
DİMM	7.500.000		6.250.000		2.000.000		
DİG	4.000.000		6.500.000		1.600.000		
GÜG	7.500.000 [†]		7.500.000 [‡]		6.000.000 [§]		
BRÜT SATIŞ KÂRI	11.000.000	37	4.750.000	19	400.000	4	16.150.000

CY işletmesinin (Tablo 3) hacim tabanlı gelir tablosu dikkate alındığında işletmenin A mamulünü üretip satması dolayısı ile % 37, B mamulünü üretip satması dolayısı ile % 19 ve C mamulünü üretip satması dolayısı ile % 4'lük bir oranda brüt satış kârı elde etmiştir. Her üç mamulün toplam satış tutarı içerisindeki payı nispetinde işletmeye sağladığı brüt kârın toplam brüt kâra oranı ise % 29,70 (16.150.000/54.375.000)'tir.

CY işletmesi hacim tabanlı maliyetlemeyi kullanması durumunda 37.500.000 TL olan GÜG'lerinin A, B ve C mamullerine 21.000.000 TL'lik kısmının yüklendiği görülür. Bu durumda işletmenin A, B ve C mamulleri açısından birim üretim maliyetlerinin Tablo 4'deki gibi hesaplanır.

Tablo 4: A, B ve C Mamulleri (HTM) Toplam ve Birim Üretim Maliyetleri

	A MAMULÜ	B MAMULÜ	C MAMULÜ
TOPLAM ÜRETİM MALİYETİ	19.000.000 TL	20.250.000 TL	9.600.000 TL
ÜRETİM SAYISI	100.000 ADET	50.000 ADET	40.000 ADET
BİRİM ÜRETİM MALİYETİ	190 TL/ADET	405 TL/ADET	240 TL/ADET

4.2. Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yöntemine Göre Maliyetlerin Mamullere Dağıtım

CY işletmesinin maliyet yöntemi olarak FTM'yi kullanması durumunda, işletmesinde üretimini yaptığı mamulleri nedeniyle ortaya çıkan faaliyetlerin ve bu faaliyetlerin tükettiği kaynakların tespit edilmesi gerekir. Bu nedenle CY işletmesinde yapılan çalışmalar neticesinde işletmede ortaya çıktığı düşünülen faaliyetlerin ve bu faaliyetlerin tükettiği kaynakların Tablo 5'deki gibi olduğunu belirlenmiştir.

[†] A ürünü GÜG payı $37.500.000/500.000$ DİS= 75 TL/DİS'lik GÜG YO ile A ürünü üretim süresi olan 100.000 DİS ile çarpılarak hesaplanır.

[‡] B ürünü GÜG payı $37.500.000/500.000$ DİS= 75 TL/DİS'lik GÜG YO ile B ürünü üretim süresi olan 100.000 DİS ile çarpılarak hesaplanır.

[§] C ürünü GÜG payı $37.500.000/500.000$ DİS= 75 TL/DİS'lik GÜG YO ile C ürünü üretim süresi olan 80.000 DİS ile çarpılarak hesaplanır.

Tablo 5: Faaliyetler, Maliyetler, Maliyet Etkenleri ve Yükleme Oranları

FAALİYETLER	MALİYETLER	MALİYET ETKENLERİ	TOPLAM	YÜKLEME ORANI
SATIN ALMA	4.500.000	SİPARİŞ SAYISI	100.000 Sipariş	45 TL/SS
MALZEME TAŞIMA	3.750.000	KUL. BİLEŞEN SAY.	875.000 Bileşen	4,286 TL/KBS
MAKİNA KURULUMU	5.062.500	KURULUM SAYISI	25.000 Kurulum	202,5 TL/KS
KALİTE KONTROL	3.000.000	PARTİ SAYISI	200.000 Parti	15 TL/PS
PAKETLEME	9.375.000	ÜRETİM/SATIŞ M.	500.000 Adet	18,75 TL/A
DİĞER FAAL.	11.812.500	ÇALIŞMA SAATİ	500.000 Dis	23,625 TL/DİS
TOPLAM GÜĞ	37.500.000			

CY işletmesinde üretilmekte olan A, B ve C mamullerinin, işletmedeki bütün üretim çalışmalarında ortaya çıkan faaliyetleri tüketme düzeylerinin ise Tablo 6'daki gibi olduğu belirlenmiştir.

Tablo 6: Faaliyetleri Tüketme Düzeyleri

	A MAMULÜ	B MAMULÜ	C MAMULÜ
SİPARİŞ SAYISI	20.000 sip.	10.000 sip.	8.000 sip.
KUL. BİLEŞEN SAY.	175.000 bil.	87.500 bil.	70.000 bil.
KURULUM SAYISI	5.000 kur.	2.500 kur.	2.000 kur.
PARTİ SAYISI	40.000 parti	20.000 parti	16.000 parti
ÜRETİM/SATIŞ M.	100.000 adet	50.000 adet	40.000 adet
ÇALIŞMA SAATİ	100.000 dis	100.000 dis	80.000 dis

CY işletmesinde ortaya çıkan faaliyetlerin maliyet etkenleri aracılığı ile hesaplanan birim yükleme oranları ve A, B ve C mamullerinin bu faaliyetleri tüketme düzeyleri dikkate alındığında, A, B ve C mamullerine yüklenecek olan GÜĞ'lerin dağılımı Tablo 7'deki gibi olacaktır.

Tablo 7: FTM'ye Göre Maliyetlerin Dağıtım

	A MAMULÜ	B MAMULÜ	C MAMULÜ	TOPLAM
SATIN ALMA	900.000	450.000	360.000	1.710.000
MALZEME TAŞIMA	750.050	375.025	300.020	1.425.095
MAKİNA KURULUMU	1.012.500	506.250	405.000	1.923.750
KALİTE KONTROL	600.000	300.000	240.000	1.140.000
PAKETLEME	1.875.000	937.500	750.000	3.562.500
DİĞER FAAL.	2.362.500	2.362.500	1.890.000	6.615.000
TOPLAM	7.500.050	4.931.275	3.945.020	16.376.345

CY işletmesinde direkt ilk madde ve malzeme maliyeti ile direkt işçilik giderleri, mamullere doğrudan yüklenebilmesi sebebiyle aynı kalmaktadır. A, B ve C mamulleri açısından FTM'nin kullanımı sonucunda genel üretim giderlerinden alacakları paylarında hesaplanabilmesi sonucunda işletmenin bu üç mamul açısından üretim maliyeti unsurları belirlenebilmiştir. Bu bilgilerden yola çıkarak her üç mamul açısından gelir tablosu Tablo 8'deki gibi düzenlenebilir.

Tablo 8: A, B ve C Mamullerinden Oluşan Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Gelir Tablosu

	A MAMULÜ	%	B MAMULÜ	%	C MAMULÜ	%	TOPLAM
SATIŞLAR	30.000.000		25.000.000		10.000.000		65.000.000
(-) SATIŞLARIN MAL.	-19.000.050	63,33	-17.681.275	70,73	-7.545.020	75,45	-44.226.345
DİMM	7.500.000		6.250.000		2.000.000		
DİG	4.000.000		6.500.000		1.600.000		
GÜG	7.500.050		4.931.275		3.945.020		
BRÜT SATIŞ KÂRI	10.999.950	36,67	7.318.725	29,27	2.454.980	24,55	20.773.655

Tablo 3’de yer alan A, B ve C mamullerinden oluşan HTM gelir tablosu ile Tablo 8’de raporlanan sonuçları karşılaştırmalı olarak özetleyen Tablo 9 aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 9: HTM ve FTM Yöntemleri Açısından Brüt Satış Kârı Oranı Karşılaştırması

	BSK ORANI (HTM)	BSK ORANI (FAALİYET TABANLI)
A MAMULÜ	% 37	% 36,67
B MAMULÜ	% 19	% 29,27
C MAMULÜ	% 4	% 24,55

CY işletmesinin maliyetleme yöntemi olarak Faaliyet Tabanlı Maliyetlemeyi kullanırsa A mamulünü işletmesini üretip satması durumunda % 36,67, B mamulünü üretip satması durumunda % 29,27 ve C mamulünü üretip satması durumunda ise % 24,55’lik brüt satış kârı oranı hesaplanır. Her üç mamulün toplam satış tutarı içerisindeki payı nispetinde işletmeye sağladığı brüt kârın toplam brüt kâra oranı ise % 38,20 (20.773.655/54.375.000)’dir.

Aşağıdaki Tablo 10’da HTM yöntemine göre A, B ve C mamullerine yüklenen GÜG payları ile FTM yöntemine göre A, B ve C mamullerine yüklenen GÜG payları karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

Tablo 10: HTM VE FTM Yöntemleri Açısından Mamullerin GÜG Paylarının Karşılaştırılması

	GÜG PAYI (HTM)	GÜG PAYI (FAALİYET TABANLI)
A MAMULÜ	7.500.000 TL	7.500.050 TL
B MAMULÜ	7.500.000 TL	4.931.275 TL
C MAMULÜ	6.000.000 TL	3.945.020 TL
TOPLAM	21.000.000 TL	16.376.345 TL

Tablo 10’da görüleceği üzere HTM yöntemine göre A, B ve C mamullerine yüklenen toplam GÜG payı 21.000.000 TL, FTM yöntemine göre A, B ve C mamullerine yüklenen toplam GÜG payı 16.376.345 TL’dir. Bu durum işletmenin geleneksel yöntemi tercih etmesi durumuna göre mamullere 4.623.655 TL’lik daha az GÜG payının yüklenmesi anlamını taşır. İşletmenin A, B ve C mamulleri açısından birim üretim maliyetleri ise Tablo 11’de gösterilmiştir.

Tablo 11: FTM Yöntemine Göre Toplam ve Birim Üretim Maliyetleri

	A MAMULÜ	B MAMULÜ	C MAMULÜ
TOPLAM ÜRETİM MALİYETİ	19.050.000 TL	17.681.275 TL	7.545.020 TL
ÜRETİM SAYISI	100.000 ADET	50.000 ADET	40.000 ADET
BİRİM ÜRETİM MALİYETİ	190,50 TL/ADET	353,63 TL/ADET	188,63 TL/ADET

4.3. ZEFTM'ye Göre Maliyetlerin Mamullere Dağıtımı

CY işletmesinin maliyet yöntemi olarak ZEFTM'yi tercih etmesi durumunda FTM yönteminde olduğu gibi işletmenin önce üretilen mamuller sonucunda ortaya çıkan faaliyetlerin ve bu faaliyetlerin tükettiği kaynakların tespit edilmesi gerekir. CY işletmesi açısından üretilen mamuller sonucunda ortaya çıkan faaliyetler FTM yöntemi ile aynıdır. FTM yöntemi ile olan farklılık ise kullanılan maliyet etkenleri ve kapasite ölçüsüdür. ZEFTM yönteminde FTM yönteminden farklı olarak maliyet etkeni olarak zaman dikkate alınır ve kapasite ölçüsü pratik kapasitedir. Buna göre CY işletmesinde yapılan çalışmalar neticesinde, işletmenin faaliyetleri ve bu faaliyetlere ilişkin bazı diğer bilgileri aşağıda tablo 12'de gösterildiği gibidir.

Tablo 12: Faaliyetler, Maliyetler, Maliyet Etkenleri, Kaynak Birim Maliyetleri

FAALİYETLER	MALİYETLER	MALİYET ETKENLERİ	T. PRATİK KAP.**	KAYNAK BR. MAL.
SATIN ALMA	4.500.000	SİPARİŞ SÜRESİ	200.000 dakika	22,5 TL/dk
MALZEME TAŞIMA MAKİNA KURULUMU	3.750.000	MALZEME TAŞIMA SÜRESİ	2.800.000 dakika	1,34 TL/dk
KALİTE KONTROL	5.062.500	KURULUM SÜRESİ PARTİ K. KONTROL SÜRESİ	200.000 dakika	25,31 TL/dk
PAKETLEME	3.000.000	PAKETLEME SÜRESİ	800.000 dakika	3,75 TL/dk
DİĞER FAAL.	9.375.000	ÇALIŞMA SÜRESİ	800.000 dakika	11,72 TL/dk
TOPLAM GÜG	11.812.500		24.000.000 dakika	0,4922 TL/dk
	37.500.000			

CY işletmesinde üretilmekte olan A, B ve C mamullerinin, işletmedeki bütün üretim çalışmalarında ortaya çıkan faaliyetleri tüketme zamanları ise aşağıda Tablo 13'deki gibi belirlenmiştir.

Tablo 13: Faaliyetleri Tüketme Zamanları

	A MAMULÜ	B MAMULÜ	C MAMULÜ
SİPARİŞ SÜRESİ	40.000 dakika	20.000 dakika	16.000 dakika
MALZEME TAŞIMA SÜRESİ	560.000 dakika	280.000 dakika	224.000 dakika
KURULUM SÜRESİ	40.000 dakika	20.000 dakika	16.000 dakika
PARTİ K. KONTROL SÜRESİ	160.000 dakika	80.000 dakika	64.000 dakika
PAKETLEME SÜRESİ	160.000 dakika	80.000 dakika	64.000 dakika
ÇALIŞMA SÜRESİ	6.000.000 dakika	6.000.000 dakika	4.800.000 dakika

CY işletmesinde ortaya çıkan faaliyetlerin maliyet etkenleri aracılığı ile hesaplanan kaynak birim maliyetleri ve A, B ve C mamullerinin bu faaliyetleri tüketme zamanları dikkate

** Pratik kapasite oranı % 80 olarak kabul edilmiştir.

alındığında, A, B ve C mamullerine yüklenecek olan GÜG'lerin dağılımı ve düzenlenecek olan gelir tablosu Tablo 14'deki gibi düzenlenir.

Tablo 14: ZEFTM'ye Göre GÜG'lerin Dağıtımı

	A MAMULÜ	B MAMULÜ	C MAMULÜ	TOPLAM
SATIN ALMA	900.000	450.000	360.000	1.710.000
MALZEME TAŞIMA	750.400	375.200	300.160	1.425.760
MAKİNA KURULUMU	1.012.400	506.250	405.000	1.923.650
KALİTE KONTROL	600.000	300.000	240.000	1.140.000
PAKETLEME	1.875.200	937.600	750.080	3.562.880
DİĞER FAAL.	2.953.200	2.953.200	2.362.560	8.268.960
TOPLAM	8.091.200	5.522.250	4.417.800	18.031.250

Tablo 14'de hesaplanan GÜG payları dikkate alınarak ZEFTM'ye göre düzenlenecek olan gelir tablosu ise aşağıda Tablo 15'de gösterilmiştir.

Tablo 15: ZEFTM'ye Göre Gelir Tablosu

	A MAMULÜ	%	B MAMULÜ	%	C MAMULÜ	%	TOPLAM
SATIŞLAR	30.000.000		25.000.000		10.000.000		65.000.000
(-) SATIŞLARIN MAL.	-19.591.200	65,3	-18.272.250	73,1	-8.017.800	80,2	-45.881.250
DİMM	7.500.000		6.250.000		2.000.000		
DİG	4.000.000		6.500.000		1.600.000		
GÜG	8.091.200		5.522.250		4.417.800		
BRÜT SATIŞ KÂRI	10.408.800	34,7	6.727.750	26,9	1.982.200	19,8	19.118.750

CY işletmesinin maliyetleme yöntemi olarak Zaman Esaslı Faaliyet Tabanlı Maliyetlemeyi kullanırsa A mamulünü üretip satması durumunda % 34,7, B mamulünü üretip satması durumunda % 26,9 ve C mamulünü üretip satması durumunda ise % 19,8'lik brüt satış kârı oranı hesaplanır. Her üç mamulün toplam satış tutarı içerisindeki payı nispetinde işletmeye sağladığı brüt kârın toplam brüt kâra oranı ise % 35,16 (19.118.750/54.375.000)'dir.

Örnek uygulamada ele alınan üç yöntem açısından mamullere yüklenen GÜG paylarının karşılaştırması Tablo 16'da yapılmıştır.

Tablo 16: Üç Yöntem Açısından Mamullerin GÜG Paylarının Karşılaştırılması

	GÜG PAYI (GELENEKSEL)	GÜG PAYI (FAALİYET TABANLI)	GÜG PAYI (ZEFTM)
A MAMULÜ	7.500.000	7.500.050	8.091.200
B MAMULÜ	7.500.000	4.931.275	5.522.250
C MAMULÜ	6.000.000	3.945.020	4.417.800
TOPLAM	21.000.000	16.376.345	18.031.250

Tablo 16'da görüleceği üzere HTM'de mamullerin GÜG payı 21.000.000 TL, FTM'de 16.376.345 TL, ZEFTM'de ise 18.031.250 TL'dir. İşletme ZEFTM'yi kullanırsa geleneksel yöntemi kullanması durumuna göre 2.968.750 TL'lik daha az GÜG payının mamullere

yüklendiğini, FTM yöntemine göre ise 1.654.905 TL’lik daha fazla GÜG payının mamullere yüklendiği anlamına gelir. İşletmenin A, B ve C mamulleri açısından birim üretim maliyetleri ise Tablo 17’de gösterilmiştir.

Tablo 17: ZEFTM Yöntemine Göre Toplam ve Birim Üretim Maliyetleri

	A MAMULÜ	B MAMULÜ	C MAMULÜ
TOPLAM ÜRETİM MALİYETİ	19.591.200 TL	18.272.250 TL	8.017.800 TL
ÜRETİM SAYISI	100.000 ADET	50.000 ADET	40.000 ADET
BİRİM ÜRETİM MALİYETİ	195,91 TL/ADET	365,45 TL/ADET	200,45 TL/ADET

4.4. HTM, FTM ve ZEFTM Uygulama Sonuçlarının Karşılaştırması

ZEFTM açısından gerekli hesaplamaların yapılması neticesinde her üç maliyet yöntemi açısından bazı bilgiler karşılaştırmalı olarak incelenebilir. İlk olarak her üç maliyet yöntemi açısından oluşacak olan brüt satış kârlarının karşılaştırılması Tablo 18’de yapılmıştır.

Tablo 18: Yöntemler Açısından Brüt Satış Kârı Oranı Karşılaştırması (%)

	BSK ORANI (HTM)	BSK ORANI (FTM)	BSK ORANI (ZEFTM)
A MAMULÜ	37	36,67	34,70
B MAMULÜ	19	29,27	26,90
C MAMULÜ	4	24,55	19,80

Yukarıdaki brüt satış kârı karşılaştırmasının gösterildiği tablo 18 analiz edildiğinde A mamulü açısından en yüksek kâr oranı geleneksel yöntemde ortaya çıkarken en düşük kâr oranı ise ZEFTM’de ortaya çıkmıştır. B mamulü açısından en yüksek kâr oranı ise FTM yönteminde ortaya çıkarken, en düşük kâr oranı ise geleneksel yöntemde ortaya çıkmıştır. C mamulü açısından bakıldığında ise en yüksek kâr oranı yine FTM’de ortaya çıkarken, en düşük kâr oranı geleneksel yöntemde ortaya çıkmıştır. Geleneksel yöntem açısından B ve C mamulleri için hesaplanan kâr oranlarının diğer yöntemlere nispeten çok daha düşük hesaplandığı görülecektir. Bu durum geleneksel yöntemde göre B ve C mamullerine yüklenmesi gerekenden daha fazla genel üretim giderinin yüklendiğinin açık bir göstergesidir.

Mamullere yüklenmesi gereken genel üretim gideri düzeyi her üç yöntem açısından yapılabilecek ikinci bir karşılaştırmadır. Yukarıdaki tablo 16’dan görüleceği üzere işletmenin kullanacağı yöntemde göre mamullerine yükleyeceği genel üretim gideri tutarı önemli ölçüde değişmektedir. İşletme A, B ve C mamullerine toplam genel üretim giderlerinde en fazla yüklemeyi yaptığı yöntem geleneksel yöntem iken, en az yüklemeyi yaptığı yöntem FTM yöntemidir.

Yapılabilecek olan başka bir karşılaştırma düzenlenen gelir tablolarında elde edilen bilgilerdir. Her üç yöntem açısından A, B ve C ürünleri için hazırlanacak olan gelir tablosu karşılaştırmalı olarak aşağıdaki tablo 19’da gösterilmiştir.

Tablo19: Karşılaştırmalı Gelir Tabloları

	HTM Y.	%	FTM Y.	%	ZEFTM Y.	%
SATIŞLAR	65.000.000		65.000.000		65.000.000	
(-) SATIŞLARIN MAL.	-48.850.000	75,15	-44.226.345	68,04	-45.881.250	70,59
DİMM	15.750.000		15.750.000		15.750.000	
DİG	12.100.000		12.100.000		12.100.000	
GÜG	21.000.000		16.376.345		18.031.250	
BRÜT SATIŞ KÂRI	16.150.000	24,85	20.773.655	31,96	19.118.750	29,41

Karşılaştırmalı gelir tablolar incelendiği zaman işletmenin A, B ve C mamulleri açısından hesaplanan en yüksek brüt satış kârı 20.773.655 TL ile FTM yöntemidir. En düşük kâr düzeyi ise mamullere en fazla genel üretim giderinin yüklendiği geleneksel yöntem olmuştur.

Yöntemler arasında yapılabilecek dördüncü karşılaştırma ise mamullerin birim üretim maliyetleridir. Her üç yöntem açısından A, B ve C mamullerinin birim üretim maliyetleri karşılaştırmalı olarak aşağıdaki tablo 20'deki gibi düzenlenir.

Tablo 20: Yöntemler Açısından Birim Üretim Maliyetleri

	GELENEKSEL	FTM	ZEFTM
A MAMULÜ	190 TL/ADET	190,50 TL/ADET	195,91 TL/ADET
B MAMULÜ	405 TL/ADET	353,63 TL/ADET	365,45 TL/ADET
C MAMULÜ	240 TL/ADET	188,63 TL/ADET	200,45 TL/ADET

Tablo 20 incelendiği zaman A mamulü açısından birim maliyetin en yüksek hesaplandığı yöntem ZEFTM yöntemi, en düşük hesaplandığı yöntem geleneksel yöntemdir. B mamulü açısından bakıldığında ise birim maliyetin en yüksek hesaplandığı yöntem geleneksel yöntemken, en düşük hesaplandığı yöntem FTM yöntemidir. C mamulü açısından bakıldığında ise birim maliyetin en yüksek hesaplandığı yöntem yine geleneksel yöntemken, en düşük hesaplandığı yöntem ise yine FTM yöntemidir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

GÜG'lerin toplam maliyet içerisinde yüksek oranlara ulaştığı farklı türde mamul üreten üretim işletmelerinde geleneksel (HTM) maliyetleme yönteminin kullanılmasında yüksek hacimli mamul gruplara fazla, düşük hacimli mamul gruplara ise az GÜG payı yüklemesi yapılır. Oysaki mamullerin, üretimle ilgili faaliyetleri tüketme düzeyleri üretim hacimleriyle ilgili olmayabilir. Düşük üretim hacimli mamul gruplarının faaliyetleri tüketme düzeyleri yüksek olabilir. Bu durumda işletmeler genel üretim giderlerinin mamullere dağıtımını hatalı olarak gerçekleştirebilirler. Geleneksel maliyetleme yönteminin sebep olduğu bu hatalı maliyet dağıtımını problemini çözebilmek için faaliyet tabanlı maliyetleme yaklaşımı geliştirilmiştir.

FTM'nin fikir olarak temel dayanağı üretilmiş olan mal ya da hizmetlerin üretim sırasında bir takım faaliyetlere neden olmaları, bu faaliyetlerinde kaynakları tüketmesidir.

FTM yöntemi, işletmelere, farklı seviyelerde ortaya çıkan faaliyetler aracılığı ile kaynak maliyetlerini tahsis ederek, yüksek hacimli ve/veya daha az karmaşık mal ya da hizmetlerin fazla; düşük hacimli ve/veya karmaşık mal ya da hizmetlerin daha az maliyetlendirilmesi sorununu ortadan kaldırmaktadır.

Geleneksel maliyetleme yöntemine göre başarılı sonuçlar elde edilebilmesine rağmen FTM yöntemi istenen başarıyı elde edememiştir. FTM yönteminin tek bir departman veya fabrikada kullanımının kolay olmasına rağmen işleyişin karmaşık veya yoğun olduğu işletmelere kurulumu ve sürdürülebilmesi aşırı zamana ve maliyete sebep olmaktadır. Bu sebeple de işletmeler tarafından benimsenmemiştir. FTM yöntemi bu sebeple revize edilerek daha az masraflı ve zaman alıcı olacağı düşünülen ZEFTM yöntemi geliştirilmiştir.

ZEFTM içinde FTM'yi barındıran, ancak FTM'ye göre daha az masraflı ve daha az çaba sarf edilerek işletmelerde kullanılabilen bir yöntemdir. İki yöntem arasındaki temel farklılık, FTM yöntemi faaliyetler ile maliyetler arasında bağlantı kurmak için farklı faaliyet alanlarında ilgili faaliyetlerin ne kadar tüketildiğini ortaya koymaya çalışırken ZEFTM ise, çalışanların verilen görevleri yerine getirmelerinde harcadıkları süreler dikkate alınır. Bu açıdan FTM yönteminde oldukça fazla biçimde ortaya çıkabilen maliyet etkeni sorunu, ZEFTM'de sadece faaliyetlerle ilgili süreler dikkate alınarak çözülür.

Yapılan bu çalışmada her üç yöntem karşılaştırmalı olarak incelenmiş ve yöntemler arasındaki farklılıklar ortaya koyulmuştur. Çalışmada ele alınan örnek işletmesinin verileri her üç yöntem açısından incelenmiş ve işletmenin maliyet dağıtımında ve kârında ortaya çıkabilecek farklılıklar karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

Her üç yöntem açısından yapılan hesaplamalarda üretilen mamuller için ayrı ayrı oluşturulmuş gelir tablolarında farklı brüt satış kârı rakamları ve oranları hesaplanmıştır. Bununla birlikte bu farklı sonuçlara neden olan aynı mamulün yöntemler açısından farklı birim maliyet değerleri, işletmeye mamul birim maliyetinin analizinde elverişli stratejik maliyet bilgileri sunmaktadır. Geleneksel maliyetleme yöntemine göre düşük kâr marjına ya da tam tersi yüksek kâr marjına sahip bir mamul, doğru kurgulanmış faaliyet esaslı yöntemlerde tam tersi raporlama sonuçlarına neden olabilmektedir. Özellikle stratejik rekabetin yoğun olarak yaşandığı genel üretim giderlerinin toplam maliyet içerisinde yüksek oranlara ulaştığı sektörlerde doğru maliyetleme yöntemlerinin kullanılmasıyla işletme yönetimi açısından daha doğru stratejik yönetsel karar alma eylemleri gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

Baird, Kevin M.; Graeme L. Harrison; Robert C. Reeve (2004), "Adoption Of Activity Management Practices: A Note On The Extent Of Adoption And The Influence Of Organizational And Cultural Factors", *Management Accounting Research*, 15(4), 393–399.

Cengiz, Emre (2011), "Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Arasındaki Farklar: Bir Mobilya Üretici Firmada Vaka Çalışması", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Nisan, 33-58.

Cohen, Sandra; George Venieris; Efrosini Kaimenaki (2005), "ABC: Adopters, Supporters, Deniers And Unawares", *Managerial Auditing Journal*, 20(9), 981–1000.

Demeere Nathalie; Kristof Stouthuysen; Filip Roodhooft (2009), "Time Driven Activity Based Costing In An Outpatient Clinic Environment: Development, Relevance and Managerial Impact", *Health Policy*, No:92, 296-304.

Eker, Melek Çakır (2002), "Genel Üretim Giderlerinin Faaliyete Dayalı Maliyetleme Yöntemine Göre Dağıtımı ve Muhasebeleştirilmesinde 8 No'lu Hesap Grubunun Kullanımı", *Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi*, 1/21, 237-256.

Erden, Selman Aziz (2004), *Üretim Ortamları Maliyet Yönetim Sistemleri İlişkisi ve Stratejik Maliyet Yönetimi*, Türkmen Kitabevi Yayınları, İstanbul.

Everaert, Patricia ve Werner Bruggeman (2007), "Time-Driven Activity-Based Costing: Exploring The Underlying Model", *Cost Management*, 21(2), 16–20.

Gupta, M. ve K. Galloway (2003), "Activity – Based Costing / Management and its Implications for Operations Management", *Technovation*, 23, 131-138.

Haftacı, Vasfi (2011), *Maliyet Muhasebesi*, Umuttepe Yayınları, İzmit.

Innes, John; Falconer Mitchel; Donald Sinclair (2000), "Activity-Based Costing In The U.K.'S Largest Companies: A Comparison Of 1994 And 1999 Survey Results", *Management Accounting Research*, 11(3), 349–362.

Kaplan, Robert S. ve Steven R. Anderson (2003), "Time-Driven Activity-Based Costing. White Paper Presented At The First European Summit On Time-Driven Activity-Based Costing", Available from: <http://www.hbs.edu/research/facpubs/workingpapers/papers2/0304/04-045.pdf>.

Kaplan, Robert S. ve Steven R. Anderson (2004), "Time-Driven Activity-Based Costing", *Harvard Business Review*, 82(11), 131–138.

Kaplan, Robert S. ve Steven R. Anderson (2007). "The Innovation Of Time-Driven Activity-Based Costing", *Cost Management*, 21(2), 5–15.

Pernot, Eli; Filip Roodhooft; Alexandra Van den Abbeele (2007), "Time-Driven Activity-Based Costing For Inter-Library Services: A Case Study In A University", *Journal of Academic of Librarianship*, 33(5), 551–560.

Polat, Levent (2011), "Zaman Sürücülü Faaliyet Tabanlı Maliyetlemenin Bir Sanayi İşletmesinde Uygulanması", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, Ocak, 126-137.

Ratnatunga, Janek; Michael S. C. Tse; Kashi R. Balachandran (2012), "Cost Management in Sri Lanka: A Case Study on Volume, Activity and Time as Cost Drivers", *The International Journal of Accounting*, 47, 281-301.

Saban, Metin ve Gülay G. İrak (2009), "Çağdaş Maliyet Yönetimi Sistemlerinden Sürece Dayalı Faaliyet Tabanlı Maliyetleme", *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 10, 2009, 97–108.

Szychta, Anna (2010), "Time Driven Activity Based Costing in Service Industries", *Social Sciences*, Nr:1,67, 49-60.

Tse, Michael S. C. ve Maleen Gong (2009), "Recognition Of Idle Resources In Time-Driven Activity-Based Costing And Resource Consumption Accounting Models", *Journal of Applied Management Accounting Research*, 7(2), 41–54.

Ülker, Yakup ve Hüseyin İskender (2005), "Doğru Maliyet Hesaplamada Güvenilir Bir Sistem: Faaliyet Tabanlı Maliyetleme ve John Deere Örneği", *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8/13, 189-217.

Geliş Tarihi: 25.10.2017
Kabul Tarihi: 21.12.2017
DOI : 10.21180/kuiibf.2017434560

KAMU HARCAMALARI VE DIŞ TİCARET AÇIKLARI İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ¹

Aylin İDİKUT ÖZPENÇE*
Eren ERGEN^{**}

ÖZ: Dış ticaret açıkları Türkiye’de önemli bir sorun teşkil etmektedir. Konu ile ilgili olarak dış ticaret açıklarına farklı değişkenlerin sebep olabileceği savunulmaktadır. Fakat büyük bir çoğunluk dış ticaret açıklarının sebebi olarak kamu harcamalarını göstermektedir. Bu konuya ilişkin, teoride karşımıza iki farklı görüş çıkmaktadır; Keynesyen Yaklaşım ve Ricardocu Denklik Hipotezi.

Bu çalışmada dış ticaret açıkları ile kamu harcamaları arasında ilişkinin olup olmadığı ekonometrik yöntemler ile test edilecektir. Bu doğrultuda çalışmada 1965-2015 dönemi Türkiye ekonomisinde kamu harcamaları ve dış ticaret açıkları arasındaki ilişki yapısal kırılmalar ve uzun dönemli ilişkiler açısından ele alınmıştır. Elde edilen bulgular uzun dönemde kamu harcamaları ile dış ticaret açıkları arasında ilişkinin varlığını göstermekte ve Keynesyen yaklaşımı desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, Dış Ticaret Açıkları, Yapısal Kırılmalı Eş Bütünleşme Analizi, FMOLS.

Jel Kodları: C01, F41, H50, H62

RELATIONSHIP BETWEEN PUBLIC EXPENDITURE AND FOREIGN TRADE DEFICITS: THE CASE OF TURKEY

Abstract: Foreign trade deficits constitute an important problem in Turkey. It is argued that foreign trade deficits may be caused by different variables. But the extensive majority show public spending as a result of foreign trade deficits. There is in theory, two different views on this subject; the Keynesian Approach and Ricardian Equity Hypothesis.

This study will be tested with econometric methods to determine whether there is a relationship between foreign trade deficits and public expenditures. In this respect, the relationship between public expenditures and foreign trade deficits in the Turkish economy of 1965-2015 periods has been examined by examining structural breaks and long-term relationships. The findings show the existence of a relationship between public spending and foreign trade deficits in the long run and it supports Keynesian approach.

Keywords: Public Expenditures, Foreign Trade Deficits, Structural Fractured Cointegration Analysis, FMOLS.

Jel Codes: C01, F41, H50, H62.

¹ Bu çalışma 27-29 Temmuz 2017 tarihinde EUREFE’17 Uluslararası Kongresi’nde sunulan “Kamu Harcamaları ve Dış Ticaret Açıkları İlişkisi Üzerine Bir Çalışma: Türkiye Örneği” başlıklı özet metin bulgularından hazırlanmıştır.

* Yrd.Doç.Dr. *Pamukkale Üniversitesi İ.İ.B.F.*, S.yazar, aidikut@pau.edu.tr

** Arş.Gör., *Pamukkale Üniversitesi, İ.İ.B.F.*

1. GİRİŞ

Ekonominin değişkenliği ve hızı günümüzde daha da artmaktadır. Tüketim alışkanlıklarının değişmesi, küreselleşme ve dışa açık ekonomilerin birbirine entegrasyonu paranın hızını arttırmıştır. Dış ticarete yaşanan gelişmeler ise ülkelerin üretimde uzmanlaşmalarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla tüm bu gelişmelerin sonucu olarak dış ticaret artış göstermiş, finansman ihtiyaçları artmıştır.

Gelişmekte olan ülkelerde daha somut şekilde görülen dış ticaret ihtiyacı ülkeleri bu ihtiyacını karşılamak için, piyasa ekonomisinin yetersizliğinden kaynaklanan açığı kapatmak amacıyla, bütçede açık vermek zorunda bırakmaktadır. İhtiyaçlar büyük ölçekli yatırımlar için harcanmakta, kamu gelirleri bu tür yatırımları karşılamakta da yetersiz kalmaktadır. Bütçe açığı oluşmakta, açık borçlanma ile karşılanmaktadır. Keynesyen yaklaşım içerisinde tam istihdama ulaşmada bütçe açığına dayalı harcama ve bu açığın finansmanı olarak borçlanma, bir politika aracı olarak kabul edilmektedir (Yılmaz, 2012:5). Oluşan sorunun temelinde ise kalkınmakta olan ülkelerin yapmış oldukları kamu harcamaları, kalkınma için gerekli olan yatırım kaynaklarının ülke ekonomisinden karşılanmasının güçlüğü sebebiyle dışarıdan alarak oluşturdukları dış ticaret açıklarıdır.

Bütçe açıklarının yüksek oranlarda gerçekleşmesine ek olarak pek çok ülkede 1980’li yıllarda yaşanan dış ticaret açıklarının da ortaya çıkması ile birlikte yaşanan cari açık durumu ikiz açık hipotezi olarak anılmaya başlanmıştır (Tunçsiper ve Sürekçi, 2011: 104; Günaydın, 2004: 143, Kayhan vd. 2013: 154). Bütçe açıkları ile kendi kaynaklarının yetersizliği karşısında ithalata da ihtiyaç duyan ülke ekonomileri “dış ticaret açığı”, daha açık bir şekilde belirtilirse cari açık da vermek zorunda kalmaktadır. Cari açık ile sadece net ihracat açığı değil bunun yanında uluslararası finansman kaynaklarının da (yurtdışında yaşayan vatandaşların ya da ülkede yaşayan yabancıların ülkeye getirdikleri aktifler) bu ihtiyaca dahil edilmesiyle elde edilmektedir.

Kalkınmakta olan ülkelerde bütçe açıklarının kamu harcamalarından ve cari açığın ise dış ticarete yaşanan açıktan kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında çalışmanın amacı kamu harcamalarının dış ticaret açıklarına neden olup olmadığının araştırılması ve değişkenler arasında herhangi bir ilişkinin var olup olmadığının ortaya konulmasıdır. Ayrıca bu ilişkinin yönünün ve büyüklüğünün belirlenmesi amaçlanmaktadır. Yani Türkiye’de kamu harcamaları ve dış ticaret açıkları arasındaki ilişkinin Keynesyen ya da Ricardocu denklik teorik temelleri barındırıp barındırmadığını belirlemektir. Kamu harcamaları bütçe açıklarının ve dış ticarete cari açığın en önemli göstergelerinden biri olduğuna göre bu iki değişkenin Türkiye ekonomisi açısından incelenmesi gerek politika yapımcılar gerekse diğer ekonomik birimler açısından önem arz etmektedir. Adıgüzel (2014: 52) Türkiye’nin kamu harcamalarının dış ticaret açıkları üzerindeki etkisinin büyük olduğunu, devletin tüketim harcamalarını azaltmasının dış ticaret açıklarını da azaltabileceğini belirtmektedir. Günaydın (2004: 145) özel tasarruf ve yatırım farkının istikrarlı olduğunun kabul edilmesi durumunda, bütçe açığındaki değişimlerin dolayısıyla kamu harcamalarındaki artışların dış ticaret açığına taşınacağını ileri sürmektedir.

Çalışmanın konusu ise bütçe açığı ile cari açık arasında ilişkinin temelinde yatan iki veri seti olan kamu harcamaları ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi kapsamaktadır. Bu kapsamda çalışmanın ikinci bölümünde teorik altyapı ele alınarak Keynesyen ve Ricardocu denklik yaklaşımları incelenmektedir. İki görüşün farklı yönleri ortaya konularak literatürde bu konu hakkında yapılan ampirik çalışmalara yer verilmektedir. Kamu harcamaları, bütçe açıkları ve dış ticaret açığı arasındaki ilişkiye yönelik yapılan çalışmalar tablo halinde özetlenmektedir. Veri ve metodoloji ile ilgili açıklamalar yapıldıktan sonra elde edilen ampirik sonuçlara değinilmektedir. Son olarak sonuç ve politika önerilerine yer verilmektedir.

2. TEORİK ALTYAPI

İkiz açıklar literatürde teorik olarak iki yaklaşım ile açıklanmaktadır. Geleneksel Keynesyen Yaklaşım ve Ricardian Yaklaşım.

İktisat literatüründe dış ticaret açıklarının önlenmesine yönelik çeşitli görüşler hakimdir. İktisadi düşüncelerin bu konu hakkında konsensüs sağladığı ifade edilemez. Maliye politikasının amaçlarından biri olan ekonomik istikrarın sağlanması için devlet müdahalesini savunan Keynesyen görüş belirtilen konuyu gelir yaklaşımı ile değerlendirmektedir. Buna göre dış ticaret açıklarının temel belirleyicisi gerçekleşen ekonomik hareketlerdir ve bu hareketler ise yerel gelir ile tahmin edilmektedir. Keynesyen görüşe göre dış ticaret açıklarının giderilmesinde daraltıcı maliye politikaları kullanılmalıdır (Adıgüzel, 2014: 40).

Keynesyen gelir teorisine göre bütçe açıklarında yaşanan bir artış, yurt içi geliri artırmaktadır. Daha yüksek gelir elde edilmesiyle birlikte ekonomik birimler daha fazla ithalata yönelecektir. Bu durumda dış ticaret dengesinde kötüleşme yaşanacaktır (Basu ve Datta, 2005: 3312). Keynesyen yaklaşıma göre genişletici maliye politikalarının uygulanması ile meydana gelen bütçe açıkları, dış ticaret açıklarını arttırmaktadır. İhracatın azalması, toplam harcamaların ve milli gelirin azalmasına neden olur, gelirden azalma ise ulusal faiz oranının uluslararası faiz oranına yaklaşıncaya kadar devam eder (Ulusoy, 2016: 153-154).

Keynesyen yaklaşım ikiz açıklar hipotezini savunmaktadır. İkiz açıklar hipotezinin açıklanmasına yönelik olarak ise Mundell-Fleming modelinden yararlanılmaktadır. Mundell (1963) çalışmasında maliye ve para politikalarının etkinliğini araştırmaktadır. Yüksek sermaye hareketliliği ile karakterize edilen geleneksel Mundell-Fleming modeline göre ekonomide genişletici maliye politikası uygulandığında, kamu harcamalarında yaşanan artışın kamu borçlanmasından finanse edilmesi bir takım sonuçlara yol açmaktadır. Toplam talep artacak, artan talep beraberinde geliri de arttıracak ve iç faiz oranları üzerinde yukarı yönlü bir baskı oluşacaktır. Yüksek faiz oranları beraberinde ekonomide yabancı sermayeyi çekecek ve döviz kurunun değerlenmesi gerçekleşecektir. İhracat düşüşü ve ithalat artışı ile birlikte dış ticaret dengesi bozulacaktır. Genişletici maliye politikalarının bütçe açıkları verilerek yapılmasının nihai sonucunda dış ticaret açıkları verilmektedir (Mundell, 1963: 478).

Ricardian yaklaşım ise ikiz açık hipotezinde Keynesyen görüş ile ayrıma düşmektedir. İkiz açık hipotezine göre kamu harcamalarında meydana gelen bir artış hem bütçe açıklarını hem de dış ticaret açıklarını arttırmaktadır. Ancak Ricardocu denklik hipotezi, gerçekleştirilen maliye politikaları sonucunda bütçe açıklarının artmasına karşın dış ticaret açıklarının bu durumdan etkilenmeyeceğini öne sürmektedir (Boileau ve Normandin, 2012: 1669). Ancak Ricardocu yaklaşımın işlerliği bazı varsayımlara dayanmaktadır. Ricardo denklik teorisinin işlerliği tam istihdam varsayımı mevcutken yaşam sürelerinin sınırsız olması durumunda geçerli olmaktadır. Fakat gerçekleştirilen çalışmaların büyük kısmında cari dönemde yaşanan genişletici maliye politikalarının cari dönemin tüketimini arttırdığı sonucunu yansıtmaktadır. Bu noktada kamunun ve bireylerin zaman boyutlarının farklılığı, belirsizlikler, vergilerin marjinal etkilerinin bulunması ve her dönemde bireylerin geleceğinin refahını pek fazla düşünmeyen bireylerin varlığı gibi durumların bulunması, rasyonel bireylerin olmaması, Ricardo denklik hipotezinin işlerliğini sınırlandırmaktadır (Erdoğan, 2008: 213). Ricardo denklik teorisine göre kamu erki tarafından uygulanan genişletici maliye politikaları bütçe açıklarına neden olmasına rağmen bu uygulamalar dış ticaret açıklarını etkilememektedir.

Üretim üzerinden alınacak vergilerin üretim sonu yerine üretimin ilk aşamalarında alınması ekonomiye zarar vermektedir. Çünkü üreticiler üretimin başında vergilendirildiklerinde kendilerine finansman yaratmak zorunda kalmaktadır. Bu durum sermayesi sınırlı üreticilerin aleyhine olmaktadır. Vergilendirme ile ilgili diğer bir sıkıntı da

vergiler neticesinde kazanılan karda meydana gelen zararın tüketiciye yansıtılmasıdır. Bu nedenle ek bir verginin avantajsız olduğu öne sürülmektedir. Ricardo (1817) bu görüşün geçersiz olduğunu savunmaktadır. Çünkü devletin üretimin başında aldığı vergiyi on iki ay boyunca tüketiciye yansıtamayacaktır. Bunu bilen üreticinin vergi tutarında veya bu tutarın faizini kapsayacak şekilde üretime zam yapması beklenmektedir. Üreticinin yapmış olduğu zam vergi olarak ödenen tutarın faizine karşılık gelmektedir. Devlet verginin tahsili için dönem sonunu beklediğinde ise dönem sonuna kadar geçen süre için hazine bonusu çıkarmak zorunda kalmaktadır. Dönem sonunda tahsil edilecek vergi yerine borçlanma yolunu seçen devletin hazine bonosuna ödeyeceği faiz tutarı, üreticinin tasarruf miktarı kadar olmaktadır (Ricardo, 2001: 277-278).

Ricardo tarafından ileri sürülen bu görüş Barro'nun (1974) çalışmasında tartışılmaktadır. Barro yaptığı çalışmada Ricardo'nun görüşlerinden yola çıkarak yeni bir model oluşturmaktadır. Barro'ya göre, sınırlı ömre sahip nesillerin tüketim planları kamunun borçlanmasında yaşanan değişikliklerden etkilenmemektedir (Barro, 1974: 1106).

Ricardo'nun görüşlerinden yola çıkılarak Barro tarafından geliştirilen modele Ricardocu Denklik hipotezi denilmektedir. Hipotez devlet tahvilleri veya vergilerin sermaye oluşumuna etkisini ölçmektedir. Özellikle devlet borçlanmasının marjinal net servet etkisinin sıfıra yaklaştığı durumda, yabancı para stoklarında değişiklik olmaması nedeniyle, kamunun borç stoklarında bir değişiklik olmamaktadır. Dolayısıyla maliye politikası uygulaması olarak gerçekleştirilen kamu harcamasının finansmanında vergi tahsilatının veya devlet tahvillerinin miktarlarında oluşan değişiklikleri içeren mali etkiler toplam talep, faiz oranları ve sermaye birikimi üzerinde hiçbir etki oluşturmamaktadır (Barro, 1974: 1116).

Modigliani (1986) çalışmasında Keynesyen yaklaşımı, yaşam devirleri hipotezi ile açıklamaktadır. Artan oranlı tüketim vergileri sürekli gelir elde ettiği için cari gelirdeki vergilerden daha adil olmaktadır. Kamu harcamalarının bütçe açıkları oluşturularak finanse edilmesi gelecek kuşakların üzerinde yük oluşturmaktadır. Bütçe açıkları meydana getirmeden toplanılan vergiler ile finanse edilen kamu harcamaları ise cari nesiller tarafından ödenmektedir. Buradan ulaşılan sonuca göre özel kesimin tasarrufları yaşam döngülerine göre şekillenmektedir, yani bütçe açıklarından bağımsız gerçekleşmektedir. Dolayısıyla hanehalklarının serveti ulusal borçtan bağımsızdır. Dahası kaybedilen sermayenin getirisine eşit ulusal borç, toplumsal bir maliyetle eşit miktarda özel sermayeye sahip olma eğilimi göstermektedir. Bu durum bütçe açıklarıyla finanse edilen kamu harcamalarının özel kesimin gelecek nesillere açığın olumsuz etkisini gidermek için daha fazla tasarruf edeceğini savunan Ricardocu denklik teorisi tarafından savunulana karşı keskin bir karşıtlık oluşturmaktadır. Tüm bunlara rağmen bütçe açıkları üretken yatırımların finansmanında kullanılırsa gelecek kuşaklarda yaratılan hasıladan faydalanmaktadır. Devletin olduğu açık bir ekonomide yatırımın dışlama etkisi yabancı sermaye girişleri ile azalmaktadır. Keynes'e göre ekonomi tam istihdamda değildir bu nedenle ekonomide var olan durgunluk bütçe açığı ile sağlanan kamu harcamalarının para politikası ile desteklenmesi durumunda bütçe açıkları pozitif etki yaratabilmektedir (Modigliani, 1986: 310-311).

3. LİTERATÜR TARAMASI

Ampirik çalışmalar incelendiğinde farklı sonuçların elde edildiği görülmektedir. Bu farklılıklar incelenen ülkelere, dönemlere ve yöntemlere göre değişiklik göstermektedir. Aşağıdaki Tablo 1 kamu harcamaları, bütçe açığı ve dış ticaret açığı üzerine yapılan ampirik çalışmaları göstermektedir.

Tablo 1 incelendiğinde kamu harcamalarının dış ticaret açıklarını etkileyip etkilemediği üzerinde konsensüs sağlanamadığı görülmektedir. Bu ilişki ile ilgili çalışmalar temel olarak

Ricardocu denklik teorisi ve Keynesyen yaklaşım etrafında birleşmektedir. Bir takım bulgular kamu harcamalarının yarattığı bütçe açıklarının dış ticaret açıklarını etkilemeyeceğini öne sürmektedir. Bu durumun aksine diğer bulgular ise bütçe açıkları uğruna gerçekleştirilen kamu harcamalarının cari dengeyi negatif etkileyeceğini savunmaktadır.

Tablo 1: Kamu Harcamaları, Bütçe Açığı ve Dış Ticaret Açığına Yönelik Yapılan Çalışmalar

Çalışma	Ülke	Yıllar	Yöntemler	Bulgular
Calderon vd. / (2002)	44 ülke	1966-1995	Panel Veri Analizi	Kamu harcamaları ile dış ticaret açıkları arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.
Chinn ve Prasad / (2000)	18 Sanayileşmiş ve 71 Gelişmiş Ülke	1971-1995	Yatay Kesit Tahminçileri ve Panel Veri Analizi	Kamu harcamaları ile dış ticaret açıkları arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmaktadır.
Ay vd. / (2004)	Türkiye	1992-2003	Regresyon Granger Nedensellik	Bütçe açıklarından dış ticaret açıklarına doğru tek yönlü bir nedensellik bulunmaktadır.
Adıgüzel / (2014)	Türkiye	1982-2010	Geleneksel birim kök testleri, yapısal kırılmalı birim kök testleri, yapısal kırılmalı eşbütünleşme testleri	Yapısal kırılmalar altında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır
Akbostancı ve Tunç (2002)	Türkiye	1987-2001	Johansen Eşbütünleşme Analizi	Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki bulunmaktadır.
Kutlar ve Şimşek (2002)	Türkiye	1984-2000	Eşbütünleşme ve Nedensellik	Hata düzeltme modeli sonuçları Keynesyen hipotezi desteklemektedir. Ayrıca iki açık arasında karşılıklı ilişki bulunmaktadır.
Enders ve Lee / (1990)	ABD	1947-1987	VAR analizi	Kamu harcamaları dış ticaret açıklarını arttırmaktadır.
Erdinç (2008)	Türkiye	1950-2005	Eşbütünleşme ve Granger nedensellik analizi	Bütçe açıklarından dış ticaret açıklarına doğru bir nedensellik bulunmaktadır. Ayrıca iki değişken uzun dönemli bir ilişkiye sahiptir.
Boileau ve Normandin / (2012)	16 Sanayileşmiş Ülke	1970 Sonrası dönem	VECM	İkiz açık hipotezini destekleyen sonuçlara ulaşılmaktadır.
Corsetti ve Müller / (2008)	10 OECD Ülkesi	1973-2005	BKK	Açık olmayan ekonomilerde kamu harcamalarının şokları dış ticaret üzerinde etkilidir.
Utkulu (2003)	Türkiye	1950-2000	Hata düzeltme modeli ve nedensellik testi	Uygulama sonuçları Keynesyen sonuçları destekler. Ayrıca nedensellik bağının çift yönlü olduğu saptanmaktadır.
Piersanti (2000)	30 OECD Ülkesi	1970-1997	Panel Veri Analizi	Keynesyen sonuçlar bulunan çalışmaya göre bütçe açıklarından dış ticaret açıklarına doğru etki bulunmaktadır.
Baharumshah v.d. (2005)	Endonezya, Filipinler, Tayland ve Malezya	1976-2000	Eşbütünleşme ve VAR Analizi	Bütçe açığından cari açığa doğru tek yönlü nedensellik bulunmaktadır.
Winner (1993)	Avustralya	1984-1989	Regesyon Analizi	Yapılan çalışma sonunda ikiz açık hipotezinin desteklenmediği görülmektedir.

Daly ve Siddıki (2009)	23 OECD Ülkesi	1960-2000	Yapısal Kırılmalı Eşbütünleşme	İsveç, İngiltere, Kanada, ABD ve Almanya'da Ricardocu sonuçlar bulunmaktadır.
Tunçsiper ve Sürekçi (2011)	Türkiye	1987-2007	VAR analizi	Ricardo denklik hipotezini destekleyen sonuçlara ulaşılmaktadır.
Feldstein (1992)	ABD	1980-1990	Regresyon Analizi	Bütçe açıkları ile dış ticaret açıkları arasında ilişki bulunmamaktadır.

Calderon vd. (2002) tarafından panel veri analizi kullanılarak 44 ülke için yapılan analiz sonuçlarına göre harcamalar ile ticaret açıkları arasında bir ilişki bulunmaktadır. Chinn ve Prasad (2000) 1971-1995 yaptıkları çalışmada Calderon ile benzer sonuçlara ulaştığı görülmektedir. Ay vd. (2004) ve Erdinç (2008) Türkiye için yaptıkları çalışma ise değişkenler arasında tek yönlü bir nedensellik ortaya koymaktadır. Ayrıca değişkenlerin uzun dönemli bir ilişkiye sahip oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca Kayhan vd. (2013) Türkiye için Toda-Yamamoto, Zamansal ve Frekans Dağılımı nedensellik yöntemi ile kamu harcamaları ve dış ticaret açığı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Buna göre kısa dönemde kamu harcamalarından dış ticarete doğru bir nedensellik varken uzun dönemde bu ilişki tersine dönmektedir.

Baharumshah vd. (2005) Endonezya, Filipinler, Tayland ve Malezya'yı ele aldıkları çalışmada VAR analizi sonucunda bütçe açıklarından cari açığa doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulmuşlardır. Enders ve Lee (1990)'nin ABD için yaptıkları çalışmada harcamaların ticaret açıklarını arttırdığı sonucuna ulaşılmaktadır. Boileau ve Normadin (2012) 16 sanayileşmiş ülke için VECM yöntemi ile ikiz açıklar hipotezini analiz etmektedir. Çalışmada Keynesyen etkileri destekler nitelikte sonuçlar elde edildiği görülmektedir.

Feldstein (1992) çalışmasında 1980-1990 dönemini regresyon analizi kullanarak ABD ekonomisi için ele almaktadır. Yapılan çalışmada bulunan sonuçlar Ricardian yaklaşımı desteklemektedir. 1984-1989 yıllarını kapsayan çalışmada Winner (1993) Avustralya için Feldstein'in çalışmasına benzer sonuçlara ulaşmaktadır. Türkiye için 1987-2007 yıllarını kapsayan çalışmada VAR analizini kullanan Tunçsiper ve Sürekçi (2011) Ricardo denklik hipotezinin Türkiye için geçerli olduğunu söylemektedir. Dally ve Siddıki (2009) 23 ülke için yaptıkları çalışmada özellikle gelişmiş ülkeler için ikiz açık hipotezinin bulunmadığı sonucunu saptamaktadır.

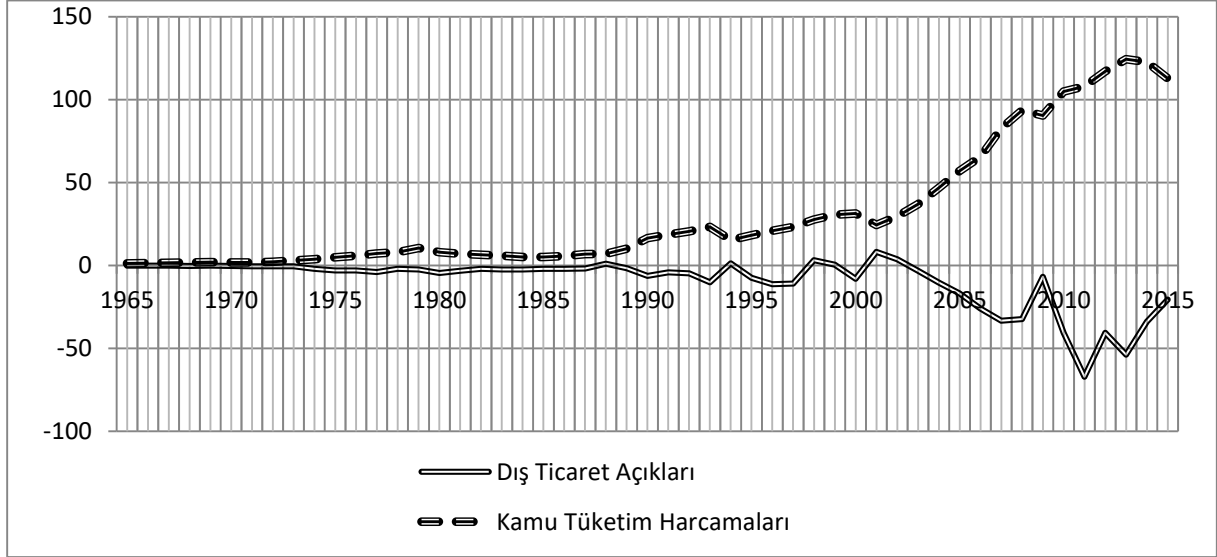
Bu çalışmanın amacı ampirik analizden faydalanarak Türkiye'de Keynesyen yaklaşımın mı yoksa Ricardocu denklik teorisinin mi geçerli olduğunu sınınamaktır. İkiz açık hipotezinin belirleyici değişkenlerini oluşturan kamu harcamaları ve dış ticaret açıklarının 1965-2015 yılları arasında Türkiye ekonomisine etkilerinin araştırıldığı bu çalışmada yapısal kırılmalı eşbütünleşme analizinden faydalanılmaktadır. Makroekonomik verilerin yapısal kırılma içermeleri bu yöntemin seçilmesinde etkili olmuştur. Ayrıca Türkiye için yapılan çalışmalardan farklı olarak ampirik yöntemin desteklenmesinde ilişkinin büyüklüğünün belirlenmesi için FMOLS yönteminden faydalanılması ve veri setinin kapsadığı yılların geniş tutulması amaçlanmıştır.

4. VERİ VE YÖNTEM

Çalışmada kullanılan veriler World Data Bank ulusal hesaplarından elde edilmiştir. Elde edilen veriler 1965-2015 yıllarını kapsamaktadır. Çalışmada dış ticaret açıkları ve kamu harcamaları arasındaki ilişkinin analizi için yıllık veriler kullanılmaktadır. Mal ve hizmetlerde harici denge olarak tanımlanan dış ticaret açıkları malların ve hizmetlerin ihracından malların ve hizmetlerin ithalatının çıkarılması ile hesaplanmaktadır. Çalışmada kullanılan dış ticaret açıkları verileri cari ABD Doları cinsinden ele alınmaktadır. Devletin kamusal hizmetleri gerçekleştirmek için katlandığı maliyetler olarak tanımlanan kamu harcamaları malların ve

hizmetlerin satın alımıyla ilgili kamunun tüm harcamalarını kapsamaktadır. Aynı zamanda ulusal savunma ve güvenlik konusundaki harcamaları da içermektedir. Çalışmada kullanılan kamu harcamaları verileri de dış ticaret açıkları verilerinde olduğu gibi cari ABD Doları cinsinden ele alınmaktadır. Çalışmada kullanılan verilerin bir önceki yıla göre değişimi yüzde olarak hesaplanmış ve analiz aşamasında tarafımızca hesaplanan veriler kullanılmıştır. Türkiye’de kamu harcamaları ve dış ticaret açıklarının arasındaki ilişki Grafik 1’de gösterilmektedir. Grafik 1 incelendiğinde değişkenler arasında istikrarlı bir ilişki görülmektedir.

Grafik 1: Türkiye’de Dış Ticaret Açıkları ve Kamu Harcamaları (1965-2015) (Milyar Dolar)

Çalışmada serilerin durağanlığı Augmented Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testi ile incelenmiştir. ADF birim kök testinde eşitlik (1) tahmin edilmekte ve $(\alpha, \rho) = (0, 1)$ parametresinin istatistiki olarak $\alpha \neq 0$ ve $\rho = 1$ olup olmadığı test edilmektedir. α parametresinin sıfırdan farklı olduğunun kabul edilmesi serinin düzeyde durağan olduğunu göstermektedir (Dickey and Fuller, 1981: 1069-1070).

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m \alpha_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (1)$$

(1) numaralı denklemde hem sabit hem de trend etkisinin gözlemlendiği durum gösterilmektedir. Δ birinci fark işlemcisi, t zaman trendi, ε_t hata terimi, Y_t kullanılan serileri ifade etmektedir. (1) numaralı denklemde Δ katsayısının istatistiksel olarak sıfıra eşit olup olmadığı test edilmektedir.

Hata teriminin zayıf derecede bağımlı ve heterojen olarak dağılmasına izin veren PP testi otokorelasyon sorununu ortadan kaldırmaktadır ve eşitlik (2.1, 2.2 ve 2.3) tahmin edilmektedir (Phillips and Perron, 1988: 337-338).

$$y_t = \alpha y_{t-1} + u_t \quad (t = 1, 2, \dots) \quad \alpha = 1 \quad (2.1)$$

$$y_t = \mu^* + \alpha^* y_{t-1} + u_t^* \quad (2.2)$$

$$y_t = \mu^* + \beta^*(t-1/2T) + \alpha^* y_{t-1} + u_t^* \quad \mu = \beta = 0 \quad (2.3)$$

Kamu harcamaları ve dış ticaret açıkları arasındaki ilişkinin analiz edilmesi amacıyla yapısal kırılmalı Gregory-Hansen eşbütünleşme testi kullanılmıştır. Gregory ve Hansen (GH) (1996) eş bütünleşme testine yapısal kırılmaları analiz edebilmek için kırılmayı temsil eden kukla değişken eklemektedir. Durağan olmayan serilerin doğrusal kombinasyonunun durağan olma ihtimali bulunmaktadır. Bu ihtimalin bulunduğu seriler eşbütünleşiktir olarak kurulan alternatif hipotezi kabul edebilmektedir. Ancak doğrusal kombinasyon herhangi bir noktada

değişime uğramış olabilmektedir. Standart eşbütünleşme testleri bu durumu göz ardı etmektedir. Bu sorun GH(1996) tarafından modele dahil edilen kırılma kuklası kullanılarak çözülmektedir. Buna ek olarak GH(1996) kırılma tarihini içsel olarak belirlemektedir. Standart bir eşbütünleşme modeli (3) nolu denklemdeki gibi oluşturulmaktadır.

$$y_{1t} = \mu + \alpha^T y_{2t} + \epsilon_t, \quad t = 1, \dots, n \quad (3)$$

Yapısal kırılmanın tahmin edilmesi için kullanılan kukla değişkenler (4) numaralı denklemde tanımlanmaktadır.

$$\phi_{t\tau} = \begin{cases} 0, & t \leq [n\tau] \\ 1, & t \geq [n\tau] \end{cases} \quad (4)$$

Burada $\tau \in (0,1)$ şeklinde ifade edilmektedir. Bilinmeyen bir parametre olan τ kırılma tarihini göstermektedir. [] ifadesinin kullanımı ise yapısal kırılma tarihinin tam sayı olmasını sağlamaktadır.

Yapısal kırılmalar farklı biçimlerde oluşabilmektedir. GH(1996) bunlardan üç tanesini ele almaktadır. En basiti sabitte kırılmayı gösteren eşbütünleşme ilişkisidir. Bu kırılma μ 'deki değişimi modellemektedir. Sabitte kırılma (C) yaşanan bir eşbütünleşme testi denklem (5)'teki gibi modellenmektedir.

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \phi_{t\tau} + \alpha^T y_{2t} + \epsilon_t, \quad t = 1, \dots, n \quad (5)$$

Burada μ_1 ile kırılmadan önceki mevcut durum ifade edilirken μ_2 ise kırılmanın olduğu zamanı ifade etmektedir. Bu denklemden yola çıkılarak trendde yapısal kırılma (C/T) modeli oluşturulmaktadır. Trendde yapısal kırılma modeli denklem (6) ile gösterilmektedir.

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \phi_{t\tau} + \beta t + \alpha^T y_{2t} + \epsilon_t, \quad t = 1, \dots, n \quad (6)$$

Diğer bir yapısal kırılma ise rejimde yaşanan yapısal kırılmalı eşbütünleşme modelidir. Rejimde yapısal kırılma (C/S) modeli denklem (7) ile gösterilmektedir

$$y_{1t} = \mu_1 + \mu_2 \phi_{t\tau} + \alpha_1^T y_{2t} + \alpha_2^T y_{2t} \phi_{t\tau} + \epsilon_t, \quad t = 1, \dots, n \quad (7)$$

Burada μ_1 ve μ_2 sabitte yapısal kırılmalı modeldeki şekillerini ifade etmektedir. α_1 rejimde meydana gelen kırılma öncesinde modelin eğimini ve α_2 kırılma katsayılarını göstermektedir. Modelin yokluk hipotezi eşbütünleşme yoktur şeklinde kurulmaktadır. Hipotezlerin test edilmesinde ADF_t , Z_t , Z_α 'dan oluşan üç farklı test istatistiği hesaplanmaktadır. Hesaplanan değerler GH(1996) tarafından oluşturulan kritik tablo değerleri ile karşılaştırılmaktadır (Gregory and Hansen, 1996: 102-103).

Kamu harcamaları ve dış ticaret açıklarının incelendiği çalışmada bu değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Dış Ticaret Açıkları ve Kamu Harcamaları Verilerinin Tanımlayıcı İstatistikleri

İstatistikler/Değişkenler	Dış Ticaret Açıkları	Kamu Harcamaları
Mean	-9.29	3.11
Median	-2.98	1.52
Maximum	8.09	1.24
Minimum	-6.72	1.23
Standart Deviation	1.55	3.82
Skewness	-2.01	1.36
Kurtosis	6,59	3.41
Jarquera Bera	61.88	16.23

Tablo 2 incelendiğinde dış ticaret değerlerinin kamu harcamaları değerlerinden daha fazla dalgalanmaya sahip olduğu görülmektedir. Skewness (çarpıklık) katsayısı dış ticaret açıklarında sağa çarpık kamu harcamalarında ise sola çarpık bir dağılım sergilemektedir. Kurtosis (basıklık) katsayısı ise değişkenlerin sırasıyla dik ve temel dağılıma sahip olduğunu göstermektedir.

5. BULGULAR VE TARTIŞMA

Modelde kullanılan değişkenlerin ADF ve PP birim kök testlerine göre durağanlıkları Tablo 3'te yer almaktadır. Tablo 3 dış ticaret açıkları ve kamu harcamaların serilerinin birim kök testi sonuçlarını göstermektedir. Tablo 3'te geleneksel birim kök testleri olan ADF ve PP testleri yer almaktadır. Tablo 3 incelendiğinde dış ticaret açıkları ve kamu harcamaları değişkenlerinin birinci farklarında durağan hale geldikleri görülmektedir.

Tablo 3: ADF ve PP Birim Kök Testleri

Dış Ticaret Açıkları					
	Sabit		Sabit ve Trend		
	Kritik Değerler	Test Değerleri	Kritik Değerler	Test Değerleri	
ADF	%1	-3.56	-2.38 (0)	%1 -4.15	-3.32 (0)
	%5	-2.92		%5 -3.50	
PP	%1	-3.56	-2.25 (3)	%1 -4.15	-3.29 (3)
	%5	-2.92		%5 -3.50	
d(Dış Ticaret Açıkları)					
ADF	%1	-3.57	-7.21* (1)	%1 -4.17	-5.02* (3)
	%5	-2.92		%5 -3.51	
PP	%1	-3.57	-8.83* (2)	%1 -4.15	-8.72* (2)
	%5	-2.92		%5 -3.50	
Kamu Harcamaları					
	Sabit		Sabit ve Trend		
	Kritik Değerler	Test Değerleri	Kritik Değerler	Test Değerleri	
ADF	%1	-3.56	1.83 (0)	%1 -4.15	-0.72 (0)
	%5	-2.92		%5 -3.50	
PP	%1	-3.56	1.27 (3)	%1 -4.15	-0.92 (3)
	%5	-2.92		%5 -3.50	
d(Kamu Harcamaları)					
ADF	%1	-3.57	-4.25* (0)	%1 -4.15	-4.54* (0)
	%5	-2.92		%5 -3.50	
PP	%1	-3.57	-4.37* (3)	%1 -4.15	-4.66* (3)
	%5	-2.92		%5 -3.50	

*: %1 anlam seviyesinde birim kök içermemektedir.

Tablo 3 incelendiğinde ADF testi için parantez içindeki rakamlar Schwarz Bilgi Kriteri'ne göre otokorelasyonun bulunmadığı minimum gecikme değerleridir. PP testi için ise parantez içindeki değerler Newey-West optimal uyarılama gecikmeleridir.

Tablo 4 yapısal kırılmalı Gregory Hansen (1996) eşbütünleşme testi sonuçlarını göstermektedir. GH (1996) çalışmasından elde edilen kritik değerler ile test istatistikleri karşılaştırıldığında eşbütünleşme yoktur sıfır hipotezi ret edilmektedir. Buna göre değişkenler arasında yapısal kırılmalı eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu görülmektedir. Ulaşılan sonuca göre kamu harcamaları, dış ticaret açıkları üzerinde etkiye sahiptir.

Tablo 4: Yapısal Kırılmalı Gregory Hansen (1996) Eşbütünleşme Testi

Test	Model	ADF_{τ}	T_B	Z_t	T_B	Z_a	T_B
GH (1996)	Level	-6.440*	1996	-6.026*	1996	-46.955*	1996
	Regime	-7.107*	1997	-6.115*	1998	-47.998	1998

*: %5 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır; kritik değerler GH (1996) çalışmasından alınmıştır.

Kamu harcamaları ve dış ticaret açıkları arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunmasının ardından büyüklüklerin belirlenmesi için uzun dönem katsayıları hesaplanacaktır. Uzun dönemde kamu harcamalarının dış ticaret açıklarını nasıl etkileyeceğini görmek amacıyla FMOLS tahmincisine başvurulmuştur. Tablo 5 FMOLS tahmincilerini göstermektedir.

$$Dış\ Ticaret\ Açıkları = -0.447\ Kamu\ Harcamaları + 9.87\ Yapısal\ Kırılma$$

FMOLS denklemini incelendiğinde kamu harcamaları katsayısının -0.447 olduğu görülmektedir. Matematiksel anlamda kamu harcamaları ve dış ticaret açıkları arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. Fakat ampirik anlamda ilgili dönemde Türkiye'nin dış ticaret açıkları verilerinin negatif olması nedeniyle, iki değişken arasındaki ilişki pozitif olarak yorumlanmaktadır.

Tablo 5: FMOLS Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Dış Ticaret Açıkları	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık Değeri
Kamu Harcaması	-0.447	0.037	-11.91	0.0000
Yapısal Kırılma	9.87	2.94	3.35	0.0016
FMOLS Modeli Tanımlayıcı İstatistikleri				
Yapısal Kırılma Tarihi			1996	
R^2			0.7892	
Adj. R^2			0.7803	
F-stat			73.7945 (0.000)	
SE of Regression			7.2900	

Tablo 5 aracılığı ile FMOLS tahminleri görülmektedir. FMOLS tahmincilerinin anlamlı sonuçlar olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre GH (1996) testinde saptanan kırılma tarihi anlamlı sonuçlar içermektedir ve yorumlanabilir. Ayrıca Tablo 5 incelendiğinde kamu harcamalarının, dış ticaret açıklarını arttırdığı görülmektedir. Buradan kamu harcamalarında yaşanan 1 birimlik artışın dış ticaret açıklarını 0.447 birim arttırdığı görülmektedir.

6. SONUÇ

Türkiye örneği kapsamında kamu harcamaları ile dış ticaret açığı özelinde analiz edilen çalışmada 1965-2015 yılları kapsama alınmıştır. Belirtilen yıllar arasında değişkenlerin birim kök içerdiği tespit edilmiş ve eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda değişkenler arasında yapısal kırılmalı eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani kamu harcamalarının dış ticaret açıkları üzerinde etkiye sahip olduğu görülmüştür.

Kamu harcamalarının dış ticaret açıkları üzerinde ki etkisinin uzun dönemde nasıl bir etkiye sahip olacağını görmek amacıyla FMOLS tahmincisine başvurulmuş, sonucunda ise kamu harcamalarının dış ticaret açıklarını arttırdığı ortaya çıkmıştır. 1 birimlik kamu harcaması artışı dış ticaret açığını 0.447 birim arttırdığı sonucuna varıldığı çalışma, Keynesyen modeli

destekler niteliktedir. Literatür tablosu incelendiğinde elde edilen sonuçların çalışmanın sonuçları ile örtüştüğü görülmektedir.

Kamu harcamalarında meydana gelen artışın dış ticareti arttırması, yapılan harcamaların verimli alanlara yapılmadığını da belirtir nitelikte görülebilir. Ricardocu Denklik yaklaşımı içinde temel varsayımların bulunmadığı kabul edilmekte, bireylerin rasyonel davranmadığı, faiz oranlarının bilinmediği ve gelecek ile ilgili rasyonel davranışlar sergilenmediği düşünülebilir. Bu durum Keynes'in insan ömrünün sınırlı olması yaklaşımını da gelir teorisi içerisinde cari mutlak gelir olarak ortaya konan gelir kavramıyla da açıklayabiliriz. Diğer bir deyişle, sürekli gelir hipotezinin aksine, Keynes yaklaşımı içinde kısa dönemli ve öncelikleri bulunan kamu harcamalarının, uzun dönemi dikkate almadan, yapılması gerekli görülen harcama kalemleri olarak tanımlanması dış ticarete açık meydana getirmektedir.

Uzun vadeli programlarla, iç kaynakların kullanılması ile yapılacak büyüme ve kalkınma planları, ileride yapılan kamu harcamaları içinde yabancı kaynak kullanımını da azaltacağından, gelişmiş ülkelerde etkisinin çok düşük olduğu kamu harcamalarının dış ticaret üzerinde ki etkisinin gelişmekte olan ülke içinde de görülebileceğinin bir kanıtı gibidir.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, Uğur (2014), "Türkiye'de Kamu Harcamaları Dış Ticaret Açıkları Üzerinde Etkili mi?", Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 6(10), 39-55.

Akbostancı, Elif ve Tunç, Gül İpek (2002), "Turkish Twin Effects: An Error Correction Model of Trade Balance", ERC-Economic Research Center, METU, 01/06, 1-18.

Ay, Ahmet; Karaçor, Zeynep; Mucuk, Mehmet ve Erdoğan, Savaş (2004), "Bütçe Açığı Cari İşlemler Açığı Arasındaki İlişki Türkiye Örneği (1992-2003)", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12, 75-82.

Baharumshah, Ahmad Zubaidi; Lau, Evan ve Khalid, Ahmed M. (2005), "Testing Twin Deficits Hypothesis: Using VARs and Variance Decomposition", Journal of The Asia Pacific Economy, 11(3), 331-354.

Barro, Robert Joseph (1974), "Are Government Bonds Net Wealth?", Journal of Political Economy, 82(6), 1095-1117.

Basu, Suparna ve Datta, Debabratu (2005), "Does Fiscal Deficit Influence Trade Deficit?: An Econometric Enquiry", Economic and Political Weekly, 40(30), 3311-3318.

Boileau, Martin ve Normandin, Michel (2012), "Do Tax Cuts Generate Twin Deficits? A Multi-Country Analysis", The Canadian Journal of Economics, 45(4), 1667-1699.

Calderon, Calderon; Chong, Augusto ve Loayza, Norman (2002), "Determinants of Current Accounts Deficit in Developing Countries", World Bank Policy Research Working Paper, WPS: 2398.

Chinn, Menzie D. ve Prasad, Eswar S. (2000), "Medium-Term Determinants of Current Accounts in Industrial and Developing Countries: An Empirical Exploration", Journal of International Economics, 59, 47-76.

Corsetti, Giancarlo ve Müller, J. Gernot (2008), "Twin Deficits, Openness and the Business Cycle", Journal of the European Economic Association, 6(2/3), 404-413.

Daly, Vince ve Siddiki, Jalal Uddin (2009), "The Twin Deficits in OECD Countries Cointegration Analysis With Regime Shifts", Applied Economic Letters, 16(11), 1155-1164.

Dickey, David A. ve Fuller, Wayne A. (1981), "Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with A Unit Root", Econometrica, 49(4), 1057-1072.

Enders, Walter ve Lee, Bong Sooli (1990), "Current Account and Budget Deficits: Twins or Distant Cousins?", The Review of Economics and Statistics, 72(3), 373-381.

Erdiñ, Zeynep (2008), “İkiz Açıklar Hipotezinin Türkiye’de 1950-2005 Yılları Arasında Eşbütünleşme Analizi ve Granger Nedensellik Testi ile İncelenmesi”, *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 8(1), 209-222.

Feldstein, Martin (1992), “The Budget and Trade Deficits Aren’t Really Twins”, NBER Working Paper, No: 3966, 1-11.

Gregory, Allan W. ve Hansen, Bruce E. (1996), “Residual-Based Tests for Cointegration in Models With Regime Shifts”, *Journal of Econometrics*, 70, 99-126.

Günaydın, İhsan (2004), “Bütçe ve Ticaret Açıkları Arasındaki İlişki: Türkiye Uygulaması”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 15(52-53), 153-159.

Kayhan, Selim; Bayat, Tayfur ve Yüzbaşı, Bahadır (2013), “Government Expenditure and Trade Deficits in Turkey: Time Domain and Frequency Domain Analyses”, *Economic Modelling*, 35, 153-158.

Kutlar, Aziz ve Şimşek, Muammer (2002), “Türkiye’deki Bütçe Açıklarının Dış Ticaret Açıklarına Etkileri: Ekonometrik Bir Yaklaşım: 1984(4)-2000(2)”, *D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, 16(1), 1-13.

Modigliani, Franco (1986), “Life Cycle, Individual Thrift, and The Wealth of Nations”, *The American Economic Review*, 76(3), 297-313.

Mundell, Robert A. (1963), “Capital Mobility and Stabilization Policy Under Fixed and Flexible Exchange Rates”, *The Canadian Journal of Economics and Political Science*, 29(4), 475-485.

Piersanti, Giovanni (2000), “Current Account Dynamics and Expected Future Budget Deficits: Some International Evidence”, *Journal of International Money and Finance*, 9(2), 255-271.

Phillips, Peter C. & Peron, Pierre (1988), “Testing for A Unit Root in Time Series Regression”, *Biometrika*, 75(2), 335-346.

Ricardo, David (2001), *On The Principles of Political Economy and Taxation*, Batoche Books, Canada.

Tunçsiper, Bedriye ve Sürekçi, Dilek (2011), “Türkiye’de İkiz Açıklar Hipotezinin Geçerliliğinin Zaman Serisi Analizi”, *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 11(3), 103-120.

Ulusoy, Ahmet (2016), *Maliye Politikası*, Umuttepe Yayınları No:161, Kocaeli.

Utkulu, Utku (2003), “Türkiye’de Bütçe Açıkları ve Dış Ticaret Açıkları Gerçekten İkiz mi? Koentegrasyon ve Nedensellik Bulguları”, *D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi*, 18(1), 45-61.

Winner, L.E. (1993), “The Relationship of The Current Account Balance and The Budget Balance”, *The American Economist*, 37(2), 78-84.

Yılmaz Binhan Elif (2012), *Gt ve Kamu Borçlanması Üzerine*. Akalın, U.S., İncekara, A. ve İncekara, G., (Ed.), *Keynes’in Genel Teorisi Üzerine*, Kalkedon, İstanbul, ss.1-20.